

**1116-1117/ 1704-1706 TARİHLİ KADIASKER DEFTERİ'NE GÖRE
KIRIM**

Muhammet AKSU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DANIŞMAN

DOÇ. DR. FIRAT YAŞA

DÜZCE, 2023

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

1116-1117/ 1704-1706 TARİHLİ KADIASKER DEFTERİ'NE GÖRE KIRIM

Muhammet AKSU tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Fırat YAŞA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Fırat YAŞA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY

Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Furkan KÜLÜNK

Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 04/07/2023

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

04/07/2023

Muhammet AKSU

ÖNSÖZ

Hayatta her şeyin bir başlangıcı ve nihai sonu vardır. Akademik kariyerimin sahne perdelerini aralayan yüksek lisans tezim, edindiğim tecrübe ve tarihçilik deneyimi açısından çok kıymetliydi. Belki de ilk olmanın verdiği heyecan ve merak duygusuyla birlikte elime aldığım 38 Numaralı Kadı Sicili'ni büyük bir ilgiyle okumaya başladım. Her ne kadar ilk varakları meraklı bir tarihçi için sıkıcı olsa da okuma hızımla orantılı bir şekilde deftere not edilmiş meseleler de ilgi çekici bir boyut kazandı. Okuduğum her dava kaydının ardından zihnimde bölük pörçük anlatılar oluştu ve bu anlatılar henüz mesleğinin başında olan bir tarihçinin parmaklarında anlam kazanarak nihayetinde bir metne dönüştü. Elbette çalışmam biçimlenip, anlam kazanırken etrafımdaki dünya da durmaksızın beni şekillendirmeye devam etti. İnsanlar olarak kendimizi etrafımızda olan bitenlerden soyutlayamadığımız için kimi zaman yaşadığımız duyguların arasında kaybolup motivasyonumu yitirsem de ehemmiyetleri zamana kâdir insanların aşlamış olduğu umutla yeniden ayağa kalkarak işime dört elle sarıldım. Dolayısıyla her ne kadar sizler göremesiniz de benim için satırların arasında yitirilmiş kişiler ve yeniden bulunmuş ümitler de vardır.

Elbette yüksek lisans çalışmamı birkaç kişinin yardım ve desteğini almadan ortaya koyamazdım. Öncelikle tez savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY ve Dr. Öğr. Üyesi Furkan KÜLÜNK'e kıymetli vakitlerini ayırıp eleştiri ve katkılarını sunmalarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak henüz lisans yıllarımdan başlayarak, tarihçiliğe dayalı muhteşem fikirleriyle sürekli ilham kaynağı olan ve desteklerini asla esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Fırat YAŞA'ya teşekkür ederim.

4 Temmuz 2023

Muhammet AKSU

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TABLolar LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
ÖZET	X
1. GİRİŞ.....	1
2. BÖLÜM 1: KIRIM HANLIĞI'NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ ..	5
2.1. KIRIM COĞRAFYASI.....	5
2.2. KIRIM HANLIĞI'NIN KURULUŞU.....	6
2.3. HANLIĞIN OSMANLI DEVLETİ'NE TABİLİĞİ.....	8
2.4. KIRIM'DA III. GAZİ GİRAY HAN DÖNEMİ.....	11
2.5. KIRIM HANLIĞI'NIN İDARİ YAPISI	13
2.5.1. Han	13
2.5.2. Kalgay	15
2.5.3. Nureddin	16
2.6. KIRIM'DA TAŞRA ÖRGÜTLENMESİ.....	17
2.6.1 Kazalar	17
2.6.2. Köyler	20
2.6.3. Mahalleler	22
3. BÖLÜM 2: KIRIM HANLIĞI'NDA SOSYAL HAYAT	26
3.1. KIRIM'DA AİLE YAPISI	26
3.1.1. Evlilik	26
3.1.2. Boşanma	29

3.1.3. Mehir	32
3.1.4. Miras	34
3.1.5. Nafaka Tayini.....	36
3.2. KIRIM'DA TOPLUM VE HUKUK	37
3.2.1. Mahkeme.....	37
3.2.2. Olay Yerinden Mahkemeye: Şahitler.....	41
3.2.3. Kazanmak İçin Son Çare: Yemin.....	44
3.3. KIRIM HANLIĞI'NDA SUÇ VE SUÇLULAR.....	45
3.3.1. Darp ve Yaralama.....	46
3.3.2. Küfür	49
3.3.3. Cinayet	51
3.3.3.1. Öldürmenin Bedeli: Kısas	51
3.3.3.2. Cinayet Suçlarında Diyet Ödemesi	54
3.3.4. Mahremiyet Sınırlarının Aşılması: Haneye Tecavüz	57
3.3.5. Hırsızlık.....	60
3.4. SUÇ HAYATINDA KÖLELER.....	62
3.5. TARAFLAR ARASINDA SULHUN SAĞLANMASI	65
4. BÖLÜM 3: KIRIM HANLIĞI'NDA EKONOMİK HAYAT	67
4.1. KIRIM HANLIĞI'NDA GÜNLÜK KULLANIM ÜRÜNLERİ	68
4.1.1. Kırım Hanlığı'nda Kullanılan Ev Eşyaları	69
4.1.2. Mutfak Eşyaları	71
4.1.3. Giyim Alışkanlıkları	73
4.2. KIRIM HALIĞI'NDA TARIM	76
4.3. KIRIM HANLIĞI'NDA HAYVANCILIK.....	79
4.3.1. Kırım Tatarlarının Gözdesi Atlar	80
4.3.2. Öküzler, İnekler ve Koyunlar.....	83
4.4. KIRIM HANLIĞI'NDA TİCARET	86
4.4.1. Hanlığın Osmanlı Devleti ile Ticaret İlişkisi	89

4.5. EKONOMİK HAYATTA KÖLELER	90
4.5.1. Yağma Akınları ve Kölelerin Ele Geçirilmesi.....	92
4.5.2. Esirler, Köle Pazarı ve Alım-Satım	95
4.5.3. Kölelerin Özgürlük ve Hak Arama Mücadelesi	100
5. SONUÇ	104
6. KAYNAKÇA	106
7. ÖZGEÇMİŞ.....	124

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
TABLO 1.1. KIRIM HANLIĞI'NDA YER ALAN KAZALAR.....	20
TABLO 1.2. KIRIM HANLIĞI'NDA YER ALAN KÖYLER.	21
TABLO 1.3. KIRIM HANLIĞI'NDA YER ALAN MAHALLELER.	24
TABLO 3.1. KIRIM HANLIĞI'NDA KULLANILAN EV EŞYALARI.	70
TABLO 3.2. KIRIM HANLIĞI'NDA KULLANILAN MUTFAK EŞYALARI.	72
TABLO 3.3. KIRIM HANLIĞI'NDA KULLANILAN GİYİM EŞYALARI.....	74
TABLO 3.4. KIRIM HANLIĞI'NDA SATILAN KÖLELER.	96

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
KŞS	: Kırım Şer'iyeye Sicilleri
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vd.	: Ve diğerleri

ÖZET

38 Numaralı, 1116-1117/ 1704-1706 TARİHLİ KADIASKER DEFTERİ'NE GÖRE KIRIM

Muhammet AKSU

Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Fırat YAŞA

Temmuz 2023, 123 sayfa

Hukukun uygulanış biçimi olarak, görülen davaların kayıt altına alınması Osmanlı Devlet geleneğinin kadim bir parçasıdır. Bahsedilen devlet geleneği imparatorluğun muhtelif yerlerinde aktif bir şekilde uygulanmış; mal-mülk satışı, evlilik-boşanma, adam yaralama veya aile içi şiddet gibi çeşitli olaylar kadının hükmünden geçerek sicillere birer birer not düşülmüştür. 1475 yılında Kefe'nin ele geçirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin himayesi altına giren Kırım Hanlığı da Osmanlı hukuk anlayışını devam ettirmiş ve böylelikle hukuk sisteminin bir parçası haline gelen mahkemede görülen davaların not edilmesi uygulaması burada da izlerini göstermiştir. Görev ehli kadının yargıçlığı ile neticelenip kayıt altına alınan davalar hem ihtiva ettiği dönem içerisinde yazılı birer delil görevi görmüş hem de Osmanlı hukukunun, sosyo-ekonomik yapının ve gündelik yaşamın gözlemlenip tarihçinin malzemesi haline dönüştürülmesi kapsamında birer kaynak niteliğine bürünmüştür. Biz de bu bağlamda 38 Numaralı 1116-1117/ 1704-1706 tarihli Kırım Kadı Sicili transkript ederek bahsedilen deftere göre Kırım Hanlığı'nın durumunu çeşitli başlıklar altında değerlendirdik. Birinci bölümde hanlıkta bulunan köy ve mahalleri Osmanlı Devleti'ndeki örnekleriyle kıyasladık. Mahallelerin yapısal planlamasını ve insanların bir arada yaşama dinamiklerini tartıştık. İkinci bölümde ise Osmanlı hukukunun uygulanış biçimini ve Kırım Hanlığı'nın sosyal yapısını açıkladık. Ayrıca mahkemeye yansıyan suç vakalarını meydana getiren dinamiklerden de bahsettik. Üçüncü bölümde ise hanlığın maddi kaynaklarını sıralayarak insanların geçim kaynakları tespit ettik. Son olarak Kırım Hanlığı'nda ekonomik ve toplumsal yönden önemli bir yere sahip olan kölelerin durumlarını analiz ettik. Ana kaynağımızı teşkil eden 38 Numaralı Kırım Kadı Sicili'nin çok kısa bir süre zarfını kapsamasından dolayı kaynağımızdan yola çıkarak Kırım'a dair kesin ve genel bilgiler vermek elde ettiğimiz bulguların ve çalışmanın boyutunu aşmaktadır. Dolayısıyla biz de verilerimizin ötesine geçmeden, mikro ölçekli uygulamaların ışığında Kırım'ın gölgede kalmış tarihine nispeten ışık tutmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Kırım Tatarları, Şer'i Mahkeme, Toplumsal Düzen.

ABSTRACT

CRIMEA ACCORDING TO 38 NUMBERED, 1116-1117/1704-1706 DATED BOOK OF KADIASKER

Muhammet AKSU

Düzce University
Graduate School, Department of History
Master's Thesis
Supervisor: Doç. Dr. Fırat Yaşa

June 2023, 123 pages

As a form of law enforcement, the recording of cases is an ancient part of the Ottoman state tradition. The mentioned state tradition was actively practiced in various part of the empire, and various events such as the sale of property, marriage and divorce, injury to a man or domestic violence were recorded in the registers one by one by passing the judgement of the Kadi. In 1475, the Crimean Khanate, which came under the protection of the Ottoman Empire with the conquer of Kefe, also continued the Ottoman understanding of law, and thus the practice of noting the cases in the court, which had become a part of law system, showed its traces here as well. The cases that were concluded and recorded by the competent Kadi's judgeship not only served as written evidence within the period they subsumed, but also as a source for observing Ottoman law, socio-economic structure, and daily life by transforming them into material for the historian. In this context, we have transcribed the Crimean Kadi Registry No. 38 dated 1116-1117/1704-1706 and evaluated the situation of the Crimean Khanate under various headings. In the first section, the villages and neighborhoods in the khanate compared with their counterparts in the Ottoman Empire. The structural planning of the neighborhoods and the dynamics of people's coexistence discussed. In the second part, the implementation of Ottoman law and the social structure of the Crimean Khanate explained. It also discusses the dynamics that led to the criminal incidents that were brought to court. In the third part, the material resources of the Khanate, analyzed. As the Crimean Kadi Registry No. 3, which constitutes our main source, covers a very short period, its beyond to scope of our findings and the study to give precise and general information about Crimea based on our source. Therefore, without going beyond our data, we aim to shed some light on the shadowy history of Crimea in the light of micro-scale practices.

Key Words: Crimean Tatars, Social Structure, The Crimean Khanate, The Shariah Court.

1. GİRİŞ

Hemen her toplum, asayişin sağlanması ve oluşturulan düzenin korunması için toplum üstü bir gücün varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu erk üzerinden sağlanan denetim bireylerin haklarını gözetmekte ve hukuksuzlukla mücadele etmektedir. Temelini İslam hukuku ve Türk geleneklerinden alan Osmanlı kanunlarının uygulayıcısı ise idari taksimatın en küçük birimi olan kazalarda görev yapan kadılardır. Devletin siyasi desteğiyle bulunduğu yerde onu temsil eden kadı, kontrolü altındaki bölgenin en büyük gücüdür. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkları, İslam hukuku ve sultanların kanunnamelerine dayanarak çözmektedir. Sadece anlaşmazlıkları çözmekle de kalmaz şehrin mekânsal yapılanmasını denetler ve mülk alım-satımlarında noter vazifesini de ifa ederdi. Mahkemeye yansıyan kişiler arasındaki problemler, alım-satım işlemleri ve miras taksimatı gibi çeşitli konular katipler vasıtasıyla kadı sicillerine ayrıca not edilirdi.

Osmanlı Devleti'nin her kazasında büyük bir titizlikle tutulan kadı sicilleri, tarihe birçok alanda veri sağlamaktadır. Öyle ki Osmanlı hukukunun uygulanışından, ilgili kaza ya da bölgenin sosyo-ekonomik yapısına kadar çeşitli minvalde bilgiye bu kaynaklar üzerinden erişmek mümkündür. Dolayısıyla içerisinde bulunan bilgiler aracılığıyla belirli dönemler arasında bir şehrin panoramasını oluşturmak ve sıradan insanların gündelik hayatlarına konu olan mikro ölçekli olayları ele almak mümkündür. Fakat biz kısıtlı zamanımız ve bu tür bir çalışmanın bizi aşan boyutlarından ötürü sadece bir kadı siciline odaklanmayı uygun gördük. Böylelikle 38 Numaralı Kırım Kadı Sicili'nden elde ettiğimiz veriler ışığında 1704-1706 yılları arasında Kırım Hanlığı'nı küçük bir kapı deliğinden izleme fırsatı bulabildik. Yine de hem Kırım özelinde hem de Osmanlı Devleti bağlamında ele alınan önceki çalışmalardan faydalanarak toplumsal ve sosyo-ekonomik analizler yapmaktan da geri durmadık.

Çalışmanın birinci bölümünde Kırım Hanlığı'ndaki köy ve mahalleleri belgelerden tespit etmeye çalıştık. Hanlıkta yer alan mahalleleri Osmanlı Devleti'ndeki örnekleriyle kıyaslayarak, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz ettik. Bu bağlamda mahalle ve köy adlarının belirlenmesinde ne gibi faktörlerin etkili olduğunu ele aldık. Ayrıca Cami Kebir Mahallesi özelinde Kırım mahallelerinde mevcut olan kurumları ve mahalle planlanmasını ortaya koyduk. Bunlara ek olarak aynı mahalle içerisinde yaşayan

insanların ne tür konularda benzerlik göstermesi gerektiğini irdeledik. Son olarak farklı dini inanca mensup insanların bir arada yaşama konusundaki tavırlarını anlamaya çalıştık. İkinci bölümde aile, boşanma ve evlilik gibi toplumun kültürel öğelerini ele almanın yanı sıra cinayet, darp, yaralama, tecavüz, hırsızlık ve haneye tecavüz gibi olayları değerlendirdik. Bu tür vakaların artış göstermesinin ardındaki nedenleri ortaya koyarak 1704-1706 yılları arasında Kırım Hanlığı'nın içinde bulunduğu siyasi ortamı tespit etmeye çalıştık. Ayrıca bu tür suçların faillerini belirtmek için kullanılan bir terminolojinin mevcudiyetini sorguladık.

Üçüncü ve son bölümde Kırım Hanlığı'nın gelir kaynaklarını sıralandırdık. Tarım ve hayvancılığın bölge ahalisi için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyduk. Ayrıca akınlarından elde edilen köleleri hem ticari bir meta hem de toplumun bir ferdi olarak ele aldık. Böylelikle ticari unsur olan kölelerin fiyatlarını ve elde edilme yöntemlerini belirledik. Önceki çalışmalardan faydalanarak köle fiyatları arasındaki değişimi analiz ettik ve değişime yol açacak ihtimalleri sıraladık. Toplumun bir parçası haline gelen kölelerin ise mahkemeyi ne sıklıkla ve ne tür durumlarda kullandıklarını tespit ettik. Bunlara ek olarak kölelerin ne tür alanlarda istihdam edildiğine değindik. Kırım Hanlığı'nda kullanılan giysileri belgelerden belirleyerek tablo haline getirdik. Statü farklarının insanların giyim alışkanlıklarına etki edip etmediğini sorguladık. Son olarak bölgede yetişen tarımsal ürünleri ve yetiştirilen hayvanları sınıflandırdık.

Yerel kayıtlardan elde edilen verileri gerek dönemin diğer ana kaynakları gerekse önceden ortaya konulmuş literatür çalışmalarıyla kıyaslayarak daha doğru bir kaniya varmayı hedefledik. Bu bağlamda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi kıyaslama ve verilerimizi doğrulamak için başvurduğumuz ilk kaynak olmuştur. Evliya Çelebi 10 ciltlik seyahatnamesinin özellikle 7. cildinde Kırım Hanlığı'ndan ve başkent Bahçesaray'dan bolca bahsetmektedir. Yerel kayıtlardan eriştiğimiz bilgileri Evliya Çelebi'nin söylemleriyle kıyaslayarak çalışmamızı birçok açıdan zenginleştirdik.

Meselelerin hukuki boyutlarının teorik ve pratik uygulamaları mevcuttur. Biz de teorik kuralları belirleyen din görevlileri ve pratik kanunun uygulayıcısı kadı arasında nasıl bir bağ olduğunu ve bu iki kutbun ne ölçüde birbirleriyle uyum sağladığını tespit etmek adına Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi ve Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarını, ilgili defterde yer alan kadı hükümleriyle kıyasladık. Bu kaynaklar aracılığıyla Osmanlı hukukunun teori ve pratikte ne gibi farkları olduğunu kavrama fırsatı bulabildik. Ayrıca yerel belgelerin

sınırlılığında ötürü ışık tutamadığımız konuları fetvalar vasıtasıyla aydınlatmaya çalıştık.

Elde edilen verileri değerlendirmek ve doğru analizler yapabilmek adına literatür çalışmalarından da faydalandık. Fırat Yaşa'nın *Bahçesaray (1650-1675)* isimli eseri hem sınırlarımızı aşan bilgilere erişmemizi hem de elde ettiğimiz verileri kıyaslama olanağı sağladı. Özellikle 1650-1675 ve 1704-1706 yılları arasındaki fiyat değişiklikleri ve enflasyon gibi konuları anlamamız açısından yolumuzu aydınlattı. Natalia Kròlikowska-Jedlinska'nın *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532- 1774)* adlı çalışması Han- Kalgay ve Nureddin gibi Kırım'ın idari aktörlerini ayrıca mahkeme ve kadının hukuksal boyutunu anlamamızı sağladı. Kırım Hanlığı'nda önemli bir yeri olan kabile aristokrasisinin kökenini ve hanlığa etkisini tespit etmek için ise Beatrice Forbes Manz'ın *The Clans of Crimean Khanate* başlıklı makalesinden faydalandık.

Bunların dışında sıklıkla başvurulan kaynaklar Halil İnalçık'ın Kırım Hanlığı ve Karadeniz üzerine ele aldığı çalışmalardır. *Kırım Kabile Aristokrasisi, Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi, The Customs Register of Caffa, 1487-1490* isimli çalışmalar muhtevaları bağlamında bir hayli değerlidir. Yukarıda zikredilen isimlerin dışında Yücel Öztürk, Nuri Kavak ve Alan W. Fisher gibi Kırım tarihi özelinde uzman kişilerin çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Çalışmamızın boyutu her ne kadar dar bir zaman ve sınırlı bir bölgeyi konu alsada da haddimizi aşan tespitlerde bulunduk. Bunu yaparken gerek Kırım Hanlığı gerek Osmanlı Devleti'ni konu alan çalışmalardan olabildiğince faydalandık. Bu çalışmalardan da aldığımız gücün etkisiyle kendimizde hanlık tarihi için birkaç söz söyleme cüretini gördük. Yine de “yeniden keşif” duygumuzu törpüleyerek okyanusun öte yakasını keşfetmekten kendimizi alıkoyduk.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmayla hedeflenen, 38 numaralı Kırım Kadı Sicili'nden elde edilen verileri değerlendirerek, 1704-1706 yılları arasındaki Kırım Hanlığı'nı kültürel, toplumsal, sosyo-ekonomik ve yönetsel açıdan incelemektir. Amaç belirli bir dönem üzerinden Kırım ahalsinin hayatlarını, yaşayış biçimlerini, düşünce yapılarını, haklarını arama geleneklerini ve sosyo-ekonomik bağlamda toplumsal hayata sağladıkları katkıyı ortaya koymaktır.

Çalışmanın Önemi

Devletlerin siyasi tarihi yazılırken sıradan insanın gündelik yaşamı, olaylara karşı tepkisi ve topluma sağladığı katkı göz ardı edilmemelidir. Böylesine bir eksiklik tarihinin ele aldığı konuyu tam anlamıyla değerlendirmesine ket vuracaktır. Oysaki bütünün küçük bir parçasını teşkil eden sıradan insanlar da tarihe birçok şey anlatmaktadır. Gündelik yaşamları, yönetimin içinde bulunduğu duruma karşı tepkileri ya da siyasi erkin idaresinden nasıl etkilendikleri gibi konuların aydınlatılması şüphesiz tarihinin anlama ve anlamlandırma çabasına hizmet edecektir. Kırım Hanlığı tarihi özelinde de böylesine bir tespit yapmak mümkündür. Hanlığın siyasi tarihi ya da Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri araştırmacıların ilgisine mazhar olurken mikro tarihçilik ölçeğinde gündelik hayat, toplum ve hukuk kısmen es geçilmiştir. Bu tezde hedeflenenler arasında bu tür boşlukları doldurmak olsa da çalışmanın sınırları ve bizi aşan boyutlarıyla alana ancak kısıtlı ölçüde katkı sağlayabildik. Yine de 1704-1706 yılları arasında Kırım Hanlığı'nın sosyal hayatını, hukuksal boyutunu ve ekonomik durumunu değerlendirdik. Hanlık tarihinin farklı bir açıdan değerlendirilmesi bağlamında, çalışmamızın kıymetli olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmanın Sınırları

Araştırmanın sınırlarını belirleyerek belirli bir döneme odaklanmak çalışmanın daha kesin ve tutarlı neticeler vermesini olanaklı kılmaktadır. Biz de çalışmamızın temel kaynağı olan 38 Numaralı Kırım Kadı Sicili'nden hareketle inceleyeceğimiz dönemi 1704-1706 yılları arasında sınırlandırdık. Kırım Hanlığı özelinde belirli bir bölgesel kısıtlamaya gitmesek de ancak defterimizin bize sunduğu ölçüde hanlığın şehir, mahalle ve köylerini inceleme fırsatı bulabildik. Ayrıca yine temel kaynağımızın sunduğu verilerden yola çıkarak konu başlıklarımızı, devrin siyasi meselelerinden ziyade daha çok kültürel, toplumsal ve ekonomik alanlarında belirledik.

2. BÖLÜM 1: KIRIM HANLIĞI'NIN COĞRAFYASI VE TARİHİ

2.1. KIRIM COĞRAFYASI

Batısı ve güneyi Karadeniz, doğu ve kuzeyi Azak Denizi ile çevirili Kırım'ın kıyıları girintili çıkıntılıdır ve sahil boyu yaklaşık 1000 kilometreyi bulur.¹ Yarımada ile anakara arasındaki tek geçit Orkapı denilen berzaktır.² Dolayısıyla ada özelliği de gösterir. Bölge sakinleri arasında yeşil ada tabirinin kullanılması da bu özelliğinden mütevellittir.

Seyyah İbn-i Batutta'nın Deşt-i Kıpçak'ın içinde bulunduğunu belirttiği Kırım, onun ifadelerine göre; "bir uçtan bir uca yemyeşilse de ağaç, tepe, bina görmek mümkün değil; sadece mera!"³ Yine de ilk izleniminin ardından seyyah bölgenin ve özellikle Kefe'nin önemli bir ticaret limanı olduğunu vurgular. Kefe'de bulunan kiliselere şaşkınlıkla bakan seyyah burada yaşayanların çoğunlukla Hristiyanlardan oluştuğunu da belirtir.⁴ İbn Battûta'nın şehri ziyaret ettiği sırada Kefe'nin bir Ceneviz kolonisi olduğunu göz önünde bulundurursak, onun karşılaştığı durum gayet tabiidir.

1475 yılında Kırım'ın Osmanlı himayesini kabul etmesinin ardından bölge, bir yandan Saray merkezli Altın Orda, diğer yandan İstanbul merkezli Osmanlı arasında kalmış fakat Altın Orda'nın 1502 yılında bölgedeki etkisini yitirmesiyle de tamamen Osmanlı tesirine girmiştir.⁵ Bundan sonra Osmanlı'nın kuzey siyasetinde önemli bir yer kaplayan Kırım, bölgedeki ticarî istikrarının korunması ve yerel çatışmaların engellenmesi için Osmanlı Devleti'nin tabiri caizse sağ kolu haline gelmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin de bahsettiği gibi "onlar bu bölgedeki kafirler ile savaşıp Osmanlı önüne set olmuştur".⁶

Coğrafyanın vadi bölgelerinde genellikle sebze ve meyve, diğer bölümlerinde ise tahıl ürünleri yetiştirilmektedir. Tarım ürünlerinin yetişmesinin yanı sıra onların korunması da önemli bir problem gibi gözükmektedir. Nitekim 1767 yılında Kırım'a Fransız Konsolosu vazifesi ile atanan Baron de Tott burada yaptığı gözlemlerde, tarım ürünlerinin sık sık

---

¹ Thomas Milner, *The Crimea, its Ancient and Modern History* (London: Longman, 1855), 9.

² Halil İnalçık, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/449.

³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 463.

⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 463.

⁵ Yücel Öztürk, "Jeopolitik Perspektifte Kırım Yarımadası", *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Murat Ercan vd. (Bilecik: Şeyh Edebalı Üniversitesi Yayınları, 2016), 15.

⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 7/433.

bulut halinde gelen çekirge istilalarına maruz kaldığından bahseder. Fakat çekirgelerin Karadeniz’i sert fırtınalardan dolayı aşmakta zorlandıklarını da vurgular.⁷

2.2. KIRIM HANLIĞI’NIN KURULUŞU

Altın Orda Devleti döneminde doğudan göç edip Kırım Yarımadasına gelen kabileler Solhat’a (Eski Kırım) yerleşmişlerdi. Bölgede kabile aristokrasisine dayalı yönetim biçimi mevcuttu ve Dört Karaçi de denilen Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak kabileleri bölgedeki en güçlü kabilelerdi.⁸ Bölgenin kıyı sahilleri Cenevizlilerin elindeydi ve buranın ticaretini tekellerine almışlardı. Cenevizliler ticarî faaliyetlerini Kefe üzerinden yapmaktaydılar. Şüphesiz Kefe bölgedeki en büyük ve en önemli şehirdi ayrıca Kerç, Taman ve Azak şehirleri doğuda, Balıklava ve Suğdak şehirleri batıda, Mankub ve İnkirman şehirleri ise iç bölgelerde varlıklarını sürdürmekteydi.⁹

Altın Orda tahtına yeni geçen Toktamış Han ve devletini henüz kuran Timur’un karşılıklı çıkarları için yaptıkları dayanışma, Azerbaycan meselesinin gün yüzüne çıkması ile yerini düşmanlığa bırakmıştır. Daha sonra eski dostlar 1391’de Kondurca’da, 1395’te Terek’te karşı karşıya gelmiş, alınan mağlubiyetler neticesinde Tohtamış Han Litvanya’ya sığınmıştır.¹⁰ Böylelikle Altın Orda Devleti’nin felaketine giden yolun önü açılmıştır.¹¹ Galibiyetinin ardından Timur, Altın Orda tahtına Timur Kutluk’u (1396-1400) getirmiş ve taht mücadeleleri başlamıştır.

Taht mücadeleleri sırasında Altın Orda tahtına alternatif olarak Kırım ön plana çıkmaya başlamıştır. Örneğin Muhammed Han gibi taht mücadelesinde darbe alan birçokları Kırım’da kendi hakimiyetlerini devam ettirmiş buradan Altın Orda tahtını tekrardan ele geçirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹² Taht mücadeleleri esnasında Kırım hiçbir zaman Altın Orda Devleti’nin başkenti statüsünü kazanamamıştır. Ayrıca buraya Altın Orda Han’ı tarafından atanan valiler de XIV. yüzyılın sonuna kadar herhangi bir

---

⁷ Baron de Tott, *Memoirs of The Baron de Tott on the Turks and Tatars* (Dublin: L. White- J. Cash- R. Marchbank, 1785), 2/ 63-65.

⁸ Beatrice Forbes Manz, “The Clans of The Crimean Khanate”, *Harvard Ukrainian Studies* 2/3 (September 1978), 284.

⁹ Yücel Öztürk, “The Khanate of Crimea”, *The Turks Middle Ages*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), 2/868.

¹⁰ Milner, *The Crimea*, 134.

¹¹ Mehmet Saray, “Altın Orda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/539.

¹² Akdes Nimet Kurat, *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 207.

bağımsızlık belirtisi göstermemiştir. Ancak Kırım'ı kendisine yurtluk alan Taş Timur, sadece burada kullanılmak üzere kendi adına para bastırmıştır.¹³ Daha sonra da Taş Timur'un neslinden gelenler Giray sülalesini devam ettirmişlerdir.¹⁴

Altın Orda Devleti'nin taht mücadeleleri ile boğuştuğu bu dönemde Karaçi beylerinin desteğini alan ve özellikle Şirin Beyi'nin daveti üzerine bölgeye gelen¹⁵ Hacı Giray, Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı ile neticelenen manevraların ilkinin gerçekleştirmiştir. Hacı Giray, Mankub şehri yöneticisi ile bir anlaşma yapmış ve onun Cenevizlilerin hakimiyeti altındaki Balıklava şehrini 1433 yılında ele geçirmesine yardım etmiştir. Daha sonra Cenevizliler bir misilleme yapmış ve 1434 Nisan'ında Balıklava ve İnkirman kalelerini ele geçirmişlerdir. Fakat Ceneviz balyosu bunun yetersiz geleceğini düşünüp Solhat'a yürümeye karar vermiştir. Ceneviz tehlikesinin farkına varan Hacı Giray düşman ordusunu takip etmeye başlamış ve yaptığı ani bir saldırıda Ceneviz ordusunu mağlup etmiştir. İlk zaferinin ardından Hacı Giray, 27 Haziran'da Balıklava'yı kuşatmıştır. Zaten Ceneviz ordusu da bir önceki savaşta ağır yaralar almış ve henüz toparlanamamıştır. Şartların aleyhine dönmesi neticesinde Ceneviz, Kırım Hanlığı ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Anlaşmanın detayları tam olarak bilinmese de Ceneviz söz konusu anlaşma ile resmen Kırım Hanlığı'nın varlığını kabul etmiştir. 1454 yılına kadar Ceneviz ve Kırım Hanlığı arasında herhangi bir çatışma meydana gelmemiştir.¹⁶

Her ne kadar Ceneviz ile yapılan anlaşma Kırım Hanlığı'nın bölgede varlık gösterdiğine dair delil sayılmasına rağmen hanlığın tam teşekkülünün hangi tarihte meydana geldiği henüz kesin bir şekilde ortaya konulamamıştır. Hanlığın kuruluşuna dair iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki Uluğ Muhammed Han'ın selefleri gibi Kırım'ı taht mücadelesi için kullanıp, 1419-1437 yılları arasında burayı ele geçirmesidir. 1419 yılında Uluğ Muhammed Han, Altın Orda Devleti'nin başına geçmiştir. 1424 yılında Barak'a yenilince tahtı terk edip, Kırım'a kaçmış ve taht mücadelesini burada sürdürmeye devam etmiştir.¹⁷ Muhammed Han, 1427 yılında Altın Orda tahtını tekrar ele geçirse de bu çok uzun sürmemiş ve yine Kırım'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bazı kaynaklar, Uluğ Muhammed'in Kırım'a ikinci gelişinde burada Hacı Giray'ın çoktan hanlığını ilan ettiğini ve Muhammed Han'ın da ona sığındığını söylemektedir.¹⁸ Uluğ Muhammed burayı taht

¹³ Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2009), 13.

¹⁴ Halil İnalıcık, "Giray", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/76.

¹⁵ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 208.

¹⁶ Öztürk, "Khanate of Crimea", 869.

¹⁷ Öztürk, "Khanate of Crimea", 868.

¹⁸ Saray, "Altın Orda Hanlığı", 540.

mücadeleleri için üs şeklinde kullansa da Kırım Hanlığı'nın bu dönemde bağımsız bir devlete dönüşüp dönüşmediği bilinmemektedir.

Kırım Hanlığı'nın kuruluş tarihi ile ilgili ikinci görüş ise 1441-1442 yılında I. Hacı Giray döneminde bastırılan paranın bağımsızlık alameti sayılmasıdır. Akdes Nimet Kurat, Hacı Giray'ın tahta çıkışını tam olarak tespit edememekle birlikte paranın bastırılmasından bir müddet önce gerçekleştiğini tahmin etmektedir.¹⁹ Para bastırmak, bağımsızlık alameti sayıldığı için bu dönemde basılan para Kırım Hanlığı'nın kuruluşuna işaret etmektedir.²⁰ Fakat, Taş Timur döneminde de para bastırıldığı düşüncesinden hareketle ikinci görüşün de Kırım Hanlığı'nın kuruluş meselesini tam anlamıyla açıklamaya yetmediği söylenebilir.

2.3. HANLIĞIN OSMANLI DEVLETİ'NE TABİLİĞİ

İstanbul'un fethinin hemen akabinde Sultan II. Mehmed, Karadeniz'de uzun yıllar varlık gösteren Cenevizlileri bölgeden çıkartıp, buranın ticaretini kendi tekeline almaya karar vermiştir.²¹ Böylelikle Kırım Hanlığı ile müzakereler başlamıştır. İkili ilişkilerin gelişmesi, İstanbul'un fethinin ertesi yılında 60 gemilik bir Osmanlı donanması ve Hacı Giray Han'ın kuvvetlerinin Kefe önlerine gelmesini tetiklemiştir. Cenevizliler ancak iki tarafa da vergi ödemeyi kabul ettikten sonra ilk tehlikeyi atlatabilmişlerdir.²²

Altınordu Devleti'nden ayrılmasına karşılık Kırım Hanlığı, devletin idari yönetim biçimini devralmış ve hatta hanlık ortadan kalkana kadar da bunu sürdürmüştür. Kabile aristokrasisine dayanan yönetim biçimi, Han'ın yanı sıra hanlık içerisinde nüfuz sahibi kabile beylerini kısmen de olsa yönetime dahil etmiş böylelikle iç çatışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir.²³ Bilhassa Hacı Giray Han'ın ölmesinin ardından oğulları arasında başlayan çatışmalar, hanlığı zor duruma sokmuştur.

---

¹⁹ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 209.

²⁰ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)* (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1989), 11.

²¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım*, çev. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç, haz. Hayati Develi- Samih Rifat (İstanbul: Koç kültür Sanat Tanıtım A.Ş., 2003), 266.

²² Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi", *III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943), 480.

²³ Manz, "Clans of Crimean Khanate", 286.

Hacı Giray Han'ın oğulları, Nurdevlet ve Mengli Giray meydana gelen çatışmanın iki farklı kutbuydu.²⁴ Kırım kabilelerinin birçoğu Nurdevleti destekliyordu. Ayrıca Nurdevlet, Kırım'ın dışında Özü boylarına hükmederken, Mengli Giray hanlığın yeni başkenti Kırkyer'de hüküm sürüyordu. Fakat taraflar arasında 1467 yılında gerçekleşen ilk mücadeleyi Mengli Giray kaybetmiş ve Cenevizlilerin elinde bulunan Kefe'ye kaçmıştır. Mengli Giray ertesi yıl burada bulunan Tatarlar ve Şirin Beyi Mamak'ın da yardımıyla, Nurdevlet'i mağlup edip Kırım'a tekrardan hâkim olmuştur.²⁵

1475 yılına kadar Kırım'a hükmeden Mengli Giray, Mamak'ın ölmesinin ardından Kefe Tudunu ve Şirin kabilesi beyi olarak atanan Eminek ile aralarında çıkan anlaşmazlıktan dolayı onu Kefe'yi terk etmeye zorlamıştır. Böylelikle Eminek, Mengli Giray'a karşı faaliyetlere başlamıştır. Daha sonra Mengli Giray'a karşı toplanan Kırım kabileleri de hali hazırda bölgedeki en önemli güç olan Eminek'i desteklemiş,²⁶ böylece Eminek taraftarları Mengli Giray'ı başkent Kırkyer'i bırakıp Kefe'ye kaçmaya mecbur etmişlerdir. Akabinde Eminek, Kefe üzerine yürüyüp şehri kuşatmış ve Sultan II. Mehmed'e mektup gönderip yardım istemiştir. Gedik Ahmed Paşa komutasında görevlendirilen donanma Kefe önlerinde görünmüştür. Paşa, Ceneviz hakimiyetinde bulunan Kefe, Mankub ve Azak limanlarını fethetmiş, Mengli Giray Han'ı da Kefe zindanlarından kurtarmıştır. Gedik Ahmed Paşa daha sonra fütuhatını da garanti altına almak için Mengli Giray Han ile bir ahidnâme imzalamış ve ona tahtını iade etmiştir.²⁷ Ertesi yıl Mengli Giray Han'ın, Sultan II. Mehmed'e gönderdiği bir mektubunda "ferman sultanımındır" ifadesine yer vermesi onun Osmanlı himayesini kabul ettiğini göstermektedir.²⁸

Mengli Giray Han'ın Osmanlı hakimiyeti altına girmesi karışıklıkları sonlandırmamış hatta bölgedeki bir başka güç olan Altın Orda Devleti'nin dikkatini çekmiştir. Altın Orda Hanı Seyyid Ahmed öteden beri Kırım Hanlığı üzerinde sürdürdüğü iddialarını devam ettirmiş ve 1476 yılında Kırım'ı istilaya girişmiştir. Seyyid Ahmed'in istilasına karşı

---

²⁴ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, 15.

²⁵ Halil İncelik, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi", *Bellekten* 8/ 30 (Nisan 1944), 202.

²⁶ Manz, "Clans of Crimean Khanate", 288.

²⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu- Dizini*, haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 7/201.

²⁸ Fevzi Kurtoğlu, "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Bellekten* 1/ 3-4 (Temmuz 1937), 647.

tutunamayan ve mağlup olan Mengli Giray tahtı terk edip kaçınca tahta kardeşi Nurdevlet geçmiştir.²⁹

Ayrıca Canibek Bey, Nurdevlet'in hareketlerini kontrol etmek için Seyyid Ahmed tarafından vali görevinde bölgeye atanmıştır.³⁰ Alınan mağlubiyetin ardından Mengli Giray Kırkyer kalesine sığınmış, fakat daha sonra başına neler geldiği kaynaklara yansımamıştır. Halil İnalçık, onun bozgundan sonra kabile beyleri tarafından terk edildiğini, dolayısıyla yardım aramak için İstanbul'a gittiğini düşünmektedir.³¹ O muhtemelen İstanbul'da yakından takip edilmiş ve olası taht değişikliği için nezaret altında tutulmuştur.

Seyyid Ahmed'in istilasından sonra bölgede meydana gelen yeni güç dinamiklerini Osmanlı Devleti kabul etmiş, Nurdevlet de Mengli Giray Han gibi II. Mehmed'e mektup göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir.³² Ancak 1477 senesinde bu sefer Şirin Beyi Eminek diğer Kırım beyleriyle de birleşerek, II. Mehmed'e gizli bir mektup göndermiş ve ondan Mengli Giray Han'ın Kırım Han'ı olarak geri gönderilmesini talep etmiştir.³³ Kırım beylerinin taleplerine karşılık 1478 senesinin başında Mengli Giray Han beraberindeki Osmanlı donanmasıyla Kırım'ı istila etmiş ve Canibek ile Nurdevlet'i bölgeden uzaklaştırmıştır. Mengli Giray Han'ın tahtı ele geçirmesinden sonra iç karışıklıklar sonlanmasa da yine de taht üzerindeki hakimiyetini 1514 yılında ölene kadar sürdürmüştür.

Mengli Giray Han'ın Osmanlı yardımıyla 1478'de tahtı ele geçirmesinden sonra II. Mehmed ile bir anlaşma yaptığı kimi tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.³⁴ Anlaşmaya göre Kırım'ın iç meseleleri hanın kendisini ilgilendirirken, dış meseleler ile sultanın atadığı bürokratlar ilgilenecek, ayrıca Kırım Osmanlı sultanına savaş durumunda ordu gönderecektir. Fakat Halil İnalçık yaptığı araştırmalar neticesinde böyle bir anlaşmanın söz konusu olmadığını tespit etmiştir.³⁵

Kırım'ın hakimiyet altına alınmasının ardından Giray sülalesi ile Osmanlı hanedanı uzun yıllar boyunca savaş alanındaki ittifaklarını sürdürmüşlerdir. Bunlardan ilki II.

---

²⁹ İnalçık, "Kırım'ın Osmanlı Himayesine Girmesi", 486.

³⁰ Fisher, *The Crimean Tatars*, 10.

³¹ İnalçık, "Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi", 220.

³² Kurtoğlu, "Kırım Hanlarının Mektupları", 647-648.

³³ Abdulgaffar Qirimi, *Umdet ol- Ahbar*, haz. Derya Derin Paşaoğlu (Kazan: Academy of Sciences of the Tatarstan Republic, 2014), 113.

³⁴ Fisher, *Crimean Tatars*, 11-12; İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre", 223-226.

³⁵ İnalçık, "Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi", 227.

Bayezid'in Kara Boğdan seferine rastlar. İttifak gereği ordunun saflarına katılan Mengli Giray beraberinde de 50.000 süvari getirmiştir. Müttelik kuvvetlerin 27 Mayıs 1484'te başlayan muhasaraları, 4 Aralık'ta kale düşene kadar devam etmiş, bol miktarda ganimet ele geçiren Osmanlılar, Mengli Giray'a *altunlu-üsküf*³⁶ ve *ak-börk*³⁷ vermişlerdir.³⁸

II. Bayezid'in oğulları arasında gerçekleşen taht mücadelesinde de Kırım önemli bir yere sahiptir. Şehzade Selim oğlu Süleyman'ın sancak yerinin değiştirilmesini talep ettiğinde, Bolu veya Şebinkarahisar yerine, Kefe sancağı uygun görülmüştür.³⁹ Oğlunun ardından taht mücadelesi için Kırım'a giden Şehzade Selim burada hoş karşılanmış fakat bizzat Padişah'ın arzusuyla Mengli Giray'dan, Selim'in oradan gönderilmesi istenmiştir. Mengli Giray her ne kadar sultana mektup yazıp arzusunun yerine getirileceğini söylese de o aynı zamanda küçük oğlu Saadet Giray ile üç yüz askeri şehzadeye yardım için göndermiştir.⁴⁰ Şehzade, babasına karşı giriştiği başarısız seferinin ardından Kefe'ye dönmüş ve af dilemiştir.⁴¹ Daha sonra kendisine Kefe sancağı verilmiştir.

2.4. KIRIM'DA III. GAZİ GİRAY HAN DÖNEMİ

Murad Giray Han'ın, II. Viyana Seferi'ndeki başarısızlığından dolayı azledilmesiyle yerine Hacı Selim Giray Han getirilmiştir.⁴² 33 yıl boyunca 4 kez tahta çıkan Selim Giray nihayet son kez 1704 senesinde tahtı oğlu III. Gazi Giray Han'a bırakmıştır. Selim Giray Han, Kırım tahtında kalmak istememesine rağmen devlet yönetimindeki tecrübesi hasebiyle Osmanlı Devleti tarafından defalarca tercih edilmiştir. Özellikle ikinci hanlık

³⁶ "Tepesi devrik ucu püsküllü başlık" anlamına gelen üsküf, II. Mehmed döneminde kapıkulu askerleri ve onların zabıtları tarafından giymeye başlanmıştır. Ömer Zülfe "'Üsküf' Üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 12 (2005), 169.

³⁷ Oruç Bey Tarihinde yer aldığına göre; Ali Paşa, kardeşi Orhan'a "Ey kardeş! Bütün askerin kızıl börk giysinler. Sen ak börk giy. Sana ait kullar da ak börk giysinler. Bu da âlemde bir nişan olsun" demiştir. Böylelikle Orhan Gazi dahi Horasanlı Hacı Bektaş'tan izin alıp ak börk getirtmiş ve önce kendisi daha sonra da kulları ak börk giymişlerdir. Kardeşler arasında geçen konuşmadan da anlaşılacağı üzere ak börk giydirilmesi hükümdar ve kulları arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Nihal Atsız (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1972), 34.

³⁸ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, 21-22.

³⁹ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010), 48.

⁴⁰ Erdem Çıpa, *Yavuz'un Kavgası I. Selim'in Saltanat Mücadelesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 40.

⁴¹ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih- Yavuz- Kanuni* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 108,

⁴² Mustafa Turan, "II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözüm" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9 (Ocak 1998), 399.

döneminde Rus ordusuna karşı kesin bir galibiyet almış, böylelikle tecrübelerini savaş alanında da sergilemiştir.⁴³

Selim Giray Han gibi başarılı bir babanın oğlu olmasına rağmen, III. Gazi Giray Han'ın hanlığın başında bulunduğu sırada devlet yönetiminde ya da askeri alanda sergilediği herhangi bir başarısı yoktur. Belki de tahtta bulunduğu süre böylesine bir başarı için çok kısaydı. Nitekim kendisi babasının ölümünün ardından 1704 yılında tahta çıkmış ve daha sonra adının karıştığı rüşvet iddialarından dolayı 1707 yılında azledilmiş ve tahtını Kaplan Giray'a kaptırmıştır.⁴⁴

Gazi Giray Han, 1704 yılında tahta çıkmadan önce ağabeyi II. Devlet Giray Han döneminde Nureddin vazifesine getirilmiş ve Çerkes nizâmına atanmıştır.⁴⁵ Nureddin iken ağabeyine komplolar kurduğu ileri sürülse de iddialar ispatlanamamıştır. Ağabeyinin 1702 senesinde II. Mustafa tarafından azledilip, yerine babası Selim Giray Han'ın getirilmesiyle bu kez de Kalgaylık vazifesine atanmıştır.

Gazi Giray'ın tahtta kaldığı dönemde her ne kadar Hanlığın dış dünya ile kurduğu trafik sakın geçse de toplumsal yaşantı için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim 38 Numaralı Kırım Kadı Sicili içerisinde birçok darb, cinayet ve hırsızlık içeren vaka kaydı mevcuttur. Bahsi geçen defter, Gazi Giray Han tahta çıkmadan iki ay önce tutulmaya başlanmıştır. Böylelikle onun hanlığın başına geçmesi ile birlikte bazı suç olaylarının bir anda alevlenmeye başladığını görebiliyoruz. Her ne kadar başlarda mahkemeye yansıyan olaylar nispeten gündelik vakalar ise de özellikle onun tahta çıkışının ardından adeta sükûnet yerini kargaşaya bırakmıştır. Artık sürekli gerçekleşen taht değişikliklerinin mi, yoksa Gazi Giray Han döneminde başlayan isyanların⁴⁶ mı? kargaşaya yol açtığını net bir şekilde bilemesek de ikisinin de söz konusu olayların patlak vermesinde etkili olduğunu düşünmekteyiz.

38 Numaralı Kırım Kadı Sicili içerisinde toplam dört adet yarlık bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi III. Gazi Giray Han'a, diğer iki tanesi de I. Selim Giray Han'a aittir. Gazi Giray Han'a ait ilk yarlıkta, Hacı Geldi isimli birine tayin edilen *salyaneden* bahsedilmektedir. Buna göre Gazi Giray, yıllık 1000 cedit akçelik kirayla bahsi geçen

---

⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, haz. Mustafa Zahit Öner (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2022), 91.

⁴⁴ Öztürk, *Kırım Hanlığı*, 500.

⁴⁵ Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, ed. Bekir Günay (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013), 78.

⁴⁶ Öztürk, *Kırım Hanlığı*, 500.

salyaneyi Hacı Geldi'ye tayin etmiş ve anlaşmanın *salyane* defterine kaydedilmesini buyurmuştur.⁴⁷ İkinci yarlık ise Ulakberdi Kıpçaklarına, Gazi Giray tarafından verilen *muafnâme*yi⁴⁸ konu almaktadır. Henüz Devlet Giray Han ve I. Gazi Giray Han döneminde Ulakberdilere verilen muafnâmeden bahseden III. Gazi Giray Han, Nisan/Mayıs 1705 tarihinde onların muafnâmelerini yenilemiştir.⁴⁹ Selim Giray Han'a ait yarlıkların ikisinde de Ulakberdi Kıpçaklarına verilen muafnâmelerden bahsedilmektedir. Bunlar III. Gazi Giray'ın muafnâmesinin benzer birer suretidir ve muhtevaları da hemen hemen aynıdır. Ancak kronolojik olarak I. Selim'in yarlıkları daha önceki bir tarihe denk gelmektedir.⁵⁰

2.5. KIRIM HANLIĞI'NIN İDARİ YAPISI

Altın Orda Devleti'nin bakiyesi olması hasebiyle Kırım Hanlığı geleneksel Moğol yönetim biçimini devralmıştır. Buna göre idari aktörlerin başını çeken hanın ardından yönetim mekanizmasının bir parçası olan kalgay ve nureddin gibi kişiler gelmektedir. Osmanlı Devleti'yle kurulan ilişkiler bu yönetim usulünün gelişmesine engel olmamış hatta sultanın kendisi bizzat bu kurumları tanımıştır. Böylelikle Moğol devlet yönetim geleneği Kırım Hanlığı'nın ilhakına kadar sürdürülmüştür.

2.5.1. Han

Orta Asya Türk Devletleri, hükümdarlar için çeşitli unvanlar kullanmışlardır. Bunlardan birisi de handır. Bahsi geçen unvanın *kagan* ve *kan* gibi farklı versiyonları da mevcuttur. Kelimenin Moğol ve Tunguz menşeyinden geldiği iddia edilse de İbrahim Kafesoğlu yaptığı araştırmalar neticesinde iddiaların gerçeği yansıtmadığını tespit etmiştir.⁵¹ Altın Orda Devletinin bakiyesi olan Kırım Hanlığı da miras aldığı kültürü yaşatmış ve devletin başını nitelemek için han unvanını kullanmıştır.

Kırım Hanlığı'nın kurucusu kabul edilen Hacı Giray'dan itibaren *giray* lakabı hanedan üyeleri arasında kullanılmış, hatta han ailesi Giray sülalesi şeklinde çağırılmaya

---

⁴⁷ KŞS 38, 38.

⁴⁸ Özel statüye sahip gruplara ya da grup içerisinde şahıslara verilen muafnâmeler, vergi ödenmesi ya da zaruri görev gibi vazifelerden kişilerin feragat ettiğini göstermektedir. Muafiyet beratlarında, söz konusu muafiyet ve Devletin verilen muafiyete karşılık ne beklediği açıkça yazılmakla birlikte yukarıda bahsi geçen muafnâmede zikredilen detaylara yer verilmemiştir. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 130.

⁴⁹ KŞS 38, 28.

⁵⁰ KŞS 38, 28.

⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 257

başlanmıştır. Lakabın kökeninin, *kerey* kabilesi tarafından büyütülen Nureddin'in, atabeyine hürmeten doğan ilk oğluna Hacı Kerey/Giray ismini vermesinden geldiği düşünülmektedir.⁵² Daha sonra Hacı Giray'ın oğullarından Mengli bu lakabı kendisine isim olarak almış, böylelikle onun soyundan gelenler de Giray lakabını benimsemiş ve kullanmışlardır.

Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Solhat, hanlığın ilk yönetim merkezi haline gelmiştir. Daha sonra Hacı Giray buradaki kaynakların yetersizliğinden ötürü devlet merkezini Kırk Yer'e taşımıştır. Hanlığın erken dönemini içeren kaynakların yetersizliğinden dolayı merkezin taşınma işleminin hangi yılda gerçekleştiği ne yazık ki bilinmemektedir.⁵³

Adı kaynaklara yansıyan ilk han sarayı 1500 yıllarında Salacık'da inşa edilmiştir. Böylelikle Kırım Hanları mevsimlere göre değiştirdikleri saraylarının dışında ilk defa sürekli konakladıkları bir saray meydana getirmişlerdir. Sahib Giray döneminde ise Bahçesaray'da yeni bir saray inşa edilmiş ve devlet merkezi buraya taşınmıştır.⁵⁴ Hanın yeni saraya yerleşmesi ile burası devletin başkenti haline gelmiştir.

Kırım Hanlığı'na ait toprakların bizzat hanın kendisi tarafından idare edilmesiyle birlikte nüfuzunun asıl hissedildiği yer Bahçesaray'dı. Han'ın varlığı şehre askeri ve diplomatik bir boyut kazandırmaktaydı. Zira elçiler burada ağırlanıyor ve devlet işleri buradan hallediliyordu.⁵⁵ Her ne kadar *de facto* yönetici hanın kendisi olsa da bir taraftan kalgay ve nureddinlik makamlarının varlığı, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin hanları tayin eder duruma gelmesi hanlığın tek elden yönetilmediğini gösterir niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında stratejik önemlerinden dolayı yapılan hanedan arası evlilikler II. Murad'ın ardından tercih edilmemeye başlanmıştır. Her ne kadar yazılı bir kanuna dönüşmese de bu fikir benimsenmiş ve aksinin yapılması reddedilmiştir. Öyle ki Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem ile evlenmesi İmparatorluk içinde çeşitli tepkilere yol açmıştır.⁵⁶ Osmanlıların aksine Giraylar stratejik evlilikler yapmayı sürdürmüşlerdir. Kabile aristokrasine dayanan yönetim biçimleri, evlilik yoluyla yapılacak anlaşmaların

---

⁵² İnalçık, "Giray Sülalesi", 76.

⁵³ Fırat Yaşa, "Bahçesaray: Kadim Gelenekler ve Yeni Arayışlar Arasında Bir Şehrin Panoraması", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. Okan Yeşilot vd. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 348.

⁵⁴ Maryna Kravets, "From Nomad's Tent to Garden Palace: Evolution of Chinggisid Household in the Crimea", *Toronto Studies in Central and Inner Asia* 7 (2005), 49.

⁵⁵ Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 54.

⁵⁶ Leslie Peirce, *Empress of the East How a European Slave Girl Became Queen of the Ottoman Empire* (New York: Basic Books, 2017), 147.

önemini arttırmıştır. Kırım hanları özellikle Şirin ve Mangıt kabileleriyle hem erklerini pekiştirmek hem de aralarını iyi tutmak için evlilikler yapmışlardır.⁵⁷

2.5.2. Kalgay

Kalgaylık handan sonra tahta kimin geçeceği önceden belirlendiği bir usuldür. Cengiz Han yasalarına göre hanın erkek kardeşlerinden birisi veliaht atanır böylelikle kendisinden sonra tahta geçecek kişi de belirlenirdi.⁵⁸ Fakat Kırım Hanlığı'nda bu kurumun varlığı çeşitli sorunlara yol açmıştır. Öncelikle hazırda taht için belirlenmiş bir adayın oluşu, Osmanlıların rahatsızlık duyduğu mevcut hana karşı öne sürecekleri adayın kolaylıkla bulunmasını sağlamıştır. Böylelikle birçok kez onlar kalgayı, hana karşı desteklemiş ve taht değişikliklerine neden olmuşlardır.

Bir diğer sorun ise Kırım Hanlığı'nın kendi iç yönetim dinamiklerinden gelmektedir. Devlet yönetimi içerisinde kabile aristokrasisinin önemli bir etkisi vardır. Öyle ki han, kurultay tarafından seçilen bir kalgayı atamak zorundaydı aksi takdirde hizipler arasındaki tartışma kaçınılmazdı. Ayrıca hanın kalgaylık vazifesine erkek kardeşlerinden birini değil de oğullarından birini atamak istemesi de kabile reisleri ile han arasındaki iplerin gerilmesinin önünü açıyordu.⁵⁹

Kırım Hanlığı'nda ilk defa Mengli Giray, 1475 yılında oğlu Mehmed Giray'ı kalgay atamış ve kendisine veliaht yapmıştır. Moğol Devlet geleneğinde de handan sonra tahta çıkacak bir veliahtın atandığı bilinmektedir. Fakat kalgay adında bir müessesenin ancak Kırım Hanlığı ile meydana geldiği, İnalçık tarafından belirtilmiştir.⁶⁰ Daha sonra bu kurum Giray Sülalesi tarafından önemle korunmuş, hatta Cengizhan yasasının bir parçası kabul edilerek kutsal bir anlam kazanmıştır. Öyle ki Baron de Tott, kalgaylığın Cengizhan yasasından geldiğini düşünmüş, kitabına da öyle aktarmıştır.⁶¹

Kırım Hanlığı'nda kalgaylığın bir müessese şeklinde ortaya çıkması ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Halil İnalçık'a göre Mengli Giray, kendisi ölünce oğulları arasında taht kavgasının çıkabileceğinden endişelenmiş ve oğlu Mehmed Giray'ı kalgaylığa

---

⁵⁷ Natalia Królikowska, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774)* (Leiden; Boston: Brill, 2019), 55.

⁵⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 280.

⁵⁹ Ahmet Türk, *The Crimean Khanate Under The Reign of Gazi Giray II* (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 17.

⁶⁰ Halil İnalçık, "Kalgay", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/259.

⁶¹ Baron de Tott, *Turks and Tatars*, 136.

getirip kendisine veliaht yapmıştır. Böylelikle bu gelenek benimsenmiş ve uzun yıllar sürdürülmüştür.⁶²

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre ise, Mengli Giray'a sefere çıkmadan önce "Kırım'a kimi kaymakam bırakırsınız?" diye sorulduğunda "Oğlum Mehmed Giray kalsın" diye yanıt vermiş, nitekim o seferden dönene kadar yerine oğlu Mehmed Giray nezaret etmiştir. Ardından Mengli Giray, oğlunun deneyimlediği devlet yönetme zevkinden mahrum kalmaması için ona "Kalgay Sultan" unvanını vermiş ve kendisine çeşitli yerlerden gelir kaynakları da bağlamıştır. Daha sonra bizzat padişahın da berat göndermesiyle, kalgaylığın bir makam haline geldiğini savunan Ahmed Cevdet Paşa, Kırım hanları arasında Kalgay nasbının bir adet haline geldiğini belirtmiştir.⁶³

Kırım kabile aristokrasisinin Osmanlı Devleti'ne danışmadan kalgay ataması ya da padişahın kalgaylık kurumunu hesaba katmaması bazı durumlarda çekişmelere yol açabilmekteydi. Tahta çıkan hana berat verilmesi gibi yeni bir kalgay başa gelince de ona kalgaylık beratı verilirdi.⁶⁴ Kalgay'ın sarayı Akmescid'de bulunurdu.⁶⁵ Dolayısıyla bu bölgenin idaresinde kalgay etkin bir rol oynuyordu.

2.5.3. Nureddin

Nureddin, Kırım Hanlığı'nda ikinci veliaht adayını tespit etmek için kullanılan bir rütbedir. Han ve kalgayın ardından devlet yönetimindeki en yetkili kişi Nureddin'dir. Muzaffer Ürekli, Nureddin makamının Semiz Mehmed Giray Han döneminde (1577-1584) ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ona göre Semiz Mehmed Giray Han'ın kardeşi Kalgay Adil Giray ile diğer kardeşleri Mübarek ve Gazi Giray, İran üzerine yapılan seferde esir düşmüştür. Böylelikle Mehmed Giray oğlu Saadet Giray'ı kalgay tayin etmek istemiştir. Fakat hanedan içerisinde yaşça en büyük olan Alp Giray'ın kalgaylık makamına getirilmesi zorunluluk teşkil edince, o da oğlu Saadet Giray'ı ikinci veliaht ilan etmiş böylelikle Nureddin makamının teşekkülü meydana gelmiştir.⁶⁶ Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa da Nureddin unvanının Saadet Giray Han'ın terbiyesinde yetiştiği Nureddin Mirza'dan geldiğini, böylelikle "Nureddin Sultan" kalıbının kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁷

---

⁶² İncalcık, "Kalgay", 259.

⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 75.

⁶⁴ İncalcık, "Kalgay", 259.

⁶⁵ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe 1475-1600* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000), 35.

⁶⁶ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, 75.

⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 81.

Nureddin'in Kaçı köyü yakınlarında bir yerde konakladığı düşünülmele birlikte yine de kesin bir kaniya varmak güçtür.⁶⁸ Ayrıca Nureddin'in devlet yönetimine ne gibi bir katkı sağladığı da tespit edilememiştir. Fakat kalgay sefere gittiği sırada Gözleve veya Or-Kapı taraflarında bulunarak yarımada giriş çıkışları kontrol etmek gibi bir vazifesi olduğu tahmin edilmektedir. Nureddinler de han ve kalgaylar gibi yarlık ve bitikler yazabiliyor, resmi ilişkilerde görev alabiliyorlardı. Örneğin Leh Kralı Mihail Feodoroviç'e, Nureddin Gazi Giray Sultan tarafından gönderilen bir yarlık, bazı durumlarda Nureddin'in de devletler arası siyasi ilişkilerde etkin rol oynayabildiğini göstermektedir.⁶⁹

2.6. KIRIM'DA TAŞRA ÖRGÜTLENMESİ

Osmanlı Devleti'nde görüldüğü gibi Kırım Hanlığı'nda da yönetim birimleri kaza, mahalle ve köy şeklinde ayırt edilmiştir. Bu birimler birçok açıdan Osmanlı Devleti'ndeki örnekleriyle eşleşmektedir. Bu bölümde benzerliklerin ortaya konulmasının yanı sıra 18. yüzyılın başında Kırım Hanlığı'nda yer alan kaza, mahalle ve köy isimlerinden de bahsedilecektir.

2.6.1 Kazalar

Osmanlı taşra örgütlenmesinde kendisine bağlı köy ve nahiyelerin bir araya gelmesiyle meydana gelen kazalar, kadının idari sorumluluğu altındaki bölgeyi belirtmek için kullanılmıştır.⁷⁰ Selçuklularda böyle bir idari yapılanmanın ismine rastlanılmaması, onun Osmanlı Devleti'ne özgü bir örgütlenme biçimi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Selçuklularda kadı, subaşının yanında görev alır, kendisinin ayrı bir idari bölgesi bulunmazdı. Yine Selçuklu döneminde sancak sınırlarının çok büyük olduğu ve kadının tek başına davalara yetişemediği örneklerde ise kadı uzak bölgelere naip gönderirdi.⁷¹

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bu konuda Selçuklu geleneği devam ettirilmiş fakat imparatorluk sınırlarının genişlemesi ile idari taksimat tekrardan gözden geçirilmiştir. Böylelikle subaşının askeri idaresinde bulunan sancak sayıları çoğaltılmıştır. Ayrıca

---

⁶⁸ Królikowska, *Law and Division*, 76.

⁶⁹ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, 75.

⁷⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 85.

⁷¹ Tuncer Baykara, "Kaza", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/119.

kadınların sancaktaki bütün davaları göremeyecek duruma gelmesi ile onların sayıları artırılmış ve görev bölgeleri kazalar ile sınırlandırılmıştır.⁷²

Dönüşüm geçiren taşra teşkilatlanması sadece görev bölgelerinin tekrardan belirlenmesi ile sınırlı kalmamış ayrıca bölgedeki idari aktörlerin rolleri de değişiklik göstermiştir. Buna göre önceden subaşının yanında bulunan kadı ondan ayrılmış ve kendi görev bölgesinden doğrudan merkezdeki kazaskere bağlanmıştır.⁷³ İmparatorluğun son dönemlerine doğru ise kadınların önemi artmış bununla birlikte subaşların sayısı çok azalmıştır.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin taşra örgütlenme biçimini doğrudan devralan Kırım Hanlığı sancaklarda subaşları görevlendirmiş ve hukuki meselelerin çözülmesini kadınlara bırakmıştır. İmparatorluktaki gibi Kırım Hanlığı'nda da kadınların tayin işlemlerini kadıaskerler üstlenmiştir. Ayrıca kadıasker ordu mensupları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözer, onların terekeleriyle ilgilenir ve müderris gibi görevlilerinin atamalarıyla da uğraşır. Hanlıktaki bütün kadınlardan sorumlu olan kadıasker Bahçesaray'da konaklardı.⁷⁵ 1704 ve 1706 yıllarını kapsayan 38 Numaralı Kırım Kadı Sicilinin henüz ilk varaklarında eski Kadıasker Ebussuûd Efendi görevini es-Seyyid Abdurrahman Efendi'ye devretmiştir.⁷⁶ Defter boyunca da Abdurrahman Efendi Kadıaskerlik vazifesini ifa etmiştir. Ayrıca defter Bahçesaray kazasına aittir.⁷⁷

Kadıasker tarafından tayin edildikten ve “kadılık beratını” aldıktan sonra kadının görev süresi resmen başlardı. Böylelikle kadı idari sahası içerisindeki adli, mülki, beledi ve askeri işler ile ilgilenirdi. Sefer esnasında ordunun geçeceği güzergâh üzerindeki yol ve köprü'nün tamirinden, sefer ihtiyaçları arasında bulunan beygir temini gibi işler kadının sorumluluğu altındaydı. Ayrıca görevlerini yerine getiren vergi memurlarına da eşlik ederdi.⁷⁸

Askeri meseleler dışında kadının en çok ilgilendiği alan adli işlerin yerine getirilmesiydi. Bu bağlamda taraflar arasında çıkan anlaşmazlık kadının yargıçlığına bırakılır o da şer'i

---

⁷² Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XII. yüzyıla kadar)”, *Belleten* 61/232 (Aralık 1997), 605.

⁷³ Baykara, “Kaza”, 25/120.

⁷⁴ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 29.

⁷⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 57.

⁷⁶ KŞS 38, 60.

⁷⁷ Fehmi Yılmaz vd. (haz.), *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, ed. Erol Özvar (Ankara: Türk Bilimler Akademisi, 2021), 53.

⁷⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/72.

hukuku göz önünde bulundurarak bir karara varırdı. Ayrıca mülki işlerde kadının varlığı noter görevi görürdü. Böylelikle kadı huzurunda yapılan alım-satım işlemleri, hukuki bir geçerlilik kazanır ve taraflar arasındaki anlaşmayı ispatlardı. Bunların yanı sıra kadı yöneten ve yönetilen sınıf arasında bir köprü vazifesi görmekteydi.⁷⁹ Öyle ki yönetici zümrenin kanunları reayaya kadı üzerinden aktarılmakta, bölge sakinlerinin şikayetleri de kadı aracılığı ile yöneticilere iletilmekteydi.

Kadıların yargı alanlarında bulunan bütün bölgelere tek başlarına hizmet etmesi mümkün değildi. Dolayısıyla kadı iş yükünü azaltacak yardımcılarına ihtiyaç duymaktaydı. Kadı kendisine naip atayabilmekte, naiplerde kaza içerisindeki uzak bölgelerde kadıya vekaleten hukuki meseleleri çözüme kavuşturabilmekteydiler. Naipler her ne kadar kadıya vekâleten görev alsalar da kâğıt üstünde kadıların tüm yetkilerine sahiptiler. Öyle ki bazı durumlarda naiplere “kadı” şeklinde hitap edilirdi.⁸⁰

Naipler dışında kadının diğer yardımcıları katipler ve muhızlılardır. Katiplerin birincil görevi kadının gördüğü davayı kayıt altında almaktır. Böylelikle davanın kararı yazıya geçirilip, kalıcı hale getirilirdi. Tıpkı naipler gibi katipler de kadı tarafından atanmakta hatta kadının görev süresi bitince onların da görevleri son bulmaktaydı.⁸¹ Muhızlıların görevi ise mahkemeye gelmeyi reddeden sorunlu kimselerin kadı huzuruna çıkarılmasını sağlamaktır.⁸² Bir mahkemede aynı anda kaç muhızın görev aldığı bilinmese de 38 numaralı defterde en azından birden fazla muhızın görev yaptığını görmekteyiz.⁸³

38 Numaralı Kırım Kadı Sicilinde 28 farklı kaza ismi tespit edilmiştir. Ayrıca yüz ölçümü büyük kazaların idaresini kolaylaştırmak adına onların dib ve orta şeklinde bölünerek daha küçük yapılar haline getirildikleri anlaşılmaktadır.⁸⁴ İncelenen kayıtlarda Karasu, Bahçesaray, Hisarcık, Çeternik, Karadal, Mankub, Gözleve, Tarhan, Nehr-i Kaçı, Nehr-i Bulganak, Nehr-i Salgır, Dib Çongar, Orta Çongar, Salacak, Kefe, Alma, Akkırman, Akmescid, Tamak, Taşlı, Karakurt, Kerim, Ferahkırman, Kerş, Orta Kerş, Dib Kerş, Şirin ve Ribat Kazalarına rastlanılmıştır. Kazalar arasında en büyüğü Bahçesaray’dır. Ayrıca

---

⁷⁹ Królikowska, *Law and Division*, 119.

⁸⁰ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 59.

⁸¹ Królikowska, *Law and Division*, 141.

⁸² Abacı, *Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması*, 62.

⁸³ Buna göre zikredilen kadı sicilinde beş farklı muhızın adı geçmektedir bunlar: Kasay, Veliş, Hayri, Ahmed ve Hüseyin’dir.

⁸⁴ Ömer Bryık, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 44.

başkent niteliği taşımasından dolayı içlerindeki en önemli kazadır. Kayıtlardan tespit edilen kaza isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.1. Kırım Hanlığı'nda yer alan kazalar.

Karasu	Bahçesaray	Hisarcık
Karadal	Mankub	Gözleve
Nehr-İ Kaçı	Akkirman	Salacak
Kefe	Alma	Nehr-İ Salgır
Akmescid	Tamak	Taşlı
Kerim	Ferahkirman	Karakurt
Şirin	Ribat	Kerş
Çeternik	Tarhan	Nehr-i Bulganak
Dib Çongar	Orta Çongar	Dib Kerş
Orta Kerş		

2.6.2. Köyler

Osmanlı Devleti'nde köylüler “çift” denilen arazi parçasına sahiptir. Bir çift öküzün sürebileceği kadar alanı ifade ettiği için araziler bu şekilde tabir edilmiştir. Köylüler tarımı burada yapar ve elde ettikleri mahsule göre “öşür”, “ispençe”, “çift akçesi” gibi vergilerini tımarlı sipahiye öderlerdi.⁸⁵ Ayrıca vergi mükellefi kimsenin evli ya da bekar olması ödeyeceği vergi miktarının farklılık göstermesine yol açmaktadır.⁸⁶ Bazı durumlarda köylüler artan vergi miktarından rahatsızlık duydukları için köylerini terk etmişlerdir.

Köylülere tahsis edilen çift arazilerinin en büyük amacı tarımı sürekli hale getirmektir. Nitekim köylü hem ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerini bizzat kendisi yetiştirmekte hem de ihtiyaç fazlasını satıp tüketici kesimin iâşesini sağlamaktadır.⁸⁷ Ayrıca toplanan vergiler de devletin kasasına azımsanmayacak ölçüde katkı sunmaktadır. Köylerin vergi gelirleri

⁸⁵ Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, 30.

⁸⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı*, 112-113.

⁸⁷ Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 100.

tımarlı sipahiye tahsis edilebildiği gibi, sipahi dışındaki devlet görevlilerine hatta Osmanlı sultanının bizzat kendisine dahi bırakılabildi.⁸⁸

Kırım Hanlığında, Osmanlıdaki çift-hane sisteminin varlığından söz etmek mümkün değildir. Burada Osmanlı örneğindeki gibi tarımsal üretimi teşvik edip denetleyen herhangi bir örgütlenme biçimi varlık göstermemektedir. Bunun yerine araziler bölüştürülerek aristokrat beylerin tasarrufuna bırakılmıştır.⁸⁹

Tablo 1.2. Kırım Hanlığı'nda yer alan köyler.

Kublanlı Köyü	Konrat	Kara Hoca
Argın	Temeş	Karaca
Mayrem	Boga Salâsı	Akçora
Nurgeldi	Beşev	Can Devlet
Kırk	Göçmez?	Teberti
Kara Hoca	Salacak	Taşyargan
Yaşdag	Aktacı	Kayatav?
Lemane?	Ruşen Hoca	Agya?
Boynak	Gülce?	Merket
Harami Köy	Subaşı	Mamak
Baysaray?	Koçagı	Hacı Bike
Çoduruk?	Anar?	Leymana?
Sarı Hafız	Kayto?	Mersan?
Ulaş	Sarı Hafız	Hacı Köy
Sekban	Tutman	Yogurtcu
Han Eli	Tezekli	Kefsetli?
Soble	Ebussuûd	Kamara?
Gömlece?	Öteki?	Asma
Ulaklı	Bıçkı	Divan

⁸⁸ Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005), 146.

⁸⁹ Yaşa, *Bahçesaray*, 36.

Tablo 1.3. (Devamı) Kırım Hanlığı'nda yer alan köyler.

Karacay	Fet?	Şako
Tatar Osman	Kırımçe	Tula
Kubazı	Tevbide	Katay
Derviş	Mekluce	Ekizoba
Topçu	Eybar	Kadı

Tablo 2'de mahkeme tutanaklarında ismi geçen köyler bulunmaktadır. Köy isimleri, bazı durumlarda “Yaşdag” örneğindeki gibi yerleşilen bölgedeki dikkat çekici figürlerden esinlenerek belirlenmiştir. Ayrıca “Tatar Osman” gibi bölgede yaşayan önemli şahsiyetlerin isimleri de köy adları şeklinde kullanılabilir. “Mayrem” köyünden de anlaşılabilir gibi Kırım'da gayrimüslimlerin yaşadıkları köyler de mevcuttur. “Beşev” ve “Topçu” köylerinde ise Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır.

2.6.3. Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde kentsel yaşamın önemli bir unsuru olan mahalleler, birbirlerini tanıyan ve birbirlerinin davranışından sorumlu insanların bir arada yaşadığı yerlerdir. *Emir bi'l- ma'rûf nehiy ani'l-münker*⁹⁰ anlayışıyla mahalle sakinleri, komşuları üzerinde sorumluluk hissetmekte ve onların hal ve hareketlerini izlemektedir. Aynı zamanda mahalle sakinleri çeşitli zorluklara karşı büyük bir sosyal dayanışma örneği göstermektedir.⁹¹

Osmanlı şehirlerinde genellikle gayr-i Müslimler, farklı mahallelerde yaşarlardı. Bu bağlamda birçok Osmanlı şehrinde Ermeni ya da Rum mahallesi görmek mümkündür. Ayrıca akrabalık bağları da insanların aynı mahallede yaşayabilmeleri için önemli bir etkendi.⁹² Aynı mahalle içerisinde birlikte yaşayabilmek için her ne kadar bunlar yeterli

⁹⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “Emir bi'l- ma'rûf nehiy ani'l-münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 138-141.

⁹¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*, haz. Derya Önder (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 75.

⁹² Turan Açık, “Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri”, *Journal of History Studies* 9/5 (December 2017), 27.

görülse de ayrıca kişiden örnek Osmanlı tebaası şeklinde hareket etmesi beklenirdi. Örnek birey mertebesine erişmek için ise bireyden asıl beklenen onun ait olduğu zümrenin gerekliliklerini sergilemesiydi.⁹³ Böylelikle Müslüman Osmanlı tebaasından namaz vakitlerinde mescide gelmesi, içki içmemesi ve yalan söylememesi beklenirdi. Aksi takdirde kişi damgalanır ve mahalleli arasında hoş karşılanmazdı. Dolayısıyla mahkemede mahalleliye sanığın iyi hali sorulduğunda sanığın yaşayış biçimini göz önünde bulundurarak aleyhine ifade verebilirlerdi.⁹⁴ Ayrıca bütün bunlara gerek kalmadan da rahatsızlık duyulan kişinin kapısına katran sürülebilir ve hoşnutsuzluk böylece ifade edilebilirdi.⁹⁵

Kırım Hanlığı'nda da gayr-i Müslimlerin yaşadığı mahalleler mevcuttur. Örneğin, Bahçesaray Kazasına bağlı bir Ermeni Mahallesi vardır. Yine gayri- Müslimlerin ve Müslümanların aynı mahallede yaşadığı örnekler dahi rastlanılmaktadır. Öyle ki bazı durumlarda gayri- Müslimler belki de kapı komşuları Müslümanların hayatından etkilenerek dinlerini değiştirmektedirler.⁹⁶

Belgelere yansıdığı şekliyle hanlıkta evlere atıf yapmak için kullanılan kelimeler çit hâne, taş hâne ve çatma hânedir. Evin inşasında kullanılan yapı malzemelerine göre isimlendirmeler değişiklik göstermektedir. Buna göre Çit hâne saman, çalı, kamış gibi maddelerin yoğurularak bir araya gelmesiyle, taş hâne taş malzemeyle, çatma hane ise ahşap yapı malzemeleriyle inşa edilmekteydi.⁹⁷ Ayrıca ev tek katlı ise *tahtanî*, iki katlı ise *fevkâni* kelimesiyle ifade edilirdi.⁹⁸ Evlerin belirli bir usul üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde kaçak yapılaşmayla mahremiyet sınırlarının ihlal edilmesi durumunda kadı hemen olaya müdahale ederdi. Öyle ki kişinin kendi mülkü içine inşa ettiği çardak dahi komşusunun şikâyeti ile yıktırılabilirdi.⁹⁹ Kırım Hanlığında da benzer durumlara rastlanılmaktaydı. Örneğin Nuri Kavak'ın tespit ettiği bir dava kaydına göre; mahkemeye gelen bir kimse komşusunun açtığı pencereden duyduğu rahatsızlığı dile

---

⁹³ Özer Ergenç, "İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, haz. Derya Önder (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 425.

⁹⁴ Cemal Çetin, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *Journal of History Studies* 6/6 (December 2014), 47.

⁹⁵ Cemal Çetin, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iyeh Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies* 9/1 (Winter 2014), 133-156.

⁹⁶ Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo- Ekonomik Hayat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 47.

⁹⁷ Fırat Yaşa, "Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675)", *SEFAD* 39 (2018), 397.

⁹⁸ Doğan Kuban, *Türk "Hayat"lı Evi* (İstanbul: Eren Yayınları, 1995), 51.

⁹⁹ Fırat Yaşa, "Mütecessis Gözler: Osmanlı Bursa'sında Özel Alanın Muğlak Sınırları (16.Yüzyıl)", *II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa (Bursa: Gaye Kitapevi, 2020), 525.

getirmiş, daha sonra kadı yapılan keşif neticesinde açılan pencerenin kapatılmasına hükmetmiştir.¹⁰⁰

Tablo 1.4. Kırım Hanlığı'nda yer alan mahalleler.

Ermeni Mahallesi	Kumluk Mahallesi
Câmi'-i Kebîr Mahallesi	Şor (Şor Câmi') Mahallesi
Mescid-i Cedid Mahallesi	Asma Kuyu? Mahallesi
İskele Mahallesi	Sadık Efendi Mahallesi
Eski Yurt Mahallesi	Furuz? Mahallesi
Sak Mahallesi	Dar Ağaç Mahallesi
Suvlu Koba Mahallesi	Kal'a Mahallesi
El-Hac Murad Mahallesi	Sultan Kışlası? Mahallesi
Koba Câmi' Mahallesi	Kıytaş Ağa Mahallesi
Asmak Mahallesi	Gökgöz Mahallesi
Acem Mahallesi	Sehrab Efendi Mahallesi
Mankub Kal'ası Mahallesi	Receb Efendi Mahallesi
Hacı Kebir Mahallesi	Kamara Mahallesi
Hüseyin Bölükbaşı Mahallesi	Taş Câmi' Mahallesi
Yaşancı? Mahallesi	Hacı Gazi Mahallesi
Hızır Ağa Câmi' Mahallesi	

Kırım Hanlığında mahallelerin isimleri Koba Câmi' ve Câmi'-i Kebir mahalleleri örneklerindeki gibi doğrudan bölgedeki cami adlarından gelebiliyordu.¹⁰¹ Yine köy isimleri örneğinde görüldüğü gibi bazı önemli şahsiyetlerin isimleri de mahalle adları

¹⁰⁰ Nuri Kavak, "Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü", *Bilig* 55 (Güz 2010), 97.

¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nde de mahalle isimlerinin, içinde bulunan cami adlarından esinlenerek belirlendiği örnekler mevcuttur. Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman İstanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle* (New York: University of New York Press, 2003), 11.

şeklinde kullanılabilirdi. Cuma camisinin de içinde bulunduğu Câmî-i Kebir Mahallesi, Başkent Bahçesaray'ın en büyük iki mahallesinden biriydi. Kırım Hanı da muhtemelen Bahçesaray'da bulunduğu zamanlarda cuma günleri buradaki camiye geliyordu.¹⁰² Klasik Osmanlı mahallesinde yerleşimin merkezinde ibadethane ve etrafında gündelik ihtiyaçlar için müesseseler bulunmaktadır.¹⁰³ Bu bağlamda Câmî-i Kebir Mahallesi de klasik Osmanlı mahallesi özelliği göstermektedir. Ayrıca Kırım hanının yaşadığı saray bahsi geçen mahalledeydi. Yine devlet görevlileri ve askeri sınıfa mensup kişiler de bu mahallede konaklamaktaydı dolayısıyla gayrimenkul fiyatları şehrin diğer mahallelerine nazaran burada daha yüksekti.¹⁰⁴

Camilerin yanı sıra Osmanlı mahallelerinin çekirdeğini oluşturan bir diğer yapı ise pazarlardır.¹⁰⁵ Çarşı, pazar ve han gibi yapılar; yerel insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılamak, dışarıdan gelen tüccarların ise ellerinde bulunan malları satmak amacıyla tercih ettikleri uğrak noktalarıdır. İhtiyaçların karşılanması ve arzın sunulması için ticari mekanların oynadığı rol hayatiydi. Bu bağlamda arz ve talep sirkülasyonunun sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi adına Bahçesaray'da 2.5 kilometre uzunluğunda bir çarşı bulunmaktaydı.¹⁰⁶ Bir ticaret yolunun üzerinde bulunan Karasu kazasında ise transit ticaret için çok sayıda Han ve Bedesten inşa edilmişti.¹⁰⁷ Bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'nde görüldüğü gibi zanaatkarlar da ürettikleri malları kendi dükkanlarında satmaktaydılar.¹⁰⁸ Belgelere yansıdığı şekliyle dükkanlar alım-satım işlemlerine dahi konu olmaktadır.¹⁰⁹ Dükkanın değerinin tespit edilmesinde şehrin ana çarşısına olan mesafesi etkiliydi.¹¹⁰

---

¹⁰² Yaşa, "Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray", 391.

¹⁰³ Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, ed. Mehmet Genç (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015), 309.

¹⁰⁴ Yaşa, *Bahçesaray*, 28.

¹⁰⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, haz. Derya Önder (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 86.

¹⁰⁶ Yaşa, *Bahçesaray*, 23.

¹⁰⁷ Nuri Kavak, "Kırım'ın Karasu Kazası'nda Bulunan Ticari Mekanlar ve Vakıf Eserleri, 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *The Black Sea Journal of Social Sciences* 1/1 (Güz 2009), 115.

¹⁰⁸ Suraiya Faroqhi, "Zor Zamanları Atlamak: Bursa'da 1800 Civarında Pamuk ve İpek Ticareti", çev. Ayşen Gür, *Ekmek Aslanın Ağzında Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar*, ed. Suraiya Faroqhi (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 160.

¹⁰⁹ Dükkanların alım- satıma konu olduğu kayıtlar için KŞS 38; 54, 53, 48, 41, 39, 36, 24.

¹¹⁰ Yaşa, *Bahçesaray*, 25.

3. BÖLÜM 2: KIRIM HANLIĞI'NDA SOSYAL HAYAT

3.1. KIRIM'DA AİLE YAPISI

Kabile aristokrasisine dayanan yönetim biçimiyle Kırım Hanlığı'nda aile kurumunun önemli bir yeri vardır. Zira hanlığın idaresinde söz sahibi olan Karaçi boyları da içlerindeki en güçlü aileler tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla hanlığın yönetiminde söz sahibi olan kişiler ailelerinin kökenlerine göre belirleniyordu. İdare anlayışında ailelerin bu denli etkili olması elbette Kırım Tatarlarının da kendi çekirdek ailelerini önemsemelerine ve bu kurumu sıkı bir şekilde denetlemelerine yol açmıştır. Öyle ki evlilikten başlayarak çeşitli konularda kendilerine özgü birtakım kurallar geliştirmişlerdir.

3.1.1. Evlilik

Geleneksel aile yapısının teşekkülünde en önemli adım şüphesiz evliliktir. Böylelikle kadın ile erkek arasındaki ilişki hukuki bir zemine oturarak meşruiyet kazanmaktadır. Aileyi, “evlenen karı-koca ve çocuklardan oluşan küçük topluluk”¹¹¹ şeklinde tanımlayabiliriz. Ayrıca Kırım toplumunda evlilikler Müslüman tebaa için İslami kurallara dayanarak gerçekleştirilmekte ve bu evlilik akitlerinde daha çok kadınların haklarının savunulması amaç edinilmektedir.¹¹²

Evlilik aşamalarından ilki uygun bir aday aramakla başlardı. Osmanlı toplumunda daha çok görücü usulü evlilikler tercih edilirdi. Evlilik yaşına gelmiş çocuklar için “hayırlı bir kısmet” arama işi ailenin kadınları bilhassa annelerin göreviydi.¹¹³ Osmanlı toplumunda kadınların dışarıda bir araya gelebildiği alanlar sınırlıydı. Dolayısıyla hamamlar kadınların sosyalleşme mekânı olarak adeta biçilmiş bir kaftandı.¹¹⁴ Kadınlar hamamda bir araya geldikleri zaman evlilik çağındaki kızları izler, beğendikleri kızın ailesine haber verirler ve istemeye giderlerdi. Genel olarak kızın ailesi de o sırada damat adayı hakkında

---

¹¹¹ Rıfat Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1800-1906)”, *Osmanlı Araştırmaları* 9 (1989), 101.

¹¹² Judith E. Tucker, *In the House of the Law Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine* (California: University of California Press, 1998), 52.

¹¹³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo Kültürel ve İktisadi Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 125.

¹¹⁴ Ayten Akkese, “‘Gideyim de Kendimi Bir Çiğneteyim’ Yabancı Seyyahlara Göre Hamam Kültürü”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 144.

bir dizi soruşturma yaparak, bilgi almaya çalışırdı. Kız isteme sırasında aile büyükleri bir araya gelir ve kız tarafının şartları dinlenir ve buna müteakiben iş ciddiyet kazanırdı.

Kız istemenin ardından söz kesme ya da nişan adı verilen bir seremoni gerçekleşirdi. Evlenecek kız ve erkek yüzük takarak birbirleriyle evleneceklerinin sözünü verirler ve böylelikle namzetlik süreci başlardı.¹¹⁵ Nişanın kız tarafınca bozulması durumunda, erkek yaptığı harcamaları geri isteyebilir ve şer‘i hukuka göre de yapılan harcamaların geri verilmesi beklenirdi.¹¹⁶ Nişan sürecinin sonunda artık kadı huzurunda çiftin nikahı kıyılır ve nikah akdi genellikle deftere kaydedilirdi.

Osmanlı toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Osmanlı kadınının toplum içine karıştığı ve toplumsal hayatta önemli bir rol aldığını söylemek zordur. Kadınların gündelik hayatları genellikle ev avlusunun sınırları içerisinde geçmekteydi.¹¹⁷ Onların toplumsal hayattan izole bir şekilde yaşamaları Osmanlı toplumunda evliliklerin görücü usulü ağırlıklı yapılmasına yol açmıştır. Görücü usulü evlilikler gelenekselliğin ağır bastığı bölgelerde çok sık karşılaşılan bir evlilik biçimidir.¹¹⁸

Yerel kayıtlarda yer alan evlilik akitlerinin Osmanlı toplumundakilerin bir benzeri olduğunu söyleyebiliriz. Yine burada da evlilikler çoğunlukla görücü usulü şeklinde gerçekleşmekteydi. Yukarıda saydığımız evlilik aşamalarının benzerlerine Kırım coğrafyasında da rastlamaktayız. Ayrıca evlenecek çiftin statüsü Osmanlı toplumundaki gibi burada da belirleyici bir etkendi.¹¹⁹ Böylelikle hanlıktaki üst düzey bir yetkili ile sıradan bir köylü genel olarak evlenemezdi.¹²⁰ Örneğin Giray sülalesinin kızları genellikle Şirin ya da Mankıt kabilesinin beyleri veya onların oğulları ile evlendirilirdi.¹²¹

Kırım Tatarlarının evlenme süreçleri bir hayli zahmetlidir. Mesela, genç bir Tatar evleneceği sırada kızını aldığı eve belli miktarda at, öküz, inek ya da koyun gibi sürü

---

¹¹⁵ Mualla Kavuncu, “Osmanlılarda Aile ve Kadın”, *Dini Araştırmalar* 1/4 (Mayıs- Ağustos 1999), 162.

¹¹⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel ve İktisadi Yapısı*, 118.

¹¹⁷ Osmanlı toplumunda kadınların kamusal alanda bulunması pek tercih edilmemektedir. Böylelikle mahremiyet bağlamında kadınların özgürce hareket edebilecekleri mekanlar evlerinin avlu duvarıyla sınırlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Tülay Artan, “Mahremiyet: Mahremiyetin Resmi”, *Defter* 20 (1993), 91-115; Fikret Yılmaz, “Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim* 83 (Kış 1999/2000), 92-110; Elif Evrim Şencan, “Dört Mekân Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Türk Kadınının Yaşam Alanının Mesafe Analiz Yoluyla İncelenmesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi* 20 (2014), 195-220.

¹¹⁸ Lütfi Sezen, “Türkiye’de Evlenme Biçimleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 11/27 (2005), 186.

¹¹⁹ Judith Tucker, *Women, Family and Gender in Islamic Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 44.

¹²⁰ Yaşa, *Bahçesaray*, 83.

¹²¹ Manz, “Clans of Crimean Khanate”, 286.

hayvanı vermek zorundadır. Hediyelerin verildiği sırada bütün akrabalar ve oymak yaşlıları merasime tanık olurlardı. Böylece merasimin ardından nişan işlemi tamamlanır ve nişanlı adam kızla görüşme hakkını elde ederdi.¹²²

Hanlıkta nişan merasiminin ardından evliliğe giden yolda bir taraftan kız çeyizini düzmeye, diğer taraftan da erkek başlık parasını toplamaya çalışırdı. Tavernier, erkeklerin başlık paralarını denkleştirmek için sık sık akınlara katıldıklarını ve seferde elde ettikleri köleleri satma yoluyla parayı topladıklarını belirtir. Ayrıca birçok erkeğin yeterli miktarı toplayamadığı için evlenemediklerini de vurgular.¹²³

Artık sıra evlilik akdinin yapılmasına geldiğinde taraflar birbirleriyle evlenmelerinde herhangi bir engel bulunmadığını gösteren *ilmühaber* kağıdını, yaşadıkları mahallenin ihtiyar heyetinden alırlardı¹²⁴. Mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel miktarlarının belirlenmesinin ardından nikah kıyılır ve nikah akdi kâtip tarafından deftere kaydedilirdi. Nikah akdinin yapılmasındaki amaç çiftin cinsel birlikteliğini yasal hale getirmektir.¹²⁵ Gelin adayının henüz buluğa erişmediği durumlarda ise aileden bir erkek özellikle babası gelinin namzedi olarak nikah akdinin yapılması için mahkemede bulunurdu.¹²⁶ Zira gelin adayı henüz çocuktur ve kendi adına konuşma hakkına sahip değildir.¹²⁷ Sadece gelinin henüz buluğa erişmediği örneklerin yanı sıra çiftlerin ikisinin de çocuk yaşta olduğu durumlar da mevcuttur.¹²⁸ Elbette bu durumda damat adayı da bir aile büyüğü tarafından mahkemede temsil edilirdi. Fakat gelin adayı buluğa eriştiği zaman yapılan evlilik anlaşmasını bozmak isterse pekâlâ mahkemeye başvurarak bunu sağlayabilirdi.¹²⁹ Ancak baba ve dedesi tarafından yapılan akdin bozulması mümkün değildi.

---

¹²² Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos'un Anısına*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 324

¹²³ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 327.

¹²⁴ Yaşa, *Bahçesaray*, 84.

¹²⁵ Tucker, *Women, Family and Gender*, 41.

¹²⁶ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1 (January 1975), 80.

¹²⁷ Yahya Araz, "Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz!", *Toplumsal Tarih* 274 (Ekim 2016), 42.

¹²⁸ Örneğin İne ve Tanrıverdi ikisi de çocuk yaşta olmalarına rağmen birbirleriyle nikahlanmışlardır. Leslie Peirce, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (California: University of California Press, 2003), 131.

¹²⁹ Abdullah Saydam, "Ailenin Seçtiği Kocaya İtiraz: Trabzonlu Kızlar Mahkemesinde", *History Studies* 10/5 (Ağustos 2018), 139. 137-153.

İslam hukukuna göre erkek birden fazla kez evlilik yapabiliirdi. Fakat ne Osmanlı ne de Kırım toplumunda çok eşlilik pek fazla tercih edilmiyordu.¹³⁰ Her ne kadar hukuken bir engel bulunmasa da muhtemelen eski Türk ananelerinden kalma anlayışla çok eşlilik hoş karşılanmıyordu. Dinler arası evliliğe de çok sık rastlanılmamakla beraber, Müslüman bir erkeğin gayr-i Müslim bir kadınla evlenmesi mümkün iken, aksinin yapılması İslam hukukunca kesinlikle yasaklanmıştır.¹³¹

Evlilik akitlerinin mahkemede deftere not düşülmesi gibi taraflar arasında evlilik yolunda çıkan anlaşmazlıklar da mahkemede son bulabiliirdi. Öyle ki Karadal kazasına bağlı Aktacı Köyü'nden İlyas böyle bir anlaşmazlık üzerine mahkemeye başvurmuştur. İlyas'ın ifadelerine göre kayınbabası Kocaman, 4 buçuk ay önce 300 altın mehr-i mü'eccel karşılığında kızını kendisine nikah eylemiştir. Başlarda kızın da nikaha niyetli olduğunu söyleyen İlyas, daha sonra kızın evliliğe rızası olmadığı, kayınbabasının dahi onları zifaktan men eylediğini mahkemede bildirmiş ve gereğinin yapılmasını beyan etmiştir. Böylelikle mahkemedeki yerini alan Kocaman, İlyas'ın 15 gün önce gelip kızını istediği doğrulamış fakat aralarında herhangi bir anlaşma yapılmadığını da beyan etmiştir. Daha sonra Osman Sufi ve Koltay Sufi'nin şahitliğiyle İlyas ile aralarında herhangi bir evlilik akdi yapılmadığını Kocaman mahkemede ispat etmiştir.¹³² Her ne kadar mahkeme tutanaklarında çok sık görülme de çeşitli nedenlerden dolayı henüz evlenme aşamasında çıkan anlaşmazlıklar evliliğin neticelenmesinin önüne geçmektedir. Bu tür anlaşmazlıkların çok sık mahkemeye taşınmamasının sebebi muhtemelen tarafların kendi aralarında anlaşarak sulhu sağlamalarından kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Boşanma

İslam hukukuna göre boşanma hakkı erkeğe aittir.¹³³ Boşanmanın gerçekleşmesi için erkeğin sözlü bir şekilde eşini boşaması yeterli görülmekte ve herhangi bir gerekçe sunmasına dahi ihtiyaç duyulmamaktadır.¹³⁴ Talak adı verilen bu boşanma usulü ile erkek mahkemeye dahi bildirmek zorunda kalmadan karısını boşayabiliirdi. *Talak-ı selase*

---

¹³⁰ Özdem, *Karasubazar*, 53. Osmanlı toplumunda çok eşlilik oranları için bkz. Ümit Ekin, "19. Yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda Çok Eşlilik Olgusu", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III Bildirileri*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2017), 930-931.

¹³¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 105

¹³² *Kırım Şer'îye Sicil Defteri (1704-1706)*, No. 38, 33.

¹³³ Amira El Azhary Sonbol, "Introduction", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, ed. Amira El Azhary Sonbol (New York: Syracuse University Press, 1996), 1.

¹³⁴ Tucker, *Law Gender and Islamic Law* 79.

şeklinde de tabir edilen boşanmanın ardından çift eğer pişmanlık duyup yeniden evlenmek isterse bu ancak hülle yöntemi ile gerçekleşebilirdi.¹³⁵

Evliliği sonlandırmak isteyen kadın için ise izlenebilecek yollar kısıtlıdır. Öncelikle kadın eğer isterse nikah akdi yapıldığı sırada boşanma hakkını elinde bulundurabilirdi.¹³⁶ Ayrıca nikah akdinden sonra da eğer erkek razı gelirse kadın boşanma hakkını elde edebilirdi. Örneğin erkek evi terk edip giderken şu güne kadar gelmezsem “iradetin elinde olsun” diyerek boşanma hakkını zevcesine devredebilirdi.¹³⁷ Bu bağlamda mahkemeye başvuran Ceybe isimli hatun, kocası Osman’ın kendisine “iradetin elinde olsun” dediğini ve böylelikle kocasını talak ile boşadığını bildirmiştir. Mahkemeye gelen şahitler dahi olayı doğrulamış, ayrıca onlar Ceybe’nin de nikah ve nafakasından vazgeçtiğini ifade etmişlerdir.¹³⁸ Osman’ın mahkemede bulunmayışından yola çıkarak, onun belki de evi terk edip gitmeden önce böyle bir anlaşma yaptığını söyleyebiliriz. Zira erkekler çeşitli nedenlerden dolayı evi terk ettikleri senaryolarda genellikle “şu güne değin gelmez isem iradetin elinde olsun” şeklinde bir söylem ile geride bıraktığı karısının mağduriyetini azaltmaya yönelik bir adım atarlardı.¹³⁹ Tabi her erkek ayrılmadan önce Osman gibi boşanma hakkını zevcesine devretmezdi. Fakat yine de kadınlar hileye başvurarak, kocalarının evi terk etmeden önce boşanma haklarını kendilerine devrettiklerini öne sürebilir hatta yalancı şahitler tutarak onların böyle bir ifadede bulunduğunu mahkemede ispat dahi edebilirlerdi.¹⁴⁰ Kimi durumlarda kayıp koca evine geri döndüğünde zevcesinin bir başka adamla nikahlandığına şahit olabiliyordu. Örneğin seferdeki kocasının ölüm haberini alan Zeliha, Seyyid İbrahim ile evlenmiş fakat kocasının geri dönmesi ve mahkemeye başvurmasıyla kadı 5 ay önce kıyılan nikahı geçersiz kabul etmiştir.¹⁴¹

Boşanma hakkının kadına verilmesinin yanı sıra kadının doğrudan mahkemeye gidip boşanabildiği durumlar da mevcuttur. Kocada bir kusur ya da hastalık bulunması, kadının

---

¹³⁵ Saffet Köse, “Hülle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/465. Ayrıca bkz. Fırat Yaşa, “Kanuni Dönemi Bursa Mahkemesinde Bir Hülle Vakası ve Düşündürdükleri”, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), 477- 488.

¹³⁶ Saadet Maydaer, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 301.

¹³⁷ Svetlana Ivanova, “The Divorce Between Zubadia Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth- Century Shari’a Court of Rumelia”, *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, ed. Amira El Azhary Sonbol (New York: Syracuse University Press, 1996), 120.

¹³⁸ KŞS 38, 31.

¹³⁹ Yahya Araz, “Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı* 64 (Şubat, Mart, Nisan 2013), 157.

¹⁴⁰ Araz, “Evden Ayrı Düşmek”, 167.

¹⁴¹ Nurcan Abacı, “Bekledim de Gelmedin: 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadınlar ve Kayıp Kocaları”r *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu* 41 (December 2014), 67.

temel ihtiyaçlarını karşılayamaması, eşine kötü davranması, erkeğin eşine yaklaşmaması, süt kardeş olduklarının ortaya çıkması gibi durumlarda kadın boşanma hakkını elde edebilirdi.¹⁴²

Kadının kocasından boşanmak için izleyebileceği bir diğer yöntem ise anlaşma yoluna başvurmaktır. Öyle ki kadın mehr- i mü'eccel ve nafaka gibi haklarından vazgeçerek kocasıyla anlaşabilir, çiftler evliliklerini böylelikle sonlandırabilirdi.¹⁴³ Muhalaa adı verilen bu tür boşanmalar özellikle taraflar arasında şiddetli geçimsizliğin görüldüğü durumlarda tercih edilirdi. Kadı sicillerine “beynimizde hüsn-i zindegânî olmamağla” şeklinde yansıyan çiftler arasındaki geçimsizlik, anlaşmalı boşanma için yeterli görülürdü. 1704 yılında görülen bir mahkemenin kaydına göre; Bahçesaray’ın Sehrab Efendi Mahallesi’nden Osman Monla ibn Musa Efendi, zevcesi Rukiye ile *beyinlerinde hüsn-i zindegânî olmadığını* dolayısıyla anlaşma yoluyla boşanmak istediklerini mahkemede bildirmiştir. Anlaşma şartlarına göre zevcesi Rukiye mehr-i mü'eccelinden ve nafaka iddetinden feragat etmiştir. Yine de oğlu Abdülcemil’in üç senelik nafaka ve kisvesini ödemeyi kabul eden Osman Monla nakit 5.000 akçeyi bir önceki gün zevcesine vermiştir. Sağlanan anlaşma şartlarının ardından taraflar boşanmayı kabul etmiştir.¹⁴⁴

Anlaşma yolunu takip ederek boşanmak iki taraf için de faydalıydı. Zira bir yandan erkek ödemek zorunda kaldığı mali külfetten kurtulmakta, diğer yandan kadın geçinemediği eşinden boşanabilmekteydi.¹⁴⁵ Osmanlı mahkeme kayıtlarına yansıyan anlaşmalı dava örneklerinin neredeyse hepsinde kadın en az bir hakkından feragat etmektedir.¹⁴⁶ Deftere yansıyan bir anlaşmalı boşanma kaydına göre; Asma Koyu Mahallesi’nden Mevlüd bin Abdullah, zevcesi Ayşe’yi 20 altın değerindeki mehr-i mü'ecceli ve nafakasından vazgeçmesi şartıyla hul’ ile boşamış, ayrıca Ayşe dahi anlaşmayı kabul etmiştir.¹⁴⁷

Eşleri ile yapılan anlaşmadan bazı kadınlar diğerlerine nazaran daha şanslı çıkabilmekteydi. En azından mehr-i mü'eccelini almayı başaranlar da mevcuttu. 1705 yılının Ağustos ayında görülen davada; Câmî’-i Kebir Mahallesi’nden Şah Hüseyin, zevcesi Kamile bint-i Ali ile yaptığı anlaşmalı boşanmaya göre zevcesinin mehrine karşılık Bazarcık yakınlarındaki arazisini vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca Şah Hüseyin

---

¹⁴² Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 442.

¹⁴³ Peirce, *Morality Tales*, 231.

¹⁴⁴ KŞS 38, 55.

¹⁴⁵ Tucker, *Law Gender and Islamic Law*, 80.

¹⁴⁶ Ronald C. Jennings, “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus”, *Studia Islamica* 78 (1993), 157.

¹⁴⁷ KŞS 38, 42.

oğlu Ebubekir'in bir senelik nafakasını ödeme sözü de vermiştir. Bunlara karşılık Kamile iddet nafakasından vazgeçmiş, böylelikle taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır.¹⁴⁸

Kadı sicillerine yansıyan muhalaa davalarının çoğunluğu kadınlar tarafından tescil ettiriliyordu. Nitekim kadınların boşanmalarını güvence altına alıp bir sonraki evliliklerini gerçekleştirmenin önünde herhangi bir engel kalmaması arzu ettikleri için bu eylemi gerçekleştirdikleri düşünülmektedir.¹⁴⁹

3.1.3. Mehir

Hukuk sistemlerinde evlilik yasasının temel işlevi mülkiyet ve soyun korunmasıdır. Evlilik hususunda mülkiyetin korunması ile ilgili İslam hukukunda mehr adı verilen bir çeşit ödeme mevcuttur. Mehr ödemesi iki farklı şekilde yapılabilirdi; nikah akdi yapıldığı sırada verilen ödemeye mehr-i mu'accel, daha sonrasına bırakılana ise mehr-i mü'accel denirdi. Böylelikle yapılan evliliğe karşılık, kadına bir güvence verilirdi. Ayrıca kadına ödenen mehr, erkeğin kadın üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olduğunu da göstermekteydi.¹⁵⁰

Mehr miktarı kadı mahkemesinde belirlendiği zaman ödeme yapılmadığı durumlarda elinde hüccet bulunan ya da şahidi olan kadın bu meblağı talep ettiği takdirde alabilirdi. Bazı durumlarda kadın mahkemeye kendisi gelmeyebilir, yerine yasal bir temsilci olarak vekil atayabilirdi.¹⁵¹ Mehir ve başlık birbirleriyle karıştırılmakla beraber mehr, doğrudan kadına verilirken başlık parası ise kadının babasına ödenirdi. Kırım Tatarları arasında ise evlenmek isteyen erkek, yapacağı evliliğe karşılık kızın babasına başlık parası şeklinde belirli bir miktar para ödemek zorundaydı.¹⁵²

İslam hukukunda kadının mülkiyet haklarını korumak için uygulanan mehr ile erkekten kadına aynı veya nakdi bir şekilde mülkiyet geçişi söz konusudur. Hristiyanlıkta yer alan evlilik hukukuna göre ise tam tersi durum yani kadından erkeğe mülkiyet geçişi mevcuttur.¹⁵³ Mehr aracılığı ile kadın ile erkek arasında yapılan anlaşmada mülkiyet

---

¹⁴⁸ KŞS 38, 20.

¹⁴⁹ Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Boşanma", 312.

¹⁵⁰ Jülide Akyüz, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan 'Mehir' Hakkında Bazı Düşünceler", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 214.

¹⁵¹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları* 3/3 (Haziran 1982), 10.

¹⁵² Yaşa, *Bahçesaray*, 84.

¹⁵³ Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l- Fetâvâ'sında Mehir", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 82.

kadından kocasına geçerken, mehr ise kocadan kadına geçmektedir. Yapılan anlaşmaya göre bir değış tokuştan bahseden Imber, kocanın ödediği mehr karşılığında karısının cinsel organlarının mülkiyetini elde ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁴

Mehrin ödenmesi erkek için kaçınılmazdır. Öyle ki erkeğin öldüğü durumlarda dahi terekesinden zevcesinin mehr-i mü'ecceline denk düşen miktar ayrıılıp kadına teslim edilirdi. Osman Ağa'nın mirası kassam tarafından bölüştürülürken zevcesine ödenmesi gereken 28.000 akçelik mehr-i mü'eccel bedeli kayıtlara not düşülmüştür.¹⁵⁵ Böylelikle her türlü duruma karşılık kadının mülkiyet hakkı korunmaktadır. Elbette mehr bedeli her zaman nakdi şekilde belirlenmek zorunda değildi, bazı durumlarda mülk karşılığında dahi mehr anlaşması sağlanırdı. Örneğin Aralık 1704 senesinde mahkemeye yansıyan bir kayıтта; Câmi'-i Kebir Mahallesinde sâkin iken 7 gün önce vefat eden el-Hâc Abdulvahhab Efendi ibn Mahmud 4 sene önce evlendiği zevcesi Fatma binti Abdullah ile yaptığı mehr sözleşmesinde mehr-i mü'eccele karşılık 200 altın, mehr-i mu'accele karşılık ise Nazmülk ve Herayat? isimli cariyeleri vermeyi kabul etmiştir. Abdulvahhab'ın ölmesinin ardından mirası taksim edilmiş böylelikle bahsi geçen mehr bedelleri zevcesi Fatma'ya intikal etmiştir.¹⁵⁶

Mehrin en az 10 dirhem gümüşe karşılık gelmesi İşlam hukukunda belirtilmiş fakat yine de mezhepler arasında farklılıklar olagelmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca mehrin belirlenmesinde kadının sosyal statüsü bir hayli önemliydi. Nitekim üst düzey kimselerin kızları ancak mehr miktarlarını ödeyebilecek sosyal statüden bireyler ile evlenebilirdi. Mahkemeye yansıyan bir dava örneğinde Rukiye Bike bint Ali Çelebi kızı Gök Bike için hayli yüksek bir meblağ talep etmiştir. Öyle ki belki de sadece Kırım hanının kendisi istenilen miktarı ödeyebilirdi, nitekim öyle de oldu. Oğlu Bahadır Giray Sultan için Gök Bike'ye talip olan Sefa Giray Han, Gök Bike'nin mehr-i mu'accele karşılık 800, mehr-i müecceline karşılık ise 600 altın ödemeyi kabul etmiştir.¹⁵⁸ Elbette böylesine yüksek mehr miktarları ancak statü sahibi kadınlar için istenilmekteydi. Nitekim şah Hüseyin'in zevcesi Saime'nin mehr-i mü'eccel bedeli 16 bin akçe olarak belirlenmişti.¹⁵⁹ Saime'ye ödenen mehr-i mü'eccel miktarı hemen hemen 107 altına karşılık gelmektedir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁴ Imber, "Evlilik ve Mülkiyet", 83.

¹⁵⁵ KşS 38, 1.

¹⁵⁶ KşS 38, 52.

¹⁵⁷ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 97.

¹⁵⁸ KşS 38, 20.

¹⁵⁹ KşS 38, 16.

¹⁶⁰ Altın ve akçe arasındaki değerin tespiti için bkz. Yaşa, *Bahçesaray*, 148.

3.1.4. Miras

Osmanlı yargı sisteminin uygulayıcısı kadının, bir diğer görevi ise miras taksimatını yapmaktır. Bazı şartlarda kazanın büyüklüğüne göre miras dağılımının not edildiği ayrı bir defter tutulabilirdi. Yine de miras dağılımı genellikle kadı sicillerinin içerisine dağıtık bir şekilde not edilirdi. Bahsi geçen defterlere kassam, metrukat ya da tereke isimleri verilirdi. Fakat sıklıkla tereke ismi kullanılırdı.¹⁶¹

Müteveffanın terekesinin hazırlanması ve miras dağılımının yapılması ancak yakınlarının mahkemeden böyle bir talepte bulunmasıyla gerçekleşirdi. Ancak askeri sınıfa mensup olanların terekesi doğrudan askeri kassam tarafından görülür ve miras yakınlarına intikal ederdi.¹⁶² Ölen kişinin sahip olduğu her türlü meta terekelere not edilir daha sonra varisler arasında taksimat yapılırdı. Öyle ki mutfak eşyalarından hırdavata; cariyelerden hayvanlara kadar pek çok ürün terekelerde yer alırdı.

Tereke listelerinde önce ölen kişinin borçları, cenaze masrafları ve kadının yaptığı işe karşılık aldığı ücret not düşülür böylelikle henüz miras taksim edilmeden bahsi geçen meblağlar alacaklılara ulaştırılırdı. Mesela Kasım/Aralık 1705 yılında deftere not düşülen el-Hâc Yusuf'un terekesinde onun zevcesine ödemesi gereken 12.000 akçelik borcu not edilmiştir.¹⁶³ Ayrıca varsa ölen kişinin zevcesine ödenmesi gereken mehr-i mü'eccel miktarı da terekeden ödenirdi. Öyle ki Devlet Şah Mirza'nın zevcesine ödemekle yükümlü olduğu 60.000 akçelik mehr-i mü'eccel onun borçları arasına not edilmiştir.¹⁶⁴

Alacaklıların mağdur edilmemesi için müteveffa tarafından onlara ödenmesi gereken meblağlar tek tek not edilirdi. Örneğin Devlet Şah Mirza'nın ödemesi gereken borçlar onun terekesi görülürken ayrı bir varakta tek tek listelenmiştir. Böylelikle 50 farklı borç girdisi bulunan Devlet Şah Mirza'nın terekesinden toplam ödenmesi gereken borç miktarı 172.599 akçedir. Liste içerisinde Bakkal Ahmed'den Yahudi Avrahim'e kadar birçok kişinin ismi zikredilmektedir.¹⁶⁵ Tabi sadece alacaklıların isimleri terekeye yazılmıyor ayrıca vereceкли kimselerin de isimleri geçiyordu. Örneğin Ecderhan Bekzade nam hatunun terekesinde Kuyumcu zimmiden 2.000 ve Mehmed Hoca'dan 1.500 akçenin borçlarına karşılık alınıp terekeye not edildiği görülmektedir.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanışı*, 170.

¹⁶² Said Öztürk, "Kassam", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/579.

¹⁶³ KŞS 38, 48.

¹⁶⁴ KŞS 38, 3.

¹⁶⁵ KŞS 38, 3.

¹⁶⁶ KŞS 38, 53.

Terekenin içerisinde alınması gereken ücretler mesarif başlığı altında değerlendirilirdi. Masraflar içerisinde harc-ı nafaka, resm-i kısmet ve resm-i kefen gibi girdiler mevcuttur. Kadının kendisi ve görevliler için alacağı ücrete resm-i kısmet denmektedir ve kanunnameler ile mirasın binde 15'ini geçmeyecek miktarda alınması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷ Yine de kadı ve diğer mahkeme görevlilerinin geçimlerini sağlamak üzere elde ettiği bu tür gelirler bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.¹⁶⁸ Bahsi geçen masraflar terekenin hesaplanmasının ardından mirastan düşülmekte, kalan kısmı ise varisler arasında paylaşılmaktadır. Mirasın boyutuna göre kadı tarafından alınacak ücret değişiklik göstermektedir. Örneğin Rabia Bike'nin terekesinden 3.200 akçe resm-i kısmet vergisi alınırken¹⁶⁹, Hadice'nin terekesinden 475 akçe alınmıştır.¹⁷⁰ Harc-ı nafaka ve resm-i kefen ücretleri iki örnekte de aynıdır muhtemelen bunlar mirasın boyutu fark etmeksizin o günün şartları için alınması gereken asgari miktarlardır.

Ayrıca varsa ölen kişinin vasiyeti için gerekli meblağ da miras dağılımından önce kişinin terekesinden alınarak işi görecek kişiye havale edilirdi. Böyle bir dava örneğinde müteveffâ Abdulhannan, henüz vefat etmeden Mustafa Beşe'yi kendisine vasi tayin etmiş ve mirasından alınacak 4.000 akçe ile fakirlerin doyurulması görevini ona vasiyet etmiştir.¹⁷¹

Artık bütün giderlerin düşülmesinin ardından sıra mirasın alacaklılar arasında bölüştürülmesine gelmektedir. Böylelikle ölen kişinin erkek çocuklarına ikişer pay, kız çocuklarına ise birer pay mirastan intikal etmektedir.¹⁷² Ayrıca kimi zamanlarda zevce de kız çocukları gibi 1'er pay almaktadır. Fakat onların kız çocuklarından daha fazla hisse aldıkları durumlarda mevcuttur. Örneğin Bayram Gazi'nin muhalledatında zevcesine 7.600 akçe miras kalırken, kızları Rukiye ve Fatma'ya 5.900 akçe verilmiştir. Erkek

---

¹⁶⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler* 3/5-6 (1966), 4.

¹⁶⁸ Bursa ve Kastamonu örnekleri için bkz. Zeynep Dörtok Abacı- Boğaç Ergene, "The Price of Justice: Revenues Generated by Ottoman Courts of Law in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries", *Journal of Near Eastern Studies* 81/1 (2022), 44-45.

¹⁶⁹ KŞS 38, 49.

¹⁷⁰ KŞS 38, 46.

¹⁷¹ KŞS 38, 5.

¹⁷² Kur'an-ı Kerim'de miras ile ilgili bir ayette yer aldığına göre; "Allah size (miras hükümlerini şöylece) emir ve tavsiye eder: Çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin payı vardır. Kızlar ikiden fazla ise, mirasın üçte ikisi onlarındır. Kız bir tane ise mirasın yarısı onundur." En-Nisâ 4/11; Ayrıca bkz. Hilal Özay, "İslâm Miras Hukukunun Özellikleri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Aralık 2008), 203-224.

çocukları Emir Ali ve Mehmed'e ise mirastan kızların aldıklarının 2 katı yani 11.800 akçe pay düşmüştür.¹⁷³

3.1.5. Nafaka Tayini

Osmanlı toplumunda eşler, çocuklar ve yaşlı anne-baba için çeşitli şartlarda nafaka tayini yapılırdı. Örneğin bir koca evi terk edip gittiği minvalde geride bıraktığı zevcesi ve çocukları için nafaka bırakmak zorundaydı. Hatta erkeğin nafaka bırakmadan gittiği durumlarda kadın mahkemeye başvurup nafaka talep ettirebilirdi.¹⁷⁴ Mahkeme nafaka vermeyi hükme bağladıktan sonra varsa erkeğin mülkü satılıp nafaka şeklinde kadına verilirdi. Erkeğin satılacak mülkünün bulunmadığı takdirde ya birisi aracılığı ile kadına nafaka bağlanır ya da doğrudan mahkeme belirlenmiş nafaka miktarını kadına verirdi.¹⁷⁵ Böylelikle nafaka şeklinde alınan toplam meblağ koca geri döndüğünde kendisinden ya da malından tahsis edilirdi. Erkeğin evi terk ettiği durumlarda kadına nafaka bağlanması meselesi şeyhülislamın fetvalarına da çoğu kez konu olmuştur.

*“Zeyd, zevcesi Hind’i bilâ-nafaka birağub âhar diyâra gitmekle Hind kadıya varub Zeyd üzerine kenduye kadr-i ma’rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdir itdürüb ba’dehü bir müddet kendi mâliyle geçinse Zeyd geldikte Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd’den almağa kâdire olur mu?
El-cevâb: olur.”¹⁷⁶*

İslam hukukunda eşlerin boşanması durumunda çocuklara babaları tarafından nafaka bağlanması gerekirdi. Çocukların gündelik ihtiyaçları doğrultusunda tespit edilen miktar günlük olarak hesaplanırdı. Ayrıca babalarının ölümü durumunda çocuklara intikal eden miras, vasiler aracılığı ile nafaka şeklinde de verilebilirdi. Örneğin Mayıs/Haziran 1704 yılında Mehmed Bölükbaşı'nın Mustafa isimli oğluna babasının mirasından günlük 5 akçe nafaka bağlanmıştır. Mustafa'nın akrabası Aişe nâm hatun mahkemeye başvurup Mustafa'nın vasîsi Hüseyin Efendi'nin 4 seneden beri toplam 7.200 akçe nafaka verdiğini doğrulamıştır.¹⁷⁷

---

¹⁷³ KŞS 38, 2.

¹⁷⁴ Araz, “Evden Ayrı Düşmek”, 162.

¹⁷⁵ Araz, “Evden Ayrı Düşmek”, 162.

¹⁷⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâva-yı Ali Efendi Cild-i Evvel*, haz. H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 189-190.

¹⁷⁷ KŞS 38, 31.

Boşanmanın ardından kadının yeniden evlenmesi için beklemesi gereken süreye iddet denilmekte ve zikredilen süre dolmadan kadının evlenmesine İslam hukukunda kesinlikle izin verilmemektedir.¹⁷⁸ Bahsi geçen süre zarfında kadının geçimi, boşandığı kocasının sorumluluğundaydı. Kadınlara boşanmanın ardından kocaları tarafından iddet nafakası verilmesi gerekirdi.¹⁷⁹ İddet ve çocukların bakımı ve iâşesi için ödenen nafaka ayrıca kadınlar tarafından boşanma aracı olarak kullanılabilirdi.¹⁸⁰

3.2. KIRIM'DA TOPLUM VE HUKUK

İç içe yaşamının sorumluluklarından olan toplumsal kurallara riayet etmek sosyal yapının devamını sağlayabilmek için elzemdir. Osmanlı Devleti'nde toplumun kendinden sorumlu olmasının yanı sıra Hanefi hukukuna dayanan birtakım kuralların denetlenmesi de kadının sorumluluğu altındaydı. Elbette bu yapı Kırım Hanlığı'nda da mevcuttu ve toplumun öz denetimi bir sonraki seviyeye erişerek kadı eliyle mahkemede sağlanmaktaydı.

3.2.1. Mahkeme

Toplumsal düzenin korunması ancak onları kontrol eden ve uygulanmalarını sağlayan bir mekanizmayla gerçekleşir. Her ne kadar toplumun kendi iç dinamikleri bireylerin hareket ve davranışlarını nispeten kontrol edebilse de eşitlik ve denetim için siyasi bir erke ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'nde toplumun işleyişini kontrol edip, denetleyen ve mahkemeye başkanlık eden kimse kadıdır.¹⁸¹ Kadı idaresi altındaki bölgede devleti temsilen bulunur böylelikle ihtiyaç duyulan siyasi erk kadı aracılığı ile çeşitli bölgelere ulaşırdı. Kadı şehirdeki yönetim hiyerarşisi içerisinde en üst yetkilere sahip kişidir. Kadının mahkemede bulunmadığı durumlarda ise onun bıraktığı boşluğu naip doldururdu.¹⁸² Devlet tarafından tahsis edilmiş bir mahkeme binasının bulunmaması, kadının resmi daire ve ikametgâh olarak aynı binayı kullanmasını zorunlu kılmaktaydı.¹⁸³ Öyle ki kadı

---

¹⁷⁸ Elyse Semerdjian, *“Off the Straight Path”, Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo* (New York: Syracuse University Press, 2008), 142.

¹⁷⁹ Başak Tuğ, “Ottoman Women As Legal and Marital Subjects”, *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (New York: Routledge, 2012), 365.

¹⁸⁰ Ivanova, “Women in the Eighteenth- Century Shari‘a Court of Rumelia”, 120.

¹⁸¹ Metin Çoşgel, Boğaç Ergene, *The Economics of Ottoman Justice Settlement and Trial in the Sharia Courts* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 65.

¹⁸² Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 130.

¹⁸³ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995), 22.

konakladığı binanın bir bölümünde kamu vazifelerini yerine getirmekteydi. Özer Ergenç de yaptığı araştırmalar neticesinde ev-mahkeme denklemine Osmanlı Devleti'nde sık sık rastlandığından bahsetmiştir.¹⁸⁴

Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Kırım Hanlığı'nda mahkeme görevi görmesi için ayrılmış bir kamu binasının bulunmayışı şartların uygun olduğu her yerde kadının görevini ifa etmesine olanak sağlamıştır. Böylelikle çarşıda, pazarda, camide ya da evinin bir bölümünde kadı vazifesini yerine getirebilmektedir.¹⁸⁵ Yerel kayıtlarda yer alan *mahfil-i şer'*, *mahfil-i kaza*, *meclis-i şer'* *meclis-i şer'-i şerif* gibi terimler mahkemeye atıf olarak kullanılmaktadır.¹⁸⁶

Osmanlı kanunları şer'i ve örfi hukuktan beslenmektedir. Eski Türk geleneklerinden gelen örfi kanunlar padişahın hükmüyle yürürlüğe girerken şer'i hukuk ise kaynağını Kur'an, icmâ ve sünnetten almaktadır. Bu durum her ne kadar hukuk anlayışında bir ikilik olduğuna işaret etse de pratikte örfi hukuk, İslam hukukuna karşı gelmeyecek şekilde düzenlenmiştir.¹⁸⁷ Görev yaptığı bölgede en yetkili kişi olan kadının başat vazifesi Hanefi hukukunu ve Osmanlı Kanununu uygulamaktır.¹⁸⁸ Eyalet müftüleri ise bahsi geçen vazifelerini yerine getirip getirmediğine göre kadıları denetlerdi.¹⁸⁹ Aldığı karar neticesinde kadının ta'zir¹⁹⁰ cezasını uygulama hakkı vardır.¹⁹¹ Kadının hükmünden sonra cezanın uygulanma işlemi subaşına bırakılırdı. Zira kadı tarafından alınan kararın uygulanması ancak subaşının askeri gücüyle gerçekleşebilirdi. Kadı hüküm vermeden subaşının birini cezalandırmak gibi bir yetkisi yoktu.¹⁹² Dolayısıyla subaşı kendi başına bir karara varamazdı. Kadı ise hükmünü uygulayabilmek için subaşının askeri

---

¹⁸⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, haz. Derya Önder (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 95.

¹⁸⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 21.

¹⁸⁶ KŞS 38; 51, 49, 45.

¹⁸⁷ Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Örfi Hukuku ve Kanunnâme-i Sultânî Ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî", *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 553.

¹⁸⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 127.

¹⁸⁹ Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Law The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2015), 40.

¹⁹⁰ İslam hukukunda ta'zir cezası, cinayet veya hadd suçlarının aksine cezası tespit edilmemiş suçlara karşı uygulanmaktadır. Ta'zir gerektiren suçun genellikle yönetici veya yargıca bırakılmıştır. Böylelikle cezanın uygulanışı farklılık göstermektedir. Heyd, *Criminal Law*, 271-273.

¹⁹¹ Coşgel, Ergene, *Trial in the Ottoman Sharia Courts*, 67.

¹⁹² Muhammed Yazıcı, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Kamu Düzeni ve Subaşılık Kurumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 161.

kuvvetlerine ihtiyaç duyardı.¹⁹³ Ancak ikisinin bir araya gelmesi ile onlar birbirlerini tamamlar ve bir bütünü teşkil ederlerdi.

Padişahın berat aldıktan sonra kadıların görev süreleri başlardı. Bölgede çok uzun süre kalarak karar alma mekanizmalarının bozulmaması için kadıların görev yerleri sürekli değiştirilirdi. Zira bölgeye yerleşen kadılar hem ahalıyla sıkı ilişkiler kurarak karar alma sürecinde taraflı davranabilir, hem de bölgedeki nüfuz sahibi kimselerin tesiri altında kalabilirlerdi. İlber Ortaylı'ya göre kadı beratını aldıktan sonra ortalama 20 aylık bir dönem içerisinde görevini ifa eder daha sonra görev yeri değiştirilirdi ve çeşitli nedenlerden dolayı bahsi geçen süre kısaltılıp uzatılabilirdi.¹⁹⁴

Kadırlara devlet hazinesinden maaş verilmemekte, mahkemeye gelen her bir olay için belli bir oranda dava ücreti alırlardı.¹⁹⁵ Dolayısıyla görece büyük bir kazada görev almak kadırlara daha çok kâr getirirdi. Böylelikle görev yerleri arasında statü farkı mevcuttu. Örneğin Rumeli kazaskerine bağlı Rumeli kadıları arasında en aşağı derecedeki *çinad* iken en son ve en yüksek derece *Sitte-i Rumeli*'dir.¹⁹⁶ Kadılar arasındaki hiyerarşik sistem onların eğitim düzeyleri, görev aldıkları süre ve görevlerindeki başarıları gibi birçok değişkenle tespit edilirdi.

16. yüzyıl Ayntab mahkemesini inceleyen Leslie Peirce, mahkemelerde standart bir kimliğin mevcudiyetinden söz etmektedir. Peirce, bahsi geçen kimliği özgür doğan

---

¹⁹³ Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı", *OTAM* 26 (2009), 30.

¹⁹⁴ Ortaylı, "Kadı", 71; Fakat Osmanlı Devleti'nde Kadı Sadreddinzade'nin kariyerine baktığımızda onun ifa ettiği dört farklı kadılık görevinin de hemen hemen bir sene sürdüğünü görmekteyiz. Öyle ki 8 Ekim 1712 yılında ilk görev yeri Manisa kadılığına atanan Sadreddinzade'nin görev süresi bir yılı biraz aşmış ve daha sonra o görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. İlk görevinin bitmesinin ardından 4,5 sene bekleyen Sadreddinzade, ikinci görev yeri Diyarbakır kadılığına 4 Haziran 1718 tarihinde atanmıştır. Diyarbakır kadılığı vazifesi de bir sene sürmüştür, daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür. 26 Mart 1724 tarihinde Üsküdar kadılığına atanana kadar yaşamını İstanbul'da sürdüren Sadreddinzade'nin üçüncü görev süresi de tıpkı diğerleri gibi bir sene sürmüştür. Uzun bir bekleyişin ardından Sadreddinzade nihayet çok istediği Filibe kadılığına 4 Kasım 1729 yılında atanmış ve bir yıl boyunca Filibe kadılığı görevini ifa etmiştir. Daha sonra son görev yerinin ardından tekrardan İstanbul'a yerleşmiş ve yeni kadılık vazifesinin tespitini beklerken vefât etmiştir. Görüldüğü gibi Sadreddinzade kadılık görevini ifa ettiği süreden çok İstanbul'da kalıp mazul hayatı sürmüştür. Elbette görev sürelerindeki değişkenlik zaman ve mekân şartlarının farklılık göstermesinden kaynaklanabilir. Ayrıca Sadreddinzade gibi atama bekleyenlerin sayısının çokluğu da görev sürelerinin kısa tutulmasına nedenleri arasında gösterilebilir. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 49-51.

¹⁹⁵ Boğaç Ergene, "Costs of Court Usage in Seventeenth- and Eighteenth- Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45/1 (2002), 20-39.

¹⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 98.

Müslüman yetişkin erkek şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁷ Kadınlar mahkemeye erkeklere nazaran daha az gelmektedirler.¹⁹⁸ Kadınların bulunduğu mahkeme kayıtları daha çok nafaka, boşanma ve alım-satım gibi konularla ilgilidir. Örneğin Temmuz/Ağustos 1705 tarihinde mahkemeye gelen Kamile bint Ali Bay nâm hatun akrabası Havva'nın nafaka davası için mahkemeye başvurmuştur. Davaya göre Ali nâm kimesnenin yetimi olan Havva, Şah Hüseyin'den günlük 3'er akçe nafaka almaktadır. Fakat günlük 3 akçenin azlığından şikâyet eden Kamile miktarın 10 akçeye çıkmasını talep etmektedir. Hüseyin ise kadı huzurunda daha önceden görülen bir davada günlük 3 akçeye anlaştıklarını ve bugüne kadar da ödemesi gereken miktarı ödediğini belirtmiştir. Kadı önceden belirlenen miktarın aynen uygulanmaya devam edilmesine hükmetmiştir.¹⁹⁹ Şubat/Mart 1706 tarihinde mahkemeye yansıyan bir başka kayıta Câmî'-i Kebîr Mahallesi'nden Mehmed bin Sefer Gazi, yine aynı mahallede yaşayan Hacı Kadın bint Sefer Gazi'ye mülk arazisini 1.800 akçeye satmış, Hacı Kadın da satın aldığı mülke karşılık gelen borcunu ödemiştir.²⁰⁰

Kadınlar mahkemede bulunmadıkları durumlarda yerlerine birilerini kendilerini temsil etmeleri için görevlendirebilirdi.²⁰¹ Kadınlara vekâlet edenler genelde kadının babası ya da kocası gibi aile içerisindeki erkeklerdi. Ocak 1705 tarihinde görülen bir davada Hasan zevcesi Saliha bint Beyaz nam hatuna vekâleten mahkemede bulunmaktadır. Hasan'ın ifadelerine göre zevcesi Saliha, Nehr-i Kaçı'da Ekizoba yakınında bulunan mülk arazisini bundan önce Ruşen Hatun'a 1.000 akçeye satmış, satıştan kalan 450 akçelik tahsilatını da teslim almıştır. Kendisi mahkemede bulunmayan Ruşen Hatun da yerine Abdulkerim'i göndermiştir. Abdulkerim'in, Hasan'ın ifadelerini doğrulamasının ardından dava böylelikle kapanmıştır.²⁰² Görüldüğü üzere her ne kadar davanın tarafları kadınlarsa da onlar henüz birbirini mahkemede görme fırsatı bulmadan dava çözüme ulaşmıştır.

Osmanlı mahkemesine başvuran bir diğer kesim ise gayr-i Müslimlerdir. Bir Müslüman ile gayr-i Müslim arasındaki davanın kesinlikle şer'î mahkemede çözüme kavuşması gerekirdi. Yine de bazı durumlarda onlar kendi aralarındaki meseleler için dahi Osmanlı

---

¹⁹⁷ Peirce, *Morality Tales*, 144.

¹⁹⁸ Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)* (Leiden: Boston Brill, 2003), 63.

¹⁹⁹ KŞS 38, 20.

²⁰⁰ KŞS 38, 39.

²⁰¹ Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (Wakil) in the 17th Century Ottoman Kayseri", *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon* (New Jersey: Gorgias Press, 1999), 283.

²⁰² KŞS 38. 51-52.

mahkemelerini kullanırlardı. Feridun Emecen bunun nedenini kadının güvenilir bir merci oluşuna bağlamaktadır.²⁰³ Evgenia Kermeli'ye göre ise gayr-i Müslimlerin Osmanlı mahkemelerine başvurmalarının nedeni aslında onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden kaynaklanmaktaydı. Öyle ki kendi mahkemelerine kıyasla Osmanlı mahkemelerine ödemekle yükümlü oldukları ücret hem daha azdı hem de İslam hukukunun sağladığı belirli haklardan faydalanabiliyorlardı. Bu bağlamda kendi mahkemesinde kocasından boşanamayan Yahudi bir kadın pekâlâ Osmanlı mahkemelerini tercih ederek boşanma işlemini gerçekleştirebiliyordu.²⁰⁴ Osmanlı mahkemelerinin dini ayırım gözetmeksizin bütün tebaa tarafından kullanılabilmesi din bağlamında herhangi bir toplumsal izolasyonun söz konusu olmadığını göstermektedir. Örneğin Mart/Nisan 1706 tarihinde deftere not düşülen bir davada Ayvaz veledi Yani nam zımmi, Veli Can nam kimesneyi mahkemeye şikayet etmiştir. Yani'nin iddiasına göre Veli Can'ın ona 1.705 akçe borcu vardır fakat ödemekten imtina etmektedir. Veli Can'ın iddiayı kabul etmesinin ardından mahkeme tarafından ona borcunu ödemesi için 15 günlük bir süre tanınmıştır.²⁰⁵ Yine bir başka dava örneğinde ise Karye-i Mayram sakinlerinden Nikola veledi Yani, Hamit bin Mehmed'i dava etmiştir. Hamit'in arkasına balta ile vurduğunu iddia eden Nikola olayı mahkemeye bildirmiş ve kayıt altına alınmasını sağlamıştır.²⁰⁶ Fakat dava kaydında ne Hamit'in ifadeleri ne de kadı tarafından verilen hüküm mevcut değildir.

3.2.2. Olay Yerinden Mahkemeye: Şahitler

Taraflar arasındaki mesele bir kez mahkemeye taşındıktan sonra şahitlerin yargılama sürecindeki etkileri çok fazladır.²⁰⁷ Öyle ki onların mahkemede sunacağı ifade doğrudan kadının kararlarını etkilemektedir. Nihayetinde şahitler olayın yaşandığı anda bizzat orada bulunanlardı. Ayrıca meseleye doğrudan tanık olmasalar dahi sanığı suçunu itiraf ederken duymak mahkemede şahitlik yapmak için yeterli görülmektedir.²⁰⁸

Taraflardan birinin iddiasını ispat etmesi gerektiği takdirde kadı, *kavline müsbet beyyine taleb olundukda*²⁰⁹ veya da *'vasına müsbet beyyine taleb olundukda*²¹⁰ şeklindeki ifadeler

²⁰³ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 53.

²⁰⁴ Evgenia Kermeli, "The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth- Nineteenth Centuries", *Journal of Semitic Studies* 52/ 23 (2007), 166.

²⁰⁵ KŞS 38, 42.

²⁰⁶ KŞS 38, 11.

²⁰⁷ Ergene, *Provincial Society and Justice*, 64.

²⁰⁸ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanışı*, 108.

²⁰⁹ KŞS 38, 44.

²¹⁰ KŞS 38, 28.

ile iddia sahibinden şahit talep ederdi. Şahit talebinin yerine getirilmediği durumlarda ise *ityân-ı beyyineden âciz olub*²¹¹ ya da *beyyineden âciz olunub*²¹² gibi ifadeler deftere not düşülürdü. Şahitlerin mahkemede bulunduğunu ve olaya şahitlik ettiklerini ifade etmek için ise *li'ecli's-şehâde meclis-i şer'de hâzırın olub isre'l istişhâd her birleri müdde'î merkûmun takrîrine ri'âyet muvaffak şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde*²¹³ gibi ifadeler kullanılırdı.

Şahitlerin birincil vazifesi öne sürülen iddiayı doğrulamaktır. Böylelikle kadı davayı nihayete erdirebilirdi. Ayrıca şahidin toplum içerisinde itibarlı, askeri sınıfa ya da dini bir zümreye mensup olması onun şahitliğini değerli kılmakta dolayısıyla şahidi sunan kişinin davayı kazanma ihtimalini de arttırmaktadır.²¹⁴ Örneğin Karye-i Bıçkı ahalisinden Zeynali bin İlyas, Koçem ve onun vasisi Mehmed Efendi'yi dava etmiştir. Zeynali'nin iddialarına göre; Koçem'in kölesi Tok Çora 7 ay önce Kaçı Nehri kazasının Adil Şah Ağa Köyü'nde kendisine bir taş ile saldırıp darp etmiştir. Olayın ardından Kadıasker Ebussuûd'un huzuruna çıktığını ve orada Tok Çora'nın kendisine saldırdığını ispat ettiğini söyleyen Zeynali, gereğinin yapılmasını mahkemeden talep etmektedir. Ancak davalıların ikisinin de Zeynali'nin sözlerini inkâr etmesiyle, Zeynali'den mahkemeye şahit getirmesi istenmiştir. Böylelikle mahkemede bulunan el-Hâc Ömer bin Dilaver ve Abdulkerim bin Çelebi Bayram nam kimseler Zeynali'nin ifadelerine şahitlik etmişlerdir. Dolayısıyla kadı onun lehine karar vermiştir.²¹⁵

Yukarıda bahsettiğimiz gibi şahitlerin birincil vazifesi anlatılan ifadeyi doğrulamaktır. Tabi davanın işleyişi sırasında sözlerini ispat etmesi gereken taraf değişiklik gösterebilirdi. Sözelimi davacının iddiasına karşılık, davalı karşı bir iddia ortaya atarsa şahitlere ihtiyaç duyan taraf kendisi olurdu.²¹⁶ Örneğin Engeli tarafından at çalmakla suçlanan Temurşah Mirza, elinde bulunan atın kendisine ait olduğunu öne sürmüş ve iddiasını şahitlerle ispat etmesi gerekmiştir. Bahçesaray'da yaşayan Tursiye nam zimmiye vekâleten mahkemede bulunan Engeli, Temurşah Mirza ibn el-Hâc Temur'u şikâyet etmiştir. Engeli, önceden Tursiye'nin vefât eden eşi Hekim Kaskakul'a ait olup, daha sonra kaybolan atı Temurşah Mirza'nın elinde bulduğunu iddia etmiştir. Fakat

---

²¹¹ KŞS 38, 24.

²¹² KŞS 38, 52.

²¹³ KİS 38, 7.

²¹⁴ Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town Ayntab in the 17th Century* (Leiden; Boston: Brill, 2007), 130.

²¹⁵ KŞS 38, 37.

²¹⁶ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 109.

Temurşah Mirza, atı İbraş'dan satın aldığını, İbraş'ın dahi Mehmed'den satın aldığını ve atın Mehmed'in kendi kısrağından doğan malı olduğunu söylemiştir. Öne sürdüğü karşı iddianın ardından önce Temurşah'a yemin ettirilmiş daha sonra da şahit talep edilmiştir. Böylelikle Yargeldi Köyü'nden Ebubekir Monla ibn Kurman Gazi ve Şakir bin Hüseyin isimli kişiler Temurşah'ın ifadelerine şahitlik etmişlerdir. Daha sonra kadı atın sahibinin Temurşah olduğuna hükmetmiştir.²¹⁷

Temurşah ve Engeli'nin davalarında görüldüğü gibi iddiasını en son ortaya koyan ayrıca onu ispat etmek zorundadır. Aynı anda iki tarafın da sözlerini şahitler ile ispat etmesini gerektiren bir dava örneğine incelenen defterde rastlamadık. Aslında bakılırsa, bu durum şahitliğin işleyişine de aykırıdır. Çünkü aynı anda iki farklı iddia ortaya atılamaz, bunun yerine iddiayı çürütmek için karşı bir iddia öne sürülür ve ilki geçerliliğini kaybeder. Başka bir deyişle, Temurşah'ın iddiasını ispat edemediği senaryoda artık Engeli'nin mahkemeye şahit sunmasına da gerek yoktur.

Mahkemede varlık gösteren insanların standart bir profil teşkil ettiğinden yukarıda bahsetmiştik. Yine şahitlik mevzusunda da aynı kimliğin geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle şahitlik rolünde de en sık rastladığımız kişi özgür doğmuş Müslüman yetişkin erkektir. Kadının mahkemede şahitlik etmesi için yasal düzlemde bir problem yoktur. Fakat onların şهادeti erkeğinki kadar değerli değildir. Öyle ki ancak 2 kadının sözü 1 erkeğinkinin yerini tutmakta, bazı davalarda ise kadınlar şahitlik dahi yapamamaktadırlar.²¹⁸

Her ne kadar şahitlik davanın seyri için önemli bir etken olsa da bazı durumlarda şahitlere gerek kalmamaktaydı. Öyle ki sanığın kendisi bizzat yaptıklarını itiraf edebilirdi. Kastamonu mahkeme kayıtları üzerinden yaptığı değerlendirmesinde Ergene, insanların suçlarını itiraf etme eğilimlerinin hiç de azımsanmayacak oranda olduğunu tespit etmiştir.²¹⁹ Kırım Hanlığı'nda da insanlar suçlarını itiraf etme eğilimi göstermekteydi. Örneğin Mart/Nisan 1705 tarihinde görülen bir davada Salgır Nehri kazasından Mehmed bin Gazi Bayram nam kimesne, Soble Köyü'nden Can Mirza ibn Seyyid Gazi ile Ebussuûd bin Alican'ı dava etmiştir. Mehmed'in iddiasına göre o, 2 buçuk ay önce akşam namazı için Soble Köyü'ne vardığında atı için bir miktar ot talep etmiş, fakat talebine karşılık Can Mirza ile Ebussuûd üzerine hücum etmiştir. Can Mirza'nın başına,

---

²¹⁷ KŞS 38, 34.

²¹⁸ Hayreddin Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997), 273.

²¹⁹ Ergene, *Justice in the Ottoman Empire*, 65.

Ebussuûd'un ise arkasına ellerindeki ağaçlar ile vurduğunu söyleyen Mehmed'in suçlamalarını, sanıklar mahkemede itiraf etmiştir.²²⁰

Davanın görüldüğü esnada yaşananlara tanıklık etmek için de mahkemede şahitlere ihtiyaç duyulurdu. Şühûdü'l- hâl başlığı altında dava kaydının altına listelenen kişiler, dava süresince tarafların iddialarına, itiraflarına ve kadının hükmüne şahitlik ederlerdi. Ayrıca onlar yerel gelenek ve görenekleri kadıya bildirir böylelikle onun daha sağlıklı karar almasını sağlardı.²²¹ Aslında şühûdü'l- hâl'in varlığı yazılı metne aktarılan davanın gerçekleştiğine dair yegâne delildi. Şühûdü'l- hâl'de yer alan kimselerin sırf dava sürecine tanıklık etmesi için mahkeme tarafından işe alındıklarını belirten çeşitli görüşler vardır.²²²

3.2.3. Kazanmak İçin Son Çare: Yemin

Hukuki meselenin şahitler ve yazılı kaynaklar üzerinden çözüme kavuşmadığı durumlarda yemin devreye girerdi.²²³ Yemin, davanın bir sonuca ulaşması için uygulanan son çareydi ve tarafların şahitleri bulunmadığı durumlarda suçlanan kişiye yemin teklif edilirdi.²²⁴ Böylelikle yemin edilmesi ya da edilmemesi durumunda davanın neticesi kadı tarafından belirlenirdi. Eğer suçlanan kişi yemin ederse dava doğrudan düşerdi.²²⁵ Örneğin Zülfikar, Ramazan bin Timur ve Halil bin İvaz isimli kişilerden şikayetçi olmuştur. Zülfikar'ın iddiasına göre bahsi geçen ikili kendisini darp etmiştir. Zülfikar mahkemenin şahit talebine karşılık veremeyince, Ramazan ve Halil'e yemin teklif edilmiş, onların yemin etmesiyle de dava düşmüştür.²²⁶

Elbette Kırım toplumunun bütün bireyleri Müslümanlardan mütevellit değildi. Gayr-i Müslimlerin de mahkemeye şahit sunamadığı durumlar mevcuttu. Böyle durumlarda onlara da yemin teklif edilirdi. Nitekim onlar Hz. İsa veya İncil üzerine yemin ederlerdi.²²⁷ Örneğin Temmuz 1705 tarihinde görülen bir davada; Mayram köyünden Akayet veled Lagat isimli zimmi, Biga Salası'ndan Temurşah bin Gence Ali nam

---

²²⁰ KŞS 38, 35.

²²¹ Semerdjian, *Off the Straight Path*, 68.

²²² Boğaç Ergene Şühûdü'l- hâlden bahsederken onların tıpkı naibler gibi mahkeme görevlileri olduklarını belirtmiştir. Ergene, *Justice in the Ottoman Empire*, 25.

²²³ Hülya Canbakal, "Vows as Contract in Ottoman Public Life (17th- 18th Centuries)", *Islamic Law and Society* 18/1 (2011), 105.

²²⁴ Haim Gerber, *State, Society, And Law in Islam Ottoman Law in Comparative Perspective* (New York: State University of New York Press, 1994), 30.

²²⁵ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanışı*, 115.

²²⁶ KŞS 38, 7. Okunuşu için bkz. s. 139.

²²⁷ Dror Ze'evi, 164.

kimesneyi mahkemede şikâyet etmiştir. Akayet'in iddiasına göre onun 8 ay önce kaybettiği bir yanında tarak damgası olan at Temurşah'ın elindedir. Fakat Temurşah, atı 8 ay önce Yargazi isimli kimseden 100 akçe nakit ve 1 aygıra karşılık satın aldığını söylemiştir. Böylelikle mahkemede bulunan Mustafa bin Abdulfettah ve Derviş bin Sefer isimli kimseler iddia sahibi Akayet'i doğrulamış ayrıca Akayet dahi *alâ vefkî'l- mesûl billâhi'llezî enzele'l- incil alâ İsa ile yemin etmiştir.*²²⁸

Davanın hükme bağlanması konusunda ciddi etkiye sahip olan yemin günümüzde artık neredeyse değerini yitirmiş, basit ve işlevsiz hale gelmiştir.²²⁹ Bu bağlamda dönüp geçmişe baktığımızda insanların neden yalan yere yemin etmedikleri sorusu zihnimize canlanmaktadır. Hatta kısa bir denklem kurarak, yalanlarının açığa çıkması ihtimaline karşı başarılı oldukları takdirde elde edeceklerini değerlendirip, kâr zarar hesaplaması dahi yapabiliriz. İlk bakışta kazanacaklarına karşılık, kaybedecek hiçbir şeyleri yokmuş gibi görünür ama aslında aldıkları riske karşın insanlar terazinin diğer ucuna itibarlarını koymaktaydı. Böylelikle, kurdukları terazinin bir ucunda elde edecekleri kâr, diğer ucunda ise uzun bir zaman sonucunda ulaştıkları itibarları vardı.²³⁰ Elbette yalancı şahitlik yapmak ve yalan yere yemin etmek gibi konularda dinlerin de birtakım kuralları vardı ve onların da insanlar üzerindeki tesiri bir hayli kuvvetliydi.²³¹ Artık nedeni kesinlikle saptanamasa da pek çok durumda insanlar yemin etmekten çekinerek suçlamaları kabul edebilmekteydi.²³²

3.3. KIRIM HANLIĞI'NDA SUÇ VE SUÇLULAR

1704-1706 yıllarını kapsayan Kırım'a ait 38 Numaralı Kadı Sicilinde, darp, yaralama, cinayet, haneye tecavüz ve hırsızlık gibi suçlara çok sık rastlanılmaktadır.²³³ Özellikle yine bölgeye ait diğer defterleri göz önünde bulundurduğumuzda bu defterde zikredilen türde suçlarda bir artış yaşandığını ve toplumsal düzenin nispeten bir kaosa sürüklendiğini söyleyebiliriz. Bozulan düzenin ve küçük bir toplumsal kaosun ortaya çıkmasında şüphesiz Kırım hanının sürekli değişmesinin etkisi vardır. Ayrıca hanlar artık

---

²²⁸ KŞS 38, 49. Okunuşu için bkz. s. 133.

²²⁹ Gerber, *Law in Islam*, 49.

²³⁰ James Grehan, "The Mysterious Power of Words: Language, Law, and Culture in Ottoman Damascus (17th- 18th Centuries)", *Journal of Social History* 37/4 (Summer 2004), 997.

²³¹ Canbakal, "Vows as Contract", 98.

²³² Turan Açıık, "Yeminin İki Yüzü: Vicdani ve Toplumsal Kanaat Arasında Osmanlı Bireyi", *History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil İncelik* 5/2 (2013), 1-19.

²³³ Zikredilen başlıklar altında 38 Numaraları Kırım Kadı Sicilinde elliden fazla girdi mevcuttur. Birkaç örnek için bkz. KŞS 38, 10, 44, 11, 38.

devleti yönetmek konusunda eskisi kadar hevesli değildi öyle ki, onlar ya Osmanlı Devleti'nin baskıları sonucu tahta çıkar ya da tahtın getirdiği sorumluluktan kaçmak için hacca gitmeyi bahane ederdi.²³⁴

Toplumsal asayişin bozulmasının bir başka nedenine, III. Gazi Giray Han döneminde patlak veren isyanları gösterebiliriz. Tahta yeni çıktığı dönemde çıkan isyanlar muhakkak dirliğin bozulmasına sebebiyet vermiş ve bölge sakinlerini kargaşaya sürüklemiştir. Nitekim düzensizlik son bulmayınca Gazi Giray Han da tahttan azledilmiştir.²³⁵

“Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası” adlı kitabında Mustafa Akdağ, artan vergi külfeti, taşradaki kadı ve müderris gibi kamu görevlilerinin vazifelerini suiistimal etmeleri ve köylünün toprağını yitirip üretmez hale gelmesi gibi çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkan Celali İsyânlarının, toplumsal asayişini nasıl bozduğunu, insanları hırsızlığa ve şiddete nasıl meylettirdiğini anlatmaktadır.²³⁶ Elbette bizim bu dönemde Kırım Hanlığı'nda rastladığımız isyanlar büyük Celali İsyânları kadar tehlikeli değildir. Yine de toplumsal kargaşa hasıl olduğunda, insanların şiddete meyletmesini görmemiz açısından Celali İsyânları bize pek çok şey söylemektedir. Nitekim çalışmamızı kapsayan dönemde Kırım'da ortaya çıkan isyanlarla toplumsal asayişin bozulması, tıpkı Anadolu'yu kasıp kavuran Celali İsyânları boyunca şiddet vakalarının artması gibi benzerlikler göstermektedir.²³⁷

3.3.1. Darp ve Yaralama

Bir kişinin, bir başkasına fiziksel güç uygulayarak zarar vermesine darp denilmektedir. Elbette uygulanan gücün şiddetiyle darp yaralamaya ve yaralamalar dahi insanlar üzerinde kalıcı kusurlara dönüşebilmektedir. İslam hukukuna göre bahsi geçen suçları işleyen kişilere kısas veya ta'zir cezalarına çarptırılmalıdır. Fakat Osmanlı mahkemelerinde, zikredilen cezaların yerine daha çok para cezası uygulanmaktadır. Nitekim padişahların emir ve arzularını içeren kanunnameler ile bahsedilen suçları işleyen kimselerin ödemekle yükümlü olduğu meblağlar belirlenmiştir.²³⁸ Öyle ki I. Selim dönemine ait kanunnamelere göre eğer 2 kişi birbirinin sakalını yolarsa zenginden 20,

---

²³⁴ Henry H. Howorth, *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part II* (London: Longmans, Green and Co., 1880), 565.

²³⁵ Howorth, *History of Mongols*, 571.

²³⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 89-98.

²³⁷ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) 167.

²³⁸ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Menage (London: Oxford University Press, 1973), 169.

fakirden 10 akçe, 1 kişi birini haksız yere dövdüğü takdirde yine zenginden 20, fakirden 10 akçe ve eğer yaralanmadan dolayı kemik çıkarsa ve cerraha muhtaç duyulursa suç işleyenden zenginse 120 akçe cürm alınması salık verilmiştir.²³⁹

Kırımlılar genelde karşı tarafı yaralamak için odun, ağaç veya taş gibi etrafta kolaylıkla bulunulabilecek suç unsurlarını kullanmaktaydı.²⁴⁰ Salgır Nehri kazasından Can Mirza, Mehmed Aga'nın hizmetkarı Mehmed Gazi isimli kişiyi kendisini darp ettiği gerekçesiyle şikâyet etmiştir. Can Mirza'nın ifadesine göre iki buçuk ay önce Mehmed Gazi elindeki ağaç ile onu darp etmiş böylelikle sağ elinin illetli hale gelmesine yol açmıştır. Sağ elinin neredeyse zayi hale gelmesinden yakınan Can Mirza mahkemeden gereğinin yapılmasını istemiş, fakat şahit sunamamasından ve Mehmed Gazi'nin de iddiayı yalanlamasından dolayı davasını ispat edememiştir.²⁴¹ Kubazı Köyü'nden Bahadır bin Temur Ali isimli kişi yine aynı köyden Sican Gazi bin Can Gazi adlı kişiden şikâyetçi olmuş, Sican Gazi'nin dört gün önce taş ile sol eline vurduğunu ve elinin üzerindeki yaraya sebebiyet verdiğini söylemiştir. Sanığın iddiayı inkâr etmesinin ardından Bahadır'dan mahkemeye şahit getirmesi talep edilmiş, böylelikle İslam bin Şeker Ali ve Temurşah bin Ali Can'ın şahitlikleriyle Bahadır iddiasını ispat etmiştir.²⁴² Suçlunun tespitine rağmen dava kaydında ne tür bir ceza uygulanıldığından bahsedilmemektedir.

Nispeten kolay bulunan suç unsurlarının yanı sıra kılıç, hançer ve balta gibi çok daha ölümcül silahlar da Kırımlılar tarafından kullanılmaktaydı.²⁴³ Örneğin Orta Kerş'den Mehmed Monla ibn Akbolat Efendi isimli kişi, Ali bin Mirza Bek'i şikâyet etmiştir. Mehmed Monla'nın ifadelerine göre başında bulunan yara, Ali onu kılıç ile darp ettiği esnada meydana gelmiştir. Mehmed Monla'nın iddiası Ali'ye sorulduğunda, o bunları reddetmiş böylelikle Mehmed Monla'dan şahit talep edilmiştir. Aliş Monla ibn Mehmed ve Lütfullah Monla bin Can Mirza'nın şahitlikleri ile yaraya Ali'nin yol açtığı tespit edilmiştir. Yine dava kaydının devamında Ali'nin ne gibi bir cezaya çarptırıldığı yazmamaktadır.²⁴⁴

---

²³⁹ Yaşar Yücel, *I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512-1520)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 32-33.

²⁴⁰ Darp esnasında kullanılan odun, ağaç veya taş gibi suç aletleri için bkz. KŞS 38; 56, 44, 37, 35, 33, 31, 27, 18, 12, 10, 7.

²⁴¹ KŞS 38, 35.

²⁴² KŞS 38, 18.

²⁴³ Darp esnasında kullanılan kılıç, hançer ve balta gibi suç aletleri için bkz. KŞS 38; 42, 21, 15, 11, 7, 43, 37, 14.

²⁴⁴ KŞS 38, 15.

Kadınlar evlilik, boşanma ve nafaka gibi aile hukuku işlerinin yanı sıra zina veya hırsızlık gibi çeşitli suçlardan ötürü de mahkemede bulunabilirdi.²⁴⁵ Tabi bazı durumlarda ise mağdur konumunda yerlerini alan kadınlar, şiddete maruz kaldıkları için mahkemenin yolunu tutabilirdi. Örneğin Sak Köyünden İsmi Han binti Arslan nam hatun böylesine bir şiddete maruz kaldığı için her ne kadar kendisi gelmese de kocası Abdulfettah'ı yerine kendisini temsilen mahkemeye göndermiştir. Abdulfettah'ın ifadesine göre; Habib bin Ertemur, bahsi geçen köyde zevcesi İsmi Han'ın üzerine yürümüş ve elindeki ağaç ile zevcesinin belini ve başının yan tarafını darp etmiştir. Kendisine sorulmasının ardından Habib, suçlamaları reddetmiş fakat Mehmed Monla ibn Yar Mirza Efendi, Mehmed bin Seydi Gazi ve Zülfikar bin Abdullah'ın şahitliği ile onun İsmi Han'ı darp ettiği tespit edilmiştir. Böylelikle Habib ta'zir cezasına çarptırılmıştır.²⁴⁶ Kadınlar aynı zamanda ev içi şiddete de maruz kalabilmekteydi. Örneğin Safiye kocasından gördüğü şiddete dayanamayıp mahkemeye başvuran kadınlar arasındaydı. Safiye, mahkemeye kendisi gitmese de Osman Bölükbaşı aracılığıyla kocasının kendisini haksız yere darp ettiğini kadıya bildirmiştir. Kocasını Murtaza Ali'nin inkarına rağmen mahkemeye sunduğu şahitlerle Safiye haklılığını ispat etmiş, böylelikle kocasına ta'zir cezası verilmiştir.²⁴⁷

Kırım Hanlığı'nda meydana gelen şiddetin derecesi her zaman yukarıda verilen örneklerdeki gibi nispeten az değildi. Bazı durumlarda şiddet uygulayan kişinin ayarı kaçabiliyor ve olaylar kanlı bir hale bürünebiliyordu. Örneğin Ulaş köyünden Bahadır Şah bin Mahmud beli üzerinden yaralı vaziyette bulunmuştur. Oğlu Bahadır Şaha vekâleten mahkemede bulunan Mahmud, aynı köyde yaşayan Abdülkerim'in kölesi Devletgeldi'yi oğlunu darp etmek ile suçlamış, kölenin sahibi Abdülkerim dahi suçlamayı kabul etmiştir. Mahmud oğlunun aldığı yaradan dolayı ölmesi durumunda diyetini Devletgeldi'den talep edeceğini mahkemede bildirmiş, Devletgeldi de anlaşmayı kabul etmiştir.²⁴⁸

Yaralamalar bazı durumlarda uzuv kaybına yol açabiliyordu. Mesela Ekim/Kasım 1705 tarihli bir belgede, Ulak Hacı Köyünden Mehmed Monla, beraberindeki adamlarla Katay Köyü'nden Abdurrahman Monla'nın evini basmış ve elindeki çubuk ile Abdurrahman'ın

---

²⁴⁵ Fariba Zarinebaf, "Women and the Public Eye in Eighteenth century İstanbul", *Women in the Medieval Islamic World*, ed. Gavin R. G. Hambly (New York: St. Martin's Press, 1998), 301- 324; Madeline C. Zilfi, "Muslim Women in the Early Modern Era", *The Cambridge History of Turkey Volume 3 The Later Ottoman Empire 1603- 1839*, ed. Suraiya N. Faroqi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 226- 255.

²⁴⁶ KŞS 38, 31.

²⁴⁷ KŞS 38, 40.

²⁴⁸ KŞS 38, 7.

sol gözünü telef etmiştir. Mehmed Monla'nın mahkemede suçlamaları reddetmesine rağmen, Timur bin Süleyman ve Ahmed Monla ibn Bahadır Gazi'nin şahadetleriyle suç ispatlanmıştır.²⁴⁹ Kadının verdiği hüküm dava metninde yer almasa da muhtemelen kaybedilen uzva karşılık diyet talep edilmiştir. Öyle ki İslam hukukunda el, göz ve bacak gibi uzuvların kaybına yol açan yaralanmalarda suçlu, yetişkin bir erkek için ödenmesi gereken diyet miktarının yarısını ödemekle sorumluydu.²⁵⁰

3.3.2. Küfür

Duyguların yoğun yaşandığı bir anda ortaya çıkan küfürler aslında kişiyi rahatlatmak konusunda özel bir etkiye sahiptir. Öyle ki öfkeden çıldırmak üzere iken edilen küfür sinirlerin yatışmasını sağlamakta, bazen de bir türlü dönmeyen kör talihe sövmek insanı yatıştırılmaktadır. Ayrıca Melissa Mohr'un ifadesine göre küfrün fiziksel acı üzerinde dahi rahatlatıcı bir etkisi vardır.²⁵¹ Her ne kadar Kırımlıların küfrü bir rahatlama aracı vazifesinde kullanıp kullanmadıklarını bilmesek de yine de onların şartlar olgunlaştığında küfre başvurduklarını kayıtlara yansıyan dava örnekleri sayesinde biliyoruz.

Osmanlı toplumunda taraflar arasındaki tartışmanın alevlenmesiyle insanlar fiziksel şiddetin yanı sıra küfrederek psikolojik şiddete de başvuruyorlardı. Tarafların birbirleri üzerinde hakimiyet kurabilmesi için başvuru küfür daha çok aile değerlerine ve kişinin onuruna yönelik ithamlar içeriyordu.²⁵² Ayrıca küfürler kişilerin kutsal değerlerini de hedef alabiliyordu. Allah, peygamber ya da Kur'an gibi kutsallara küfredildiğinde şahıs zimmi ise idam ile cezalandırılıyordu. Fakat Müslüman ise kadı tarafından imanını tazelemesi teklif ediliyordu.²⁵³ Kırım Hanlığı'nda karşılaştığımız küfürler ise kutsal değerlerden ziyade genelde kişinin ailesine ve onuruna yöneliktir.

Osmanlı kanunnamelerine göre birine küfretmenin cezası ta'zirdir.²⁵⁴ Kadının onayının ardından uygulamaya konulan bu ceza ağaç, değnek veya çomak ile kişinin dövülmesini bazen de falakaya yatırılmasını ifade etmektedir.²⁵⁵ Kırım Hanlığı'nda taraflar arasında çıkan tartışmalar insanların birbirlerine küfretmesi ile son bulabiliyor, bazen de aksine

---

²⁴⁹ KŞS 38, 10.

²⁵⁰ Gerber, *Law in İslam*, 35.

²⁵¹ Melissa Mohr, *A Brief History of Swearing* (New York: Oxford University Press, 2013), 5.

²⁵² Salih Erkek, "Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür", *Tarih Okulu Dergisi* 9/ 28 (Aralık 2016), 227.

²⁵³ Zeynep Dörtok Abacı, "Tarih Yazımında Yapısal Unutkanlık: Menhus Bir Mesele Olarak Küfürbazlar ve Küfür", *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu* 41 (December 2014), 78.

²⁵⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 36.

²⁵⁵ Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 273.

olayın iyice şiddetlenmesine yol açabiliyordu. Yine kanunnamelere göre iki tarafın da birbirine küfrettiği durumda kimseye ta'zir cezası uygulanmıyordu.²⁵⁶

38 Numaralı Kırım Kadı Sicilinde sadece iki adet küfür içeren dava kaydına rastladık. Her ne kadar elimizdeki iki örnek ile geniş bir analiz yapamasak da yapılmış diğer çalışmalar Kırım coğrafyasında ne tür küfür örneklerine rastladığımızı bizlere göstermektedir. Böylelikle çoğunlukla cinsel içerikli ve aşağılayıcı küfür örneklerinin Kırım mahkemelerine yansıdığını, din eksenli küfürlerin ise çok sık tercih edilmediğini söyleyebiliriz.²⁵⁷

Kayıtlarda yer alan küfür içeren ilk dava örneğinde; Suvlu Koba Mahallesi'nden Mustafa bin el-Hâc Hasan yine aynı mahallede yaşayan Abdullatif bin Kurt ve Ahmed bin Abdulaziz'den şikâyetçi olmuştur. Mustafa'nın iddialarına göre bahsedilen ikili önce kendisine *şetm-i galiz ile şetm idiüb* daha sonra da birlikte onu darp etmişlerdir. Abdullatif ve Ahmed'in iddiaları inkâr etmesinin ardından Mustafa'dan mahkemeye şahit sunması istenmiş, o dahi Abdulfettah bin Ahmed ve Mustafa bin Mehmed adlı kimseleri kadının huzuruna şahitlik etmesi için getirmiştir. Şahitlerin ifadelerinin ardından Mustafa'nın davasındaki haklılığı ispatlanmış böylelikle suçu işleyenlere ta'zir cezası verilmiştir.²⁵⁸ Görüldüğü üzere Abdullatif ve Ahmed'in, Mustafa'ya ettiği küfürler doğrudan mahkemede ifade edilmemiş bunun yerine üstü örtülü bir tabir kullanılmıştır. Mustafa'nın kendisine edilen hakareti tekrardan mahkeme önünde ifade etmeye çekinmesi ya da davayı not düşen kâtibin edilen küfrü ağza alınmayacak şekilde bulması küfrün nispeten yumuşatılarak kaydedilmesine yol açmış olabilir.²⁵⁹

Mahkemeye yansıyan diğer dava kaydında ise hem cinsel içerikli hem de aşağılayıcı küfür birlikte kullanılmıştır. Öyle ki Baba Can bin Abdulkerim isimli kişi Evcibaşı Murtaza Ali isimli kişiyi mahkemeye şikâyet etmiştir. Baba Can'ın iddiasına göre, Murtaza Ali dava kaydından 15 gün önce *beher anasını şöyle ittigim veled-i zinâsı* diyerek kendisini *şetm-i galiz ile şetm* eylemiştir. İddianın Murtaza Ali tarafından reddedilmesi ile Baba Can'dan şahit talep edilmiş böylelikle mahkemede bulunan Abdulaziz el-İmâm bin Mevlüd ve Yusuf bin Abdullah isimli kişiler Baba Can'ın ifadelerini doğrulamıştır. Fakat kadı şahitlerin güvenilirliklerinden şüphe ettiği için onların soruşturulmasını

---

²⁵⁶ Salih Erkek, "17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 2/1 (Temmuz 2009), 54.

²⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Yaşa, *Bahçesaray*, 108-109.

²⁵⁸ KŞS 38, 18.

²⁵⁹ Erkek, "Saldırı Aracı Olarak Küfür", 231.

istemmiş, böylelikle hükmün sonraya bırakılmasına karar vermiştir.²⁶⁰ Belki de edilen küfürler ciddi bir suç teşkil ettiği için kadı efendi ihtiyatlı davranarak karar vermek istemiştir. Dava kaydında da görüldüğü gibi cinsel içerikli küfürler genelde aile içerisinde bireyleri hedef almaktaydı. Ayrıca *veled-i zinâ* gibi ithamlar da kişinin onurunu hedef alan aşağılayıcı küfürlerdi.²⁶¹ Her iki durumda da eril bir ifadeyle kişiye karşı pasif bir cinsel saldırının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.3. Cinayet

Osmanlı ve Kırım kadı sicillerine yansıyan şekliyle birini öldüren kimseye katil, öldürülene ise maktul denilir. Eylemi gerçekleştiren kişinin, işleyeceği cinayeti önceden planlaması, nefsi müdafaa geçirdiği bir travma sonucu cinayeti işlemesi gibi etmenler göz önünde bulundurulmaksızın kişi katil olarak anılır. İslam hukukunda birini öldürmenin cezası kısastır. I. Selim Kanunnamelerinde işlenen cinayete karşı yapılması gereken “eğer bir kimesne adam öldürse yerine kısas ideler cürm almayalar” şeklinde tarif edilmiştir.²⁶² Kısas cezasının uygulanabilmesi için birçok şart gereklidir.²⁶³ Şartların uygun görülmediği ya da maktulün mirasçılarında birisinin katilin kısası yerine kan parası istemesi durumunda katilden işlediği cinayete karşılık diyet talep edilirdi.²⁶⁴

3.3.3.1. Öldürmenin Bedeli: Kısas

Kısas cezası kasten öldürme vakalarının yanı sıra uzuv kaybına yol açan yaralanma vakalarında da kullanırdı.²⁶⁵ Bahsedilen cezanın uygulanmasındaki amaç kişinin işlediği suça karşılık aynısını elde etmesiydi. Böylelikle birini öldüren kimsenin mahkeme kararı ile yaşamına son verilir ya da yaralama sonucunda birinin gözünün kör edildiği durumda suçlunun gözü de kör edilirdi. Kısas cezası ancak suçu işleyen kişiye uygulanabilirdi, bu yönüyle kişiselleşmiş bir ceza özelliğini gösterdiğini söyleyebiliriz.²⁶⁶ Taraflar arasında anlaşma sağlanamadığında ve kadı artık kısasa hükmettiğinde kısası uygulayacak kişi maktulün mirasçılarında birisi olurdu.²⁶⁷

---

²⁶⁰ KŞS 38, 18.

²⁶¹ Başak Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia Sexual Violence and Socio- Legal Surveillance in the Eighteenth Century* (Leiden; Boston: Brill, 2017), 180.

²⁶² Yücel, *I. Selim Kanunnameleri*, 33.

²⁶³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Fatih Devri Kanunnameleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 118.

²⁶⁴ Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 308.

²⁶⁵ Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 121.

²⁶⁶ Yaşa, *Bahçesaray*, 105

²⁶⁷ Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 119.

Kişinin işlediği cinayete karşılık kısas cezasına çarptırılması için birçok şartın bir araya getirilmesi gereklidir. Ayrıca suç hafifletici ve kısasın gerekmediği bazı durumlar da mevcuttu.²⁶⁸ Bunlar fetvalar ile de açıklanmıştır.

“Zeyd’in zevcesi Hind, nefsinin tâian (bir işi kendi isteği ile yapan) Amr’a temkîn idüb Amr, Hind’e zina iderken gördükde Amr ve Hind’i katleylese Zeyd’e nesne lâzım olur mu?”

El-cevâb: Olmaz.”²⁶⁹

Yukarıdaki fetva örneğinde görüldüğü gibi katilin eşini bir başka kişi ile zina ederken yakalayıp ikisini de katletmesi hafifletici bir unsur olarak görülmüş böylelikle kişi sadece kısastan değil diyet ödemekten dahi kurtulmuştur. Ayrıca nefs-i müdafaa da kısas ve diyetten kurtulmak için hafifletici bir etkiye sahiptir.

“Zeyd, Amr’ın üzerine katl kasdiyle âlet-i câriha ile hücum itdikde Amr, tarîk-i âhar ile nefsinin tahlîs mümkün olmamağla Zeyd’i katleylese Amr, ta’zir olunur mu?”

El-cevâb: Olunmaz.”²⁷⁰

Kısasın uygulanması için gerekli şartlar ve hafifletici unsurlar göz önünde bulundurulduğunda Kırım kadı sicillerinde kısas hükmü verilen cinayet davaları nadiren görülmektedir. Örneğin Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)* isimli çalışmasının kaynakları arasındaki 1650-1675 yıllarını kapsayan Kırım kadı sicillerinden kısas ile neticelenen sadece 1 vakaya rastlamıştır.²⁷¹ 1704-1706 tarihleri arasında görülen davalara yer verilen 38 Numaralı defter ise bölgeye ait diğer defterlere nazaran farklılık teşkil etmektedir. Öyle ki içerisinde kısas ile neticelenen 5 farklı vaka mevcuttur.²⁷² Lakin 1 tanesi Müslümanların araya girmesiyle daha sonra diyete dönüştürülmüştür.

Belgelerde rastladığımız kısas ile sonuçlanan ilk cinayet vakası, katilin Müslüman maktulün ise zimmi olması hasebiyle bir hayli ilginçtir. Mart/Nisan 1706 tarihli belgede Karasu Kazasına bağlı Şor Câmî Mahallesi sakinlerinden Hasan Çelebi daha önce

²⁶⁸ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 184.

²⁶⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâvâ-yı Ali Efendi Cild-i Sâni*, haz. H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 449.

²⁷⁰ Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi Cild-i Sâni*, 448.

²⁷¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 105.

²⁷² Kadının kısasa hükmettiği vakalar için bkz. KŞS 38; 2, 13, 14, 42, 43.

görülen bir davada 11 gün önce sol memesi üzerinde bıçak yarası ile ölü halde bulunan Kalus veled-i Evadin'i öldürmekle suçlanmış, fakat iddiayı reddetmiştir. Elimizde bulunan dava kaydından anladığımızı göre iddiayı reddetmesinin ardından Bahri bin Mustafa ve Feyzullah bin Abdullah onun aleyhinde şahitlik etmişler fakat Bahri'nin ahlaksız birisi olmasından dolayı şahitliği mahkemece kabul edilmemiştir. Böylelikle mahkeme müvekkillerden başka bir şahit bulmalarını istemiştir. Fakat buna gerek kalmadan Hasan Çelebi suçunu itiraf etmiş, Kalus'u kendisinin bıçak ile darp ettiğini ve ölümüne yol açtığını kabul etmiştir. Daha sonra miras sahiplerinin de talebiyle Hasan Çelebi'nin kisasına hükmedilmiştir.²⁷³ Hasan Çelebi'nin, kendisine ilk sorulduğunda suçlamaları reddetmesine rağmen daha sonra iddiaları kabul etmesi garip gözükmektedir. Belki de Hasan Çelebi er ya da geç suçunun ispatlanacağını anlayıp, itiraf ederek cezasının hafifleteceğini ummuştur. Ayrıca vaka kaydından da anlaşılacağı üzere tarafların Müslüman veya gayr-i Müslim olması hükmün İslam hukukuna göre uygulanmasına mâni değildir.

Ağustos/Eylül 1705 yılında görülen diğer davada ise bu kez aile içi bir kriz mevcuttur. Karadal Kazasına bağlı Tevbide? Köyü'nde yaşayan Bek Mirza bin Doynat, 5 gün önce kendi evi içerisinde ağzındaki *âlet-i câriha* yarasıyla maktul bulunmuştur. Maktulün yakınlarına vekâleten mahkemede bulunan Bay Mirza, suçu Bek Mirza'nın er karındaşının oğlu Tor Mehmed'in işlediğini iddia etmiştir. Bay Mirza aracılığıyla iddialarını mahkemeye aktaran müvekkiller, Mehmed'in gece Bek Mirza'yı *âlet-i câriha* ile katlettiğini, dolayısıyla Mehmed'in kisas edilmesini talep ettiklerini bildirmişlerdir. Amcasını öldürmek ile suçlanan Mehmed suçlamaları doğrudan kabul etmiştir. Fakat kadı kisas hükmünün verilmesi için müvekkillerin bizzat mahkemede bulunmaları gerektiğini, vekâleten kisas hükmünün alınamayacağını beyan etmiştir.²⁷⁴ Dava kaydından da görüldüğü üzere birisini *âlet-i câriha* denilen kılıç ve hançer gibi kesici aletler ile katletmek kisas sebebi sayılmaktaydı zira bahsedilen aletler suçun kasten işlendiğini göstermekteydi.²⁷⁵

Yukarıda verilen dava örneklerinden anlaşılacağı gibi kisasın uygulanması için gerekli birincil şart maktulün yakınlarının böyle bir talepte bulunmasıydı.²⁷⁶ İşlenen suç

---

²⁷³ KŞS 38, 42.

²⁷⁴ KŞS 38, 14.

²⁷⁵ Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 118.

²⁷⁶ Ahmet Erdoğan, *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559- 1609)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 140.

için soruşturma ve araştırma hakkı maktulün miras sahiplerinin sorumluluğundaydı. Yakınları bulunmayan kişilerin dava süreçlerini ise devlet kendisi üstlenirdi. Kısas uygulanırken zanlının kişiyi nasıl öldürdüğüne bakılmaksızın, kılıç gibi keskin bir aletle boynu kesilirdi.²⁷⁷

3.3.3.2. Cinayet Suçlarında Diyet Ödemesi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere failin kısas cezasına çarptırılması için mağdur tarafın mahkemeden böyle bir talepte bulunması gerekmektedir. Fakat maktulün yakınlarının kısas cezasından vazgeçmesiyle birlikte failden diyet adıyla kan parası talep edilirdi.²⁷⁸ Ayrıca kazara birinin ölümüne yol açmakta sadece diyet ödenmesini gerektirirdi.²⁷⁹ Diyetin ödenmesi kısasın uygulanması gibi kişiselleştirilmemiştir dolayısıyla katilin yakınları da failin yerine talep edilen diyeti ödeyebilirdi. Fatih Kanunnamelerine göre hür bir erkeği öldürmeye karşılık belirlenen diyet miktarı gümüş cinsinden 10.000 dirhem, altın cinsinden 1.000 dinar ve deve cinsinden ise 100 devedir.²⁸⁰ Ayrıca maktulün kadın olduğu durumlarda ise kanunnamede belirtilen miktarın yarısı talep edilirdi.

Mahkemeye gelip şikâyetle bulunan mağdur taraf işlenen cinayete karşılık doğrudan diyet talebinde bulunabilirdi. Mesela Ekim/Kasım 1704 tarihli bir belgede Karadal Kazasına bağlı Tutman Köyü'nde yaşayan Mehmed bin Bayrak isimli kişi yara iziyle maktul bulunmuştur. Maktul Mehmed'in zevcesi Bay Tutay bint Cemal ve er karındaşı Bekir birlikte mahkemeye başvurup yoğurtçu ahalisinden Bayram Gazi'nin cinayeti işlediğini ve dem ve diyeti de ondan talep ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca yoğurtçu ahalisine mensup diğer insanların cinayetin işlenmesinde suçsuz bulduklarını dolayısıyla onlardan dem ve diyet talep etmediklerini de eklemişlerdir. Böylelikle dem ve diyetin Bayram Gazi tarafından ödenmesine karar kılınmıştır.²⁸¹ Mahkeme kaydında Bayram Gazi için *gayb-ı anil meclis* ifadelerinin yer almasından dolayı onun cinayeti işledikten sonra kaçtığını varsayabiliriz. Dava kaydından anlaşıldığı üzere cinayet onların mahallesinde işlendiği için Yoğurtçu Mahallesi mensupları da zan altında kalmış, özellikle davalıların onların suçsuzluklarını ifade etmesi gerekmiştir. Gerçekten birçok

---

²⁷⁷ İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (Şubat 2003), 171.

²⁷⁸ Schacht, *Islamic Law*, 181.

²⁷⁹ Gerber, *Law in İslam*, 33.

²⁸⁰ Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 119.

²⁸¹ KŞS 38, 56.

örnekte mahalle ahalisi, kendi mahalle sınırları içerisinde işlenen cinayetlerden sorumlu tutulmuş, ayrıca fail-i meçhul cinayetlerde dem ve diyet ödemek zorunda kalmışlardır.²⁸²

Dem ve diyetin mahalle ahalisinden talep edilebilmesi için işlenen fail-i meçhul cinayetin mahalle sınırları içerisinde bulunması gerekmektedir. Ancak böylelikle maktulün yakınları mahalleliden dem ve diyet talep edebilirdi.²⁸³ Yine de ödenecek meblağın sorumluluğundan kurtulmak için mahallelilerin her türlü yolu izlediğini söyleyebiliriz. Öncelikle onlar herhangi bir suç işleme tehlikesine karşılık dikkatlice mahallelerini gözetirdi.²⁸⁴ Fakat artık suçun işlendiği durumlarda ya mahalleli suçsuzluklarını göstermek için bir araya gelip vakayı mahkemeye bildirir²⁸⁵ ya da cesetten kurtulmanın yollarını arardı. Örneğin Kasım/Aralık 1704 tarihinde Argın Köyü'nden Bayram bin Abdullah on beş gün önce vücudunda 6 farklı yarayla Karasu Kazasına bağlı Göksu Nehri üzerinde maktul bulunmuştur. Karasu Kadısı Mustafa Efendi'nin keşfi üzerine Bayram'ın kimliği tespit edilmiştir. Bayram'ın erkek kardeşi Sefer bin Abdullah, Sadık Efendi Mahallesi ahalisinden şikayetçi olmuştur. Sefer'in iddialarına göre Bayram, Sadık Efendi Mahallesi sınırları içerisinde Uzun Göksu Nehri üzerinde gece katledilmiştir. Fakat daha sonra mahalleli cesedi bulmuş ve diyet ödemekten kurtulmak için Bayram'ın cesedini Ali Efendi mahallesi yakınlarına bırakmışlardır. Dolayısıyla Sefer, Ali Efendi Mahallesi sakinleriyle görülecek bir davasının bulunmadığını mahkemede bildirmiştir.²⁸⁶ Ne yazık ki mahkeme kaydında Sadık Efendi Mahallesi ahalisi ile Sefer arasındaki davanın neticesi ile ilgili bir veri bulunmamaktadır. Bu olaydan da anlaşıldığı üzere mahalle sakinleri ortak sorumluluk bilinciyle²⁸⁷ diyetten kurtulmak için her türlü yola başvurabilmekteydi. Elbette fail-i meçhul cinayete kurban giden cesetlerin bir mahalleden diğerine nakledilmesi, olayın büyümesine ve artık mahaller arası çatışmaların meydana gelmesine yol açabilirdi.

Osmanlı ve Kırım şehirlerinde mahalle ile köylerin belirlenmiş kesin ve somut sınırları yoktu. Dolayısıyla işlenen suçun mahallelinin sorumluluğu altına girip girmediği, hangi

---

²⁸² Yücel, *I. Selim Kanunnameleri*, 33.

²⁸³ Heyd, *Criminal Law*, 310.

²⁸⁴ Ergenç, "Mahallenin İşlevleri", 81.

²⁸⁵ Sibel Kavaklı, "Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle", *History Studies* 5/3 (Mayıs 2013),127.

²⁸⁶ KŞS 38, 54. Okunuşu için bkz. s. 132.

²⁸⁷ Hülya Taş, "Osmanlı Şehrinde 'Mahalleli'nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 536.

şartlarda mahalle ahalisinin işlenen suçtan sorumlu tutulacağı gibi sorular kadı ve şeyhülislam/müftüleri meşgul etmiştir.

“Zeyd bir mağaranın içinde mecrûhen maktûl bulunup, mağaranın üzerinden şiddetle nidâ olundukta karyeye âvaz işitilir yerde olsa, mezbûre karye ahâlîsine diyet lazım olur mu?”

*El-cevap: Olur.*²⁸⁸

Fetva örneğinde de görüldüğü şekliyle, her ne kadar saptanmış kesin sınırları bulunmasa da mesafe ve ses analizleriyle mahalleler ile köylerin sınırları çizilebilmekteydi. Öyle ki belirlenmiş fiziki sınırlarının ötesinde, belli bir mesafeden sesin mahalle ahalisine ulaşp ulaşmadığı mahallelerin kapsadığı alanı belirlemekte, böylelikle ahalinin sorumluluğu altındaki sınırlar tespit edilmekteydi.²⁸⁹ Örneğin bir kayıтта mahalle ahalisi, cinayet mahallinden gelen seslerin o mesafeden duyulamayacağını ispat ederek diyet ödemekten kurtulmuştur. Halife bin Ali isimli kişinin cesedi 4 Mayıs 1705 Pazar günü akşamında başından ayrılmış vaziyette Kazancı Köyü'nün hududu içerisinde bulunmuştur. Maktulün zevcesi Şehzade'ye vekâleten mahkemeye gelen Şaban bin Kutlu Şah, Kazancı Köyü ahalisini mahkemeye şikâyet etmiştir. Şaban, bahsi geçen tarihte Halife'nin öldürüldüğünü fakat failin kimliğinin tespit edilemediğini dolayısıyla maktulün dem ve diyetini köy ahalisinden talep ettiğini beyan etmiştir. Böylelikle mahkemeye gelen köy sakinleri, cesedin bulunduğu pazar gününden önceki cumartesi akşamı köyde bulunmadıklarını, başka bir tarafa gittiklerini ve ayrıca cesedin köylerinin sınırı dışında bulunduğunu, sesin duyulur mesafede olmadığını belirtmişlerdir. Yürütülen kapsamlı incelemenin ardından gerçekten de sesin cesedin bulunduğu mesafeden duyulamayacağı ispatlanmış ve mahalleli kasame ve diyet ödemekten kurtulmuştur.²⁹⁰ Kasame, faili tespit edilemeyen cinayetlerde bir kısım mahallelinin suçsuzluklarını ispat etmek için bir araya gelip topluca yemin etmesine verilen addır.²⁹¹ Ancak böylelikle mahalle ahalisi üzerlerindeki suç isnadını defedebilirdi.²⁹² Dava kaydından da anlaşıldığı üzere

---

²⁸⁸ Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 199.

²⁸⁹ Mahalle ve köylerin soyut sınırlarını belirlemek için yerleşim yerlerinin somut sınırı üzerinde bulunan kişilerin belli bir mesafeden imam tarafından okunan ezan sesini duyup duymadıkları tespit edilmeye çalışılırdı. Gerber, *Law in Islam*, 34.

²⁹⁰ KŞS 38, 5. Okunuşu için bkz. 140-141.

²⁹¹ Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/528.

²⁹² Eren Paydaş, “Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ocak 2016), 600.

mesafenin ses duyulamayacak kadar uzaklığı bir kere ispatlandıktan sonra ahalinin topluca yemin etmesine dahi gerek kalmıyordu.

Hizmeti altındaki kişinin ölmesiyle, maktul üzerinde sorumluluk sahibi olan kişiden diyet talep edilebilmekteydi. Örneğin Kasım/Aralık 1705 tarihinde Bay Sarı bin Devrin Gazi, ailesinden izinsin hizmetine istihdam ettiği Mehmed nam *sagirin* attan düşüp ölmesiyle çocuğun ailesi tarafından dava edilmiştir. Ailenin iddialarına göre 7 ay önce Bay Sarı, Mehmed'i kendi hizmetinde çalıştırmaya başlamıştır. Daha sonra Mehmed, at sırtında bir yere giderken düşmüş fakat ayağının üzengeye takılmasıyla atın peşinden sürüklenip can vermiştir. Dolayısıyla aile çocuğun diyetini Bay Sarı'dan talep etmektedir. İddiaların Bay Sarı tarafından yalanlanması ile mahkemeye gelen İbrahim bin Halil ve Ali bin Mustafa, Mehmed'in Bay Sarı tarafından istihdam edildiğine ve at sırtında iken attan düşüp ayağının eyere takılmasıyla atın peşinden yerde sürüklenip öldüğüne şahitlik etmişlerdir. Böylelikle kadı, Bay Sarı'nın çocuğun diyetini ödemesine hükmetmiş, fakat meblağın muhasebesinin görülmesi için de süre tanımıştır.²⁹³ Bay Sarı'nın, Mehmed'i ailesinden izinsiz bir şekilde istihdam etmesinin onun çocuğun diyetini ödemek zorunda kalmasına etki edip etmediğini bilmiyoruz. Belki de ailenin onayı alınsaydı, Mehmed'in çalıştırılmasının sorumluluğu aile üzerinde kalacaktı ve Bay Sarı diyet ödemekten kurtulacaktı. Deftere yansıyan bir sonraki kayıta ise meblağ üzerinde anlaşma sağlanmış, öncelikle 1.200 guruş talep eden Mehmed'in annesi Sabre *muslihun tavassutuyla* 40.000 akçeye sulh etmiştir.²⁹⁴ Dava kaydından da anlaşılabilceği üzere taraflar arasındaki anlaşmazlığı gidermek ve sulhun sağlanması için *muslihun* araya girebilmekte ve tarafların kabulü ile anlaşma sağlanabilmekteydi.²⁹⁵

3.3.4. Mahremiyet Sınırlarının Aşılması: Haneye Tecavüz

Haneye tecavüz gibi suçları işleyen kişiler, genellikle *mütegalliben*, *şaki*, *eşkıya taifesinden* ve *sa'i bi'l-fesad* şeklinde isimlendirilmiştir.²⁹⁶ Özellikle celali isyanları ile artan eşkıyalık vakaları göz önünde bulundurulduğunda ev basıp, insan kaçıran ya da ev ahalisine cinsel saldırıda bulunan kimselerin yukarıda zikredildiği gibi isimlendirilmeleri anlaşılacaktır.²⁹⁷ Ayrıca Kırım mahkemelerinde eşkıyalığa atfedilen terminolojik bir

---

²⁹³ KŞS 38, 7.

²⁹⁴ KŞS 38, 7.

²⁹⁵ Zeynep Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM* 20/20 (Mart 2006),108.

²⁹⁶ Başak Tuğ, *Politics of Honor*, 131.

²⁹⁷ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 157.

gelişmeye rastlanılmaması da yine bu coğrafyada celali isyanları gibi büyük ve düzeni bozacak hareketliliğinin meydana gelmediğini, dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında görüldüğünün aksine böylesine bir terminolojinin kullanılmasına ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir.

Kamusal alan tartışmasında mekanların sınırları mahremiyet esas alınarak çizilirken evler, özel ve kamusal alan arasındaki sınırın en belirgin hissedildiği, mahremiyetin en yoğun görüldüğü mekanlardır.²⁹⁸ Geleneksel toplumlarda kadınlar, vakitlerinin çoğunu kamusal alandan ziyade mahremiyetin merkezi olan evlerinde geçirirdi.²⁹⁹ Elbette Osmanlı kadınları için de aynı durum söz konusuydu. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda kadının mahremiyeti için önemli bir yer teşkil eden eve karşı yapılan saldırı; ayrıca kadının mahremiyetine, vücuduna ve onuruna karşı yapılmış cinsel bir saldırı sayılmaktaydı.³⁰⁰ Böylelikle mahkeme kayıtlarına yansıyan haneye tecavüz vakalarında fail, ayrıca kadına karşı fiziksel saldırı ve tecavüz kastıyla da suçlanmaktaydı. Örneğin Ulaklı ahalisinden Abdullah bin Abdülkerim yine aynı yerde yaşayan Mehmed bin Devlet Geldi'yi şikâyet etmiş, Mehmed'in kendisini darp edip sol bileğindeki yaraya sebep olduğunu söylemiştir. Mehmed'in ifadesine göre ise Abdullah evine zorla girip, zevcesi üzerine *dahil olduğu* sırada Irgad Bekir tarafından yakalanıp darp edilmiştir.³⁰¹ Mahkeme kaydından Abdullah'ın hangi amaç ile Mehmed'in zevcesinin üzerine yürüdüğünü anlayamıyoruz. Ayrıca davanın hangi şekilde neticlendiği de mahkeme kaydında bulunmamaktadır. Yine bir başka mahkeme kaydında ise bu kez Bulganak Nehri Kazasına bağlı Göçmez Köyü'nden Veli Şah bin Bahadır Gazi, aynı köyde ikamet eden Arslan bin Hangeldi'yi dava etmiştir. Veli Şah, Arslan'ın menziline *fi'-i şeni'* kastıyla girdiğini, Arslan'ı yakaladığı esnada ise onun elindeki bıçak ile kendisine saldırıp sol pazısını yaraladığını bildirmiştir. Arslan ise Veli Şah'a saldırıp onu yaraladığını kabul etmiş ancak tecavüz kastıyla orada bulunduğu dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.³⁰² Yine bu dava kaydından Arslan'ın orada bulunmasının asıl niyetini anlayamıyoruz. Muhtemelen evin menzili içerisine girmesi bir cinsel saldırı şeklinde algılanmış ve Veli Şah tarafından tecavüz kastıyla suçlanmıştır. Ayrıca bir sonraki

---

²⁹⁸ Edward T. Hall, *The Hidden Dimension* (New York: Anchor Book Editions, 1969), 141.

²⁹⁹ Şencan, "Dört Mekân Bir Kadın" 209.

³⁰⁰ Tuğ, *Politics of Honor*, 149.

³⁰¹ KŞS 38, 56.

³⁰² KŞS 38, 42. Okunuşu için bkz. s. 136.

mahkeme girdisine göre Veli Şah da Arslan'a karşılık vermiş ve onu arkasından yaralamıştır.³⁰³

Yavuz Sultan Selim dönemine ait kanunnamelerde zina kastıyla bir kişinin evine girmenin cezası, *evlü olursa evlü cürmin vire ve eger ergen olursa ergen cürmü vire kız oğlan çeken ve hıyanet ile bir kimsenin evine girenin ve kız ve avret çekmege bile varan kimesneye siyaset için zekeri kesile...* şeklinde ifade edilmiştir.³⁰⁴ Tabi bir kişi eve girmeye yeltendiği sırada kadınların kocaları her zaman yanlarında bulunmuyordu. Dolayısıyla bazı durumlarda kadının problemle kendi başına yüzleşmesi gerekiyordu. Mesela Biga Salası'ndan Esmâ yine aynı köyden Mahmud Han'ı gece evinin içerisinde yakalamış daha sonra çılgınlık attığında Mahmud kaçmıştır. Olay daha sonra mahkemeye taşınca Mahmud suçlamaları reddetmiş Esmâ da ifadelerini ispatlayacak şahit bulamamıştır.³⁰⁵

Haneyeye tecavüz olayları her zaman cinsel saldırı suçlamalarıyla birlikte anılmıyor bazı durumlarda kurbanlar erkekler de olabiliyordu. Örneğin bir vaka kaydında kadı, mahkemeye intikal etmeyi reddeden suçluyu yargılayabilmek için beraberindeki neferler ile zanlının evi basılmış, çıkan arbedede ise birisi yaralanmıştır. Gülce Köyü'nde yaşayan sol kalçasından ok ile yaralanan ve aldığı yaradan dolayı evden çıkamayan Gence bin Abdullah kendisine vekaleten Temur Ali'yi mahkemeye göndermiş, o da el-Hac Abdurrahman'dan şikayetçi olmuştur. Temur Ali'nin ifadelerine göre Abdurrahman'ın oğlu Abdullah, bahsi geçen köyden Selim'in başını yaralamış, fakat Gülce Kadısı Mehmed Efendi tarafından mahkemeye çağırılan Abdullah mahkemeye intikal etmemiştir. Bunun üzerine kadı beraberindeki adamlar ile Abdurrahman'ın evine gitmiş, Abdurrahman'dan zorluk çıkartmayıp oğlunu teslim etmesini istemiştir. Fakat Abdurrahman ok ve yay ile kadı Mehmed Efendi'ye saldırmış, kadı korkup kenara çekilince de ok Gence'ye isabet etmiştir. Abdurrahman cevabında kadının maiyetindekiler ile evine hücum ettiğini, evinin kapısını ve penceresini bozup içeriye girmeye çalıştıklarında ise onlara ok attığını fakat okun birine saplandığından bihaber olduğunu söylemiştir. Daha sonra sözü devralan Gülce Kadısı Mehmed Efendi, Selim'in yaralı halde mahkemeye gelip Abdullah'a karşı dava açtığını fakat Abdullah'ın mahkemeye gelmeyi reddettiğini, böylelikle maiyeti ile Abdurrahman'ın evine gidip ona

---

³⁰³ KŞS 38, 42.

³⁰⁴ Yücel, *I. Selim Kanunnameleri*, 31.

³⁰⁵ KŞS 38, 11.

oğlunu teslim etmesi gerektiğini söylediğini, buna karşılık Abdurrahman'ın kendisine hücum ettiğini ve kendisinin korkup bir tarafa çekildiği sırada Gence'nin isabet eden ok ile yaralandığını beyan etmiştir. Daha sonra Abdurrahman'ın oğluyla birlikte kaçmaya çalıştığı sırada kadı, evin etrafını kuşattıklarını kabul etmiştir. Mahkemeye gelen şahitler olayı kadı efendi lehine doğrulamışlardır.³⁰⁶

3.3.5. Hırsızlık

Hanefi hukukunda, hırsızlık (*sarika*) ve gasp (*gasb*) iki farklı suç şeklinde algılanmış ve birbirlerinden keskin bir çizgiyle ayrılmışlardır. Öyle ki gasp sahibinin izni olmadan, zorla bir malın çalınması anlamına gelir ve bu suça karşı ta'zir cezası uygulanırken³⁰⁷ failden gasp ettiklerini geri vermesi, geri veremese de en azından çaldıklarının pahası mukabilinde ödeme yapması istenirdi.³⁰⁸ Öte yandan hırsızlık doğrudan Allah'ın kendisine karşı işlenmiş sayılmakta ve Kur'an'da yer alan cezalandırma şekline göre; failin ilk hırsızlık suçu ise sağ kolu, ikinci suçu ise sol ayağı kesilmekteydi.³⁰⁹ Her ne kadar hırsızlık suçunun cezası teoride yukarıda bahsedildiği şekliyle verilse de kadıların böylesine sert cezaları vermekten kaçınması ve suçun ispatı için en az 2 şahidin gerekmesi gibi şartlar, pratikte suçluların uzuvlarının kesilmesinden ziyade gasp vakalarında görüldüğü gibi çalınan ürünün iadesi ya da değerinin geri verilmesi ile sonuçlanmaktaydı.³¹⁰

Karadal Kazası'ndan Murad Şah Suhte bin Abdulaziz'in atı daha önce gece vakti çalınmıştır. Bir ay sonra atını Kurman Ali'nin yedinde bulan Murad Şah'a, davanın görülmesi için Akmesicid Kazasına gittikleri sırada Kurman Ali 650 akçe ödeyerek sulh yapmak istediğini söylemiş, böylelikle Murad Şah da davasından feragat etmiştir. Fakat Kurman Ali aralarında belirledikleri *bedel-i sulh* miktarını vermektan imtina etmiştir. Bu sebeple mahkemeye başvuran Murad Şah anlaşıkıkları meblağın ödenmesini talep etmiştir. Daha sonra Kurman Ali iddiaları kabul etmiş ve kadı, ona meblağı ödemesini

---

³⁰⁶ KŞS 38, 27.

³⁰⁷ Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 129.

³⁰⁸ Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in İstanbul 1700-1800* (California: University of California Press, 2010), 74.

³⁰⁹ "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin" el-Mâide 5/38. Ayrıca Osmanlı Kanunnamelerindeki örnekleri için bkz. Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 112.

³¹⁰ Zarinebaf, *Crime and Punishment*, 74.

tembihlemiştir.³¹¹ Görüldüğü gibi henüz taraflar mahkemeye gitmeden de aralarında anlaşarak çalınan malın bedelinin ödenmesiyle sulhu sağlayabilmekteydi.

Fail-i meçhul cinayet vakalarındaki gibi yine suçu işleyeninin bilinmediği hırsızlık vakalarında dahi mahalleli suçlamalara maruz kalabilmekteydi. Herhangi bir hırsızlık vakasına karşı para cezasına çarptırılmak istemeyen mahalleli, çoğu zaman tetikteydi.³¹² Böylelikle duydukları sesler veya kurbanın çığlıklarıyla mahalleli olay mahalline intikal edebilmekte ve suçun işlenmesini engelleyebilmekteydi. Ayrıca hırsızlar tek başlarına işe kalkışabilecekleri gibi bazen organize bir suç örgütü şeklinde de hareket edebilmekte, hatta kurdukları hırsızlık çetelerine ailelerini dahi ortak edip aile boyu faaliyet gösterebilmekteydiler.³¹³

Hırsızlar bazı durumlarda özellikle yalnız başına yaşayan kadınları hedef alabilmekteydi. Genellikle kurban seçtikleri kadınlar ile aynı mahallede yaşayan hırsızlar, onların yalnız kaldıkları zamanları bilirler ve hırsızlık için şartların olgunlaşmasını beklerlerdi.³¹⁴ Mesela Kayto? Köyü'nden Ebubekir, zevcesine vekâleten mahkemeye gelmiş ve Mustafa'dan şikayetçi olmuştur. Ebubekir'in iddialarına göre bundan önce Mustafa bin Abdullah menziline izinsiz girmiş ve sandığı içerisinden 80 akçe değerinde 1 *bohca* ve 500 akçe değerinde 1 *harîr şal* çalmıştır. Mustafa daha sonra Ebubekir'in zevcesi tarafından yakalanınca kadının boğazına bıçak dayamış, boğazını kesmeye yeltendiği esnada kadın kurtulmayı başarmıştır. Mustafa cevabında işlediği suçtan dolayı daha önce *muslîhunun* araya girmesiyle Ebubekir ve zevcesi ile anlaşma sağlandığını söylemiş fakat yapılan sulhu şahitler ile ispatlayamamıştır. Daha sonra Ebubekir tarafından mahkemeye getirilen Mehmed bin Abdullah ve İbrahim bin Ahmed suçlamaları doğrulamıştır. Kadı, Mustafa'ya suçsuzluğunu şahitler ile ispatlaması için süre tanımış aksi takdirde ise onun çaldığı malları iade ve ta'zîr ile cezalandırılmasına hükmetmiştir.³¹⁵

Çoğu zaman kadınlar Ebubekir'in zevcesi kadar şanslı değildi. Örneğin Şubat/Mart 1705 tarihli belgede es-Seyyid Mehmed'in cariyesi Rus asıllı Hena hırsızlık esnasında cinayete kurban gitmiştir. Şaban Köyü'nden Sultanay bin Mehmed ve onun Vasil isimli kazak

---

³¹¹ KŞS 38, 42

³¹² Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in İstanbul at the End of the Eighteenth Century Between Crises and Order* (Leiden; Boston: Brill, 2014), 173.

³¹³ Saadet Maydaer, "16. Yüzyılda Kötülükte Ortaklık: Ailecek Hırsız Olmak", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 127- 153.

³¹⁴ Zarinebaf, *Crime and Punishment*, 77.

³¹⁵ KŞS 38, 10.

kölesinden şikayetçi olan Mehmed, köle Vasil'i cariyesi Hena'yı 3 ay 20 gün önce Karadal Obası yakınlarında bir dere içerisinde boğazını keserek öldürmekle suçlamış, köle Vasil dahi suçlamaları kabul etmiştir.³¹⁶ Davaya ait ilk girdide herhangi bir hüküm bulunmamasıyla birlikte ikinci girdiye göre; köle Vasil, cariyeye Hena'yı öldürdükten sonra onun üzerinde bulunan 2.000 akçe değerindeki kuşağı, 250 akçe değerindeki 1 başka gümüş kuşağı, 350 akçe değerinde 1 çift küpeyi, 30 esedi gürüş nakit akçeyi ve 200 akçe değerinde 15 aded gümüş düğmeyi çalmıştır. Vasil 860 akçe nakit para ve ayrıca bahsedilen kuşak, küpe ve düğmeleri çaldığını kabul etmiştir. Vasil çaldığı ürünlerin hâlâ kendisinde bulunduğunu, onları geri teslim edeceğini söylemiştir.³¹⁷

3.4. SUÇ HAYATINDA KÖLELER

Kölelik, antik uygarlıklardan beri iş gücüne dayalı üretimin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Dolayısıyla bir insanın bir başka insan tarafından “köleleştirilmesi” toplumlar tarafından yasal ve doğal kabul edilmiştir.³¹⁸ Osmanlı toplumunda da insanlar tarafından yasal bir hak şeklinde kabul görülen kölelik, devletin kuruluşundan itibaren gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.³¹⁹ Öyle ki köleler, hem devletin sınırlarının genişlemesine büyük katkı sağlamış, hem de sosyal hayata karışarak üretim kapasitesini arttırmışlardır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde kölelerin, kapıkulu statüsünde yeniçeri, topçu ve cebeci gibi vazifeler üstlenen ordu mensupluğundan,³²⁰ ordu dışında sosyal hayatın birer unsuru olarak muhafız, uşak, hamal, ırgat, madenci, duvarcı, kâtip ve müzisyenliğe kadar çeşitli görevler üstlendiklerini söyleyebiliriz.³²¹ Kırım Hanlığı'nda ise erkek köleler daha çok bahçe ve tarla gibi fiziksel işlerin ihtiyaç duyulduğu alanlarda hizmet verirken, cariyeler ev içi hizmetlerde çalıştırılmakta ve ayrıca cinsel bir obje olarak görülmekteydiler.³²²

---

³¹⁶ KŞS 38, 37.

³¹⁷ KŞS 38, 37.

³¹⁸ Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East* (Seattle; London: University of Washington Press, 1998), 3.

³¹⁹ Ehud R. Toledano vd. (ed.), *Society, Law and Culture in the Middle East* (Berlin: De Gruyter Open Poland, 2015), 93.

³²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 87.

³²¹ Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 118.

³²² Fırat Yaşa, “Born and Bred in Seventeenth-century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity”, *Children and Childhood in the Ottoman Empire*, ed. Gülay Yılmaz vd. (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021), 180.

Yukarıda da görüldüğü üzere çeşitli iş kollarında görevlendirilen köleler, Osmanlı Devleti'nde toplumun sürekli ihtiyaç duyduğu metalar haline dönüşmüşlerdir. Böylelikle köle pazarlarındaki bitmek tükenmek bilmeyen talebin de karşılanması gerekmektedir. İmparatorluğun izlediği fetih politikası, köle pazarlarını dolduran kölelerin kökenini de belirliyordu. Öyle ki 14. ve 15. yüzyıllarda Güney Slavlar ve Yunanlar, 16. ve 17. yüzyıllarda Macarlar, İranlılar ve Sahra- altı Afrikalılar, 18. ve 19. yüzyıllarda ise Abazalar, Gürcüler ve Çerkesler, Osmanlı köle pazarlarını doldurmaktaydılar.³²³ Aslında Abaza, Gürcü ve Çerkes gibi Kafkas kökenlilerin köle pazarlarında yaygınlaşmasının nedeni fetih politikasından ziyade Osmanlı Devleti'nin seferlerdeki başarısızlığı ile ilişkiliydi. Özellikle 1683 yılında Viyana önlerinde alınan mağlubiyet ve daha sonra Kutsal İttifak'la (Papalık Kuvvetleri, Habsburglar, Lehistan ve Venedik) girilen mücadeleler, İmparatorluğun hakimiyeti altındaki toprakları korumaya yönelik pasifist bir politika izlemesine yol açmıştır.³²⁴ Orta Avrupa'ya düzenlenen akınların neredeyse durma noktasında geldiği bu şartlar altında imparatorluğun köle talebini, Kırım Tatarlarının; Moskova, Ukrayna, Kafkaslar ve Polonya-Litvanya Birliği'ne düzenledikleri yağma akınları karşılamıştır.³²⁵

Osmanlı köle pazarlarından gelen taleple birlikte yağma akınları ve özellikle akınlardan elde edilen köleler Kırım Tatarlarının en önemli geçim kapısı haline gelmiştir. Böylelikle onlar sürekli yağma akınları düzenliyor,³²⁶ elde ettikleri köleler de Osmanlı pazarlarında sergileniyordu. Düzenlenen akınlar elbette ki hanlıktaki köle sayısının yükselmesine yol açmakta hatta bunun bir sonucu olarak da köleler Kırım'da Osmanlı pazarlarına nispeten daha ucuza satılmaktaydı.³²⁷ Ayrıca artan köle nüfusu ile köleler sosyal hayatın bir parçası haline gelmiş, böylelikle neredeyse hür doğanlar kadar şiddete maruz kalıp suçla karışmışlardır.³²⁸

---

³²³ Madeline C. Zilfi, *Kölelik ve Kadınlar*, 124.

³²⁴ Suraiya Faroqhi (ed.), *Türkiye Tarihi 1603- 1839 Cilt III*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 72.

³²⁵ Nuri Kavak, "Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)", *Journal of International Eastern European Studies* 1/1 (Summer 2019), 61.

³²⁶ Kaysunizade Nidai Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han*, ed. Özalp Gökbilgin (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973), 31-32.

³²⁷ Kırım Hanlığındaki köle fiyatları için bkz. Yaşa, *Bahçesaray*, 176; Kavak "Slavery and Slave Prices", 67-70.

³²⁸ Fırat Yaşa, "Between Life and Death: Slaves and Violence in Crimean Society in the Last Quarter of the 17th Century", *SUTAD* 47/47 (Aralık 2019), 433-443.

Kayıtlarda kölelerin sanık ya da mağdur konumunda mahkemede buldukları dava kayıtlarına çokça rastlanılmaktadır.³²⁹ Örneğin vücudunun farklı bölgelerinde kırıklar olduğu halde maktul bulunan Hüseyin'in, Ayvac adlı köle tarafından öldürüldüğü tespit edilmiştir. Maktul Hüseyin'in babası Mehmed Ali ve annesi Aynışah mahkemeye başvurmuş ve Mehmed'in kölesi Ayvac'tan şikayetçi olmuşlardır. Davacıların iddialarına göre Ayvac maktul Hüseyin'i üç yerinden bıçak ile yaralamış ve aldığı yaralardan dolayı Hüseyin ölmüştür. Ayrıca onlar Ayvacın kısas cezasına çarptırılmasını talep etmişlerdir. İddialar kendisine sorulduğu sırada Ayvac işlediği suçu itiraf etmiş, böylelikle o kısas edilmiştir.³³⁰

Köleler tek başlarına suç işleyebildikleri gibi bazen organize bir şekilde suça karışabiliyor, hatta özgür biriyle dahi suç ittifakı kurabiliyordu. Nisan/Mayıs 1705 tarihinde Boynak Köyünden Mirza Akay, Aktacı Köyünden Ali bin Hasan'ı dava etmiştir. Dava kaydına göre Ali, Mirza Akay'ın Kalıb isimli kölesini 14 gün önce yine Mirza Akay'ın bir başka kazak kölesi Bayram Gaziyle birlikte öldürmüştür. Sefer bin Abdullah ve Kurman Ali bin Hasan'ın şahitliğiyle, Ali ve köle Bayram Gazi'nin 14 gün önce Asma Köyü'nde köle Kalıb'ın boğazına kayış takıp, ikisinin kayışın birer ucundan çekmesiyle Kalıb'ı boğarak öldürdükleri ispatlanmıştır. Kadı, Ali'den, öldürdüğü köle Kalıb için 10.000 akçelik diyet ödemesine karar vermiştir.³³¹ Bayram Gazi ile ilgili herhangi bir karar metinde yer almamaktadır. Görüldüğü üzere bir köle özgür birisiyle ittifak kurup aynı kişiye ait olmalarına rağmen bir köleyi öldürebilmekteydi. Ali ile Bayram Gazi arasındaki münasebeti dava metninden anlayamıyoruz ama kendi sahibinin bir başka kölesini öldürmek için Bayram Gazi'nin Ali ile ittifak kurması bir hayli ilginç gözükmektedir.

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kırım Hanlığı'nda da köleler bir çeşit mülk şeklinde algılanmakta, kölelere karşı işlenen darp, yaralama ve cinayet gibi suçlarda meydana gelen zararın suçlu tarafından kölenin sahibine ödenmesi gerekmektedir.³³² Öyle ki kölelerin cinayete kurban gittiği durumlarda, davanın sonlanması için katilin katlettiği kölenin pazar değerini sahibine ödemesi yeterli sayılmaktaydı. Nisan/Mayıs 1705 tarihinde görülen davada Fatma Hanım'a vekâleten mahkemeye gelen Ahmed Efendi, Osman'ı Fatma Hanım'ın kölesi Can Gazi'yi öldürmekle suçlamıştır. Osman cevabında,

---

³²⁹ Kölelerin yer aldığı dava kayıtları için bkz. KŞS 38; 29, 24, 37, 35, 30, 7, 43, 38, 28.

³³⁰ KŞS 38, 43. Okunuşu için bkz. s. 136.

³³¹ KŞS 38, 28.

³³² Yaşa, "Born and Bred", 183-184.

köle Can Gazi'nin gece menziline girdiğini, kendisi bağırdığı esnada ise Can Gazi'nin korkup kaçtığını fakat arkasından köleye yetiştiğini ve kafasına elindeki ağaç ile vurup öldürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca cinayeti işledikten sonra cesedi bir başka yere taşıyıp oraya bıraktığını da eklemiştir. Böylelikle Osman ile Fatma Hanım arasında başlayan müzakereler Osman'ın 20.000 akçe ödemesiyle son bulmuştur.³³³

3.5. TARAFLAR ARASINDA SULHUN SAĞLANMASI

Çıkan anlaşmazlıklar neticesinde mahkemeye ulaşan davaların hepsi kadı tarafından hükme bağlanılmamakta pekâlâ taraflar arasında yapılan ve *sulh* adı verilen anlaşmalar da davanın sonucunu belirleyebilmekteydi. Özellikle iki tarafında mahkemeye şahit sunamadığı durumlarda³³⁴ davacı, *bedel-i sulh* adlı meblağ üzerinde anlaşarak suçlamaları geri çekebilmekte böylelikle davasından feragat edebilmekteydi.³³⁵ Tarafların mahkeme önünde anlaştığı ve belirlenen *bedel-i sulh* miktarının dahi deftere not edildiği dava örnekleri görmekteyiz fakat yine de Heyd'e göre birçok anlaşmazlıkta henüz mahkemeye ulaşmadan taraflar arasında sulh yoluyla çözülmekteydi.³³⁶

Mahkeme kayıtlarına yansıyan şekliyle üç tür sulhun uygulandığını söyleyebiliriz. Buna göre ilki kadının arabuluculuğuyla gerçekleşmektedir. Kadının izlediği uzlaşmacı politika tarafların birbirleriyle anlaşmasını, böylelikle davanın karara bağlanmasını sağlamaktadır. İkincisi tarafların mahkemeden önce ya da mahkeme esnasında anlaştığı ve daha sonra bunu deftere kaydettirdiği, sonuncusu ise tarafların anlaşmasına rağmen aralarındaki uzlaşmayı deftere kaydettirmedikleri sulh anlaşmalarıdır.³³⁷ Tarafların aralarındaki sulhu deftere kaydetmediklerini, davanın daha sonra mahkemeye intikal etmesiyle ve tarafların aralarında daha önceden yaptıkları sulha atıf yapmalarından anlamaktayız.

Belirli bir grup ya da görevliyi tanımlamaktan ziyade uzlaşmayı sağlayan kişilere hitaben kullanılan *muslîhun* kavramı tarafların aileleri, arkadaşları ya da komşuları gibi kişilerden oluşmaktadır.³³⁸ *Muslîhun*'un araya girmesiyle taraflar arasında anlaşma sağlanmakta,

---

³³³ KŞS 38, 29.

³³⁴ Ronald C. Jennings, "Limitations of the Judicial Powers of the Kadı in 17th C. Ottoman Kayseri", *Studia Islamica* 50/50 (1979), 179.

³³⁵ Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh", 108.

³³⁶ Heyd, *Old Criminal Law*, 248.

³³⁷ Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh", 109.

³³⁸ Jennings, "Kadi, Court and Legal Procedure", 148.

böylelikle sanığın *bedel-i sulh* adı verilen meblağı ödemesiyle dava sonlanmaktaydı. Sulh bedeli para cinsinden belirlenebileceği gibi, aynı şekilde de ödenebilirdi.³³⁹ Davanın türüne göre belirlenen sulh miktarı farklılık gösterebilmektedir. Öyle ki alacak-verecek davalarında taraflar aralarındaki borcu tekrardan gözden geçirmekte, ödenecek meblağın düşürülmesiyle borcun tahsili gerçekleşmekteydi. Örneğin Boşnak İbrahim, Kara Mehmed üzerinde zimmetli 1.500 akçe hakkını 1.200 akçeye düşürmüş ve böylelikle onunla sulh yaptığını mahkemede bildirmiştir.³⁴⁰

Sulh anlaşmaları *hadd* cezalarını kapsayan suçlar dışındaki bütün davalarda kullanılabilirdi.³⁴¹ Örneğin kısas ile cezalandırılan birinin cezası *muslîhunun* araya girmesiyle diyet cezasına çevrilebilmekteydi. Mart/Nisan 1706 tarihinde Osman Monla ibn Mustafa, Almalılı Mehmed Mirza'nın değirmenci kazağını kılıç ile başına darb edip öldürmüştür. Mahkemeden gereğinin yapılmasını isteyen Mehmed Mirza, iddiasını ispat etmek için Devin Gazi bin Abdullah ve Can Bek bin Ahmed'i mahkemeye çıkarmış ve onların şahitliği ile ifadelerini ispatlamıştır. Her ne kadar dava kaydından Mehmed Mirza'nın kısas talebinde bulunup bulunmadığı anlaşılmasa da kadı kısasa hükmettiği sırada *muslîhunun* müdahalesi ile kısas cezası 200 guruş diyet bedeline çevrilmiştir.³⁴² Bir köleye karşılık özgür birinin kısas edilmesi kararı, kanunların uygulanması esnasında fail ve mağdurların statülerinin önemsizliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca 200 guruşluk bedel emsallari ile kıyaslandığında bir hayli yüksektir.³⁴³ Zira kölenin cinayete kurban gittiği durumlarda failden, sadece kölenin piyasa değerini ödemesi beklenmektedir. Örneğin babasının öldürülen kölesi için mahkemede bulunan Can Mirza, köleyi Mevlüd'ün öldürdüğünü ve ondan diyet talep ettiğini bildirmiş böylelikle Müslümanların da araya girmesiyle 11.000 akçelik diyet üzerinde anlaşma sağlanmıştır.³⁴⁴ Bir guruşun 100 akçeye³⁴⁵ tekabül ettiğini düşünürsek Mevlüd'ün kölesi ancak 110 guruşa denk gelmektedir. İki köle arasındaki fiyat farkını dikkate alırsak, ya ilk dava kaydındaki

---

³³⁹ Işık Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society* 15/15 (2008), 66.

³⁴⁰ KŞS 38, 32.

³⁴¹ Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts", 67.

³⁴² KŞS 38, 2.

³⁴³ Ortalama Köle fiyatı için bkz. Yaşa, *Bahçesaray*, 176. Yer alan tabloya göre 1650-1675 yılları arasında Kırım'daki ortalama bir kölenin fiyatı 40-60 altın civarında değişmekte. Bu da 60- 90 guruşluk bir fiyat aralığını göstermektedir.

³⁴⁴ KŞS 38, 38

³⁴⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 148.

değirmenci köle emsallerine nazaran çok daha değerliydi ya da Osman Monla canını kurtarmak pahasına gözünü karartıp meblağı ödemeyi kabul etmişti.

Darb ve yaralama davaları da sulh yoluyla çözülebilmektedir. Miktarın belirlenmesinde ise mağdurun uğradığı şiddetin boyutu ve aldığı yaraların ciddiyeti göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca şiddete maruz kalan kişinin statüsü de sulh miktarının belirlenmesinde etkilidir.³⁴⁶ Şeyh Aylak Hoca Köyünden Sefa, As Köyünden Derviş Monla tarafından maruz kaldığı şiddete karşılık 240 akçelik *bedel-i sulh* üzerinde anlaşma sağladıklarını mahkemede beyan etmiştir.³⁴⁷ Darp sonucu kırıkların meydana gelmesiyle ödenecek meblağın miktarı da artmaktadır. Alma'dan İdris Bek, yine Almalı Müsli'nin 2 kölesini darp etmiş ve ellerini kırmıştır. Tarafların mahkemeye şahit sunamamasına rağmen İdris Bek daha sonra 1.300 akçelik *bedel-i sulh* miktarını ödemeyi kabul etmiş böylelikle Müsli de davasını *ibra ve iskat* eylemiştir.³⁴⁸

---

³⁴⁶ Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh"

³⁴⁷ KŞS 38, 10.

³⁴⁸ KŞS 38, 35.

4. BÖLÜM 3: KIRIM HANLIĞI'NDA EKONOMİK HAYAT

4.1. KIRIM HANLIĞI'NDA GÜNLÜK KULLANIM ÜRÜNLERİ

Tereke ölen kişinin geride bıraktığı her türlü mal, alacak, borç, vasiyet ve hibe gibi hakların teferruatlı bir biçimde tutulmuş envanteridir.³⁴⁹ Terekeler bazı durumlarda kendi başlarına ayrı birer defter olarak tutulabilse de³⁵⁰ Kırım Hanlığı'nda kadı sicillerinin içerisinde dağınık vaziyette bulunurlar.³⁵¹ Tereke kayıtları sayesinde ölen kişilerin menşelerine, medeni hallerine ve sosyal statülerine dair bilgi edinebilmekle birlikte kullandıkları günlük kıyafetleri, ev eşyaları, mutfak araç gereçleri; sahip oldukları bağ, bahçe ve evlerini; hatta yetiştirdiği hayvanları dahi öğrenebilmekteyiz.³⁵²

Terekelerin dağılım vazifesinden kassam adı verilen görevli sorumludur.³⁵³ Osmanlı Devlet teşkilatında iki çeşit kassam vardır. Birincisi sıradan kimselerin terekeleriyle ilgilenen “beledi” kassam, ikincisi ise askerlerin miras bıraktığı mallarla ilgilenen “askeri” kassamdır.³⁵⁴ Vefat eden kişinin ardında bıraktığı bütün emtia, kassam eşliğinde tek tek terekelere kaydedilir,³⁵⁵ daha sonra *ehl-i hibre* (bilirkişi) adı verilen görevli her malın pazardaki fiyat karşılığını tespit edip,³⁵⁶ ilgili malın yanına not düşerdi. Her metanın fiyat karşılığının böylesine bir titizlikle not edilmesi Osmanlı Devleti'ne dair sosyo-ekonomik çalışmaların yapılmasında tarihçiye büyük kolaylık sağlamaktadır.

Terekede yer alan malların fiyatlarının belirlenmesi sorunlu bir durum gibi gözükmektedir. Zira kadılar bu vazifeyi ifa ederken çeşitli nedenlerden dolayı töhmet altında kalabilirlerdi. İlk olarak malların değerlerini bilerek fazla gösterip elde edecekleri resm-i kısmet gelirini daha yüksek tutmakla, ikinci durumda ise bunun tam tersini yapmakla, yani malı değersiz göstererek beğendiklerini ucuza satın almakla

---

³⁴⁹ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 171.

³⁵⁰ Örneğin Nurcan Abacı'nın *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanışı* kitabında kullandığı Bursa'ya ait BŞS 139/ 354 numaralı defter sadece tereke kayıtlarını içermektedir. Ayrıca Edirne'de de tereke defterlerinin ayrı tutulduğu örnekler mevcuttur. Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler* 3/5-6 (1966), 1-479.

³⁵¹ 38 Numaralı Kırım Sicilindeki tereke kayıtları için bkz. KŞS 38; 53, 50, 49, 48, 46, 9, 8, 4, 3, 2, 1.

³⁵² Barkan, “Edirne Tereke Defterleri”, 1.

³⁵³ Królikowska, *Law and Division*, 175.

³⁵⁴ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 172.

³⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 127.

³⁵⁶ Alanında uzman kişiler olarak tabir edilen bilirkişilerin diğer vazifeleri için bkz. Nurcan Abacı, “Osmanlı Dönemi Bilirkişi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002), 75-84.

suçlanabilirlerdi.³⁵⁷ Her ne kadar bu tür olumsuzluklar terekelerde yer alan metallerin gerçek değerini saptamayı zorlaştırırsa da en azından kıyaslama yoluyla yakın değerini tespit etmek mümkündür.

4.1.1. Kırım Hanlığı'nda Kullanılan Ev Eşyaları

İnsanların gündelik ihtiyaçları için kullandıkları ev eşyaları çeşitlilik göstermektedir. Bu kategoriye ev içi eşyalar ve evin dışında bağ-bahçe işleri için kullanılan eşyalar olarak ikiye ayırabiliriz. Ilıman iklim ve ülke topraklarının tarıma elverişliliğini göz önünde bulundurduğumuzda insanların tarımla uğraşması ve terekelerinde tarım için kullanılan alet edevata rastlanılması gayet olasıdır. Bu bağlamda ölen kişilerin geride bıraktığı metalar arasında *büyük saban*,³⁵⁸ *nacak*,³⁵⁹ *büyük nacak balta*³⁶⁰ ve *kazma balta*³⁶¹ gibi tarımcılık için ihtiyaç duyulan aletler görmekteyiz. Ayrıca bölge insanın geçim kaynakları arasında yer alan atlara binebilmek üzere kullanılan *eger*³⁶² ve *üzengi*³⁶³ gibi gereçlere dahi terekelerde rastlamaktayız.

Ev içinde kullanılan eşyalarda ise yorgan, döşek ve yastık gibi metalara çok sık rastlanılmaktadır. Bu ürünlerde kendi içlerinde çeşitlilik göstermektedir. Öyle ki yorganlar; *alaca basma yorgan*³⁶⁴ ve *sandali yorgan*,³⁶⁵ döşekler; *çatma döşek*³⁶⁶ ve *sandali döşek*,³⁶⁷ yastıklar; *çatma yastık*³⁶⁸ ve *basma baş yastık*³⁶⁹ şeklinde yapım aşamasında kullanılan kumaş gibi farklılıklardan dolayı birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Terekelerde değerli ürünleri saklamak için kullanılan sandıkları da görmekteyiz. Sandıklar da yine yapıldıkları hammaddeye göre farklılık göstermektedir. Böylelikle sandıkların; *agaç sandık*³⁷⁰ ve *sepet sandık*³⁷¹ gibi çeşitleri mevcuttur. Yine bir şeylerin

---

³⁵⁷ Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, 174.

³⁵⁸ KŞS 38, 9.

³⁵⁹ KŞS 38, 9.

³⁶⁰ KŞS 38, 2.

³⁶¹ KŞS 38, 8.

³⁶² KŞS 38, 4.

³⁶³ KŞS 38, 7.

³⁶⁴ KŞS 38, 1.

³⁶⁵ KŞS 38, 51.

³⁶⁶ KŞS 38, 50.

³⁶⁷ KŞS 38, 51.

³⁶⁸ KŞS 38, 9.

³⁶⁹ KŞS 38, 50.

³⁷⁰ KŞS 38, 48.

³⁷¹ KŞS 38, 4.

muhafaza altında tutulması için sandıklara göre nispeten küçük olan *kutu*³⁷² dahi kullanılmaktadır.

Tablo 3.1. Kırım Hanlığı'nda kullanılan ev eşyaları.

Köhne Sandık	Katır Sandık	Büyük Katır Sandık
Kara Sandık	Ağaç Sandık	Ağaç Köklü Sandık
Sepet Sandık	Basma Yastık	Kırmızı Çatma Yastık
Baş Yastığı	Yeşil Çatma Yastık	Köhne Döşek
Sandali Döşek	Basma Zarflı Döşek	Dökme Basma Yorgan
Sandali Yorgan	Acem Basması Yorgan	Saat
Çalar Saat	El Taburesi	Küçük Tabure
Sade Eger	Köhne Eger	Sac Ayağı
Kazma Balta	Büyük Nacak Balta	Nacak
Büyük Saban	Köhne Halı	Kilim
Alaca Kilim	Kutu	Ağaç Kutu

Yukarıda verilen tablodan da anlaşıldığı üzere ürünlerin sınıflandırılmasında üretildikleri mamul madde etkilidir. Bu bağlamda yapım aşamasında kullanılan maddenin kalitesi, metanın gerçek değerinin tespit edilmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin *agaç köklü sandık* 120 akçe³⁷³ iken, *katır sandık* 300 akçedir.³⁷⁴ Ürünlerin fiyatının tespit edilmesindeki tek yöntem şüphesiz onların üretildikleri hammaddeler ile sınırlı değildir. Ayrıca yapım aşamasındaki el işçiliği ve metanın karmaşık bir yapıya sahip olması da değerinin belirlenmesinde etkilidir. Mesela saatler gibi karmaşık yapıları ürünler ancak statü sahibi insanların karşılayabileceği fiyatlara satılmaktadır. Öyle ki bir *saat*'in fiyatı 3500 akçeyi bulmaktadır.³⁷⁵

³⁷² KŞS 38, 48.

³⁷³ KŞS 38, 51.

³⁷⁴ KŞS 38, 53.

³⁷⁵ KŞS 38, 3.

4.1.2. Mutfak Eşyaları

Mutfak eşyalarının pişirmekten muhafaza etmeye kadar birçok farklı kullanım amaçları vardır. Tereke kayıtlarına yansıdığına göre özellikle pişirme işlemi için Kırım'da çok sayıda mutfak eşyası kullanılmaktadır. Yemek pişirmek üzere kullanılan eşyaların başında kazanlar gelmektedir. Kullanım alanlarına göre kazanlar kendi içinde sınıflara ayrılmaktadır. Bu bağlamda *asma kazan*³⁷⁶ ve *kulplu kazan*³⁷⁷ gibi farklı kazan çeşitleri mevcuttur. Ayrıca *demir kazan*³⁷⁸ örneğinde görüldüğü gibi kazan yapımında farklı hammaddeler tercih edilmektedir. Yemek pişirme işlemi için kullanılan bir diğer mutfak eşyası ise tencerelerdir. Tıpkı kazanlar da görüldüğü gibi tencerelerin de *kulplu tencere*³⁷⁹ ve *tencere kazan*³⁸⁰ gibi farklı çeşitleri mevcuttur. Sahanlar da yemek yapımında Kırımlılar tarafından tercih edilmektedir. Sahanların ise derinliği nispeten az olan *lengeri sahan*³⁸¹ ve daha derin olan *dipli sahan*³⁸² gibi çeşitlerine rastlanılmaktadır. Yemek pişirmenin dışında dönemin başat içeceği sayılan kahvenin hazırlanmasında da *kahve ibrik*³⁸³ gibi araçlar kullanılmaktadır.

Hazırlanan yiyecek ve içeceklerin sunulması amacıyla da çeşitli mutfak eşyaları kullanılmaktadır. Öncelikle sofranın kurulması için sinilere ihtiyaç duyulmaktadır. Sinilerin *büyük bakır sini*³⁸⁴ ve *küçük bakır sini*³⁸⁵ gibi farklı boyutları mevcuttur. Muhtemelen sofraya oturacak kişilerin sayısı, boyutlarına göre sinilerin tercih edilmesinde etkilidir. Daha sonra *bakır tabak*³⁸⁶ ve *kalay tabak*³⁸⁷ gibi farklı tabaklara konularak servis edilmeye hazır hale gelen yemekler, *tepsi*³⁸⁸ vasıtasıyla sofraya taşınmaktadır. Ayrıca mezeler için de *meze tepsi*³⁸⁹ Kırım Tatarları tarafından tercih

---

³⁷⁶ KŞS 38, 51.

³⁷⁷ KŞS 38, 9.

³⁷⁸ KŞS 38, 8.

³⁷⁹ KŞS 38, 47.

³⁸⁰ KŞS 38, 9.

³⁸¹ KŞS 38, 9.

³⁸² KŞS 38, 2.

³⁸³ KŞS 38, 3.

³⁸⁴ KŞS 38, 2.

³⁸⁵ KŞS 38, 51.

³⁸⁶ KŞS 38, 8.

³⁸⁷ KŞS 38, 4.

³⁸⁸ KŞS 38, 8.

³⁸⁹ KŞS 38, 9.

edilmektedir. *Bakır maşraba*³⁹⁰ ve *toprak maşraba*³⁹¹ ile içecekler sofradaki yerini almakta, *fincan*³⁹² içerisinde de yemeğin akabinde kahve servisi yapılmaktadır.

Mutfak malzemeleri arasında leğenler kullanım alanları açısından çok değerlidir. Öyle ki mutfak eşyalarının saklanmasıyla çamaşır ve bulaşıkların yıkanmasına kadar çeşitli işler için leğenler tercih edilmektedir. Özellikle yıkama işlemi için ısıya dayanıklı *bakır leğenler*³⁹³ revaçtadır. Ayrıca *el leğeni*³⁹⁴ dahi el yıkamak için insanların sıklıkla kullandığı bir üründür. Yıkama işleminde kullanılmak üzere suyun ısıtılmasında *bakır güğüm*³⁹⁵ taşınmasında ise *bakır ibrik*³⁹⁶ tercih edilmektedir.

Tablo 3.2. Kırım Hanlığı'nda kullanılan mutfak eşyaları.

Bakır Sini	Büyük Bakır Sini	Küçük Bakır Sini
Yeni Sini	Küçük Tencere	Kulplu Tencere
Tencere Kazan	Tencere Kazan Kapaklı	Asma Kazan
Cevin Kazan	Kulplu Kazan	Demir Kazan
Bakır Güğüm	Bakır İbrik	Köhne İbrik
Kahve İbrik	Legen	Bakır Legen
El Legeni	Sahan	Büyük Sahan
Lengeri Sahan	Dipli Sahan	Kapaklı Sahan
Kapaklı Büyük Sahan	Maşraba	Bakır Maşraba
Toprak Maşraba	Bakır Pekmez Tabe	Tabak
Bakır Tabak	Kalay Tabak	Tepsi
Meze Tepsi	Şişe	Fincan

³⁹⁰ KŞS 38, 50.

³⁹¹ KŞS 38, 50.

³⁹² KŞS 38, 4.

³⁹³ KŞS 38, 50.

³⁹⁴ KŞS 38, 51.

³⁹⁵ KŞS 38, 51.

³⁹⁶ KŞS 38, 50.

Mutfak eşyaları da üretildikleri hammaddeye göre çeşitlilik göstermektedir. Buna göre yapı malzemesi olarak sıklıkla bakırın tercih edildiğini söylemek mümkündür. Bunda bakırın ısıya dayanıklı madenler arasında diğerlerine nazaran daha ucuz oluşu etkilidir. Topraktan üretilen mutfak eşyalarının da sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Ayrıca pişirme işlemi için kullanılan eşyalar da kulplu ve kapaklı şeklinde farklılık teşkil etmektedir.

4.1.3. Giyim Alışkanlıkları

İnsanların giyim- kuşam tercihlerinde iklim şartlarının etkisi bir hayli yüksektir. Bu bağlamda Kırım coğrafyasında yaşayan insanların genellikle kendilerini sıcak tutacak kıyafetleri tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Dışarıyla olan ısı alışverişini kesip, insanı sıcak tutan kıyafetlerin arasında kürklerin Kırımlılar için özel bir yeri vardır. Öyle ki birçok kimsenin terekesinde, geride bıraktıkları arasında kürkler dikkatleri çekmektedir. Kürkler yapımında kullanılan hayvan derisine göre farklılık göstermektedir. *Samur kürk*³⁹⁷ ve *tilki kürk*³⁹⁸ Kırımlıların tercih ettikleri kürk çeşitleridir. Ayrıca diğer ikisine nazaran nispeten ucuz olan *çuka kürk*³⁹⁹ de sıklıkla kullanılmaktadır. Kişilerin refah ve zenginlik düzeyini göstermesi açısından kürklerin belirleyici bir etkisi vardır.⁴⁰⁰ Örneğin Devlet Şah Mirza'nın terekesinde yer alan *samur çuka zarflı kürk* 8.000 akçe değerindedir.⁴⁰¹ Kürklerin yanı sıra süs eşyası vazifesi gören *düğme*⁴⁰² de sadece varlıklı insanların karşılayabileceği ürünler arasındadır.

Vücut ısısının korunması için kürklerin gördüğü işlevi, başın sıcak tutulması için kalpaklar görmektedir. Kalpaklar da hayvan postundan üretilmekte ve aslında bir nevi kürk çeşidi sayılmaktadır. Bu bağlamda *samur kalpak*⁴⁰³ Kırımlılar tarafından tercih edilmektedir. Kalpakların yanı sıra benzer işlevi görmesi açısından *sarık*⁴⁰⁴ kullanılmaktadır. Kadınlar ise başlarını *şal*⁴⁰⁵ ile sarmakta böylelikle soğuktan kendilerini korumaktadırlar.

---

³⁹⁷ KŞS 38, 3.

³⁹⁸ KŞS 38, 4.

³⁹⁹ KŞS 38, 2.

⁴⁰⁰ Osmanlı toplumunda statü göstergesi sayılan kürkler, Nasreddin Hoca'nın fıkralarına dahi konu olmuştur. Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2008), 190. Ayrıca fıkrada geçen "Ye kürküm ye" söylemi dahi insanlar arasında benimsenmiş ve deyim dönüşmüştür. Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004), 351.

⁴⁰¹ KŞS 38, 3.

⁴⁰² KŞS 38, 53.

⁴⁰³ KŞS 38, 3.

⁴⁰⁴ KŞS 38, 9.

⁴⁰⁵ KŞS 38, 10.

Kırım Tatarlarının sıklıkla kullandıkları bir başka giysi çeşidi ise gömlek ve donlardır. Kıyafetlerin içine giyilen ve vücudu saran gömlekler uzun olup dizlere kadar erişmektedir. Donlar ise vücudun alt kısmına giyilmektedir. Kırımlıların giysilerinin üzerine nakış işlemek gibi bir alışkanlıkları olduğunu söyleyebiliriz. Zira *nakışlı gömlek*⁴⁰⁶ ve *nakışlı don*⁴⁰⁷ şeklinde tabir edilen kıyafetler giymektedirler. Kullanılan gömlekler içerisinde *keten gömlek*⁴⁰⁸ gibi çeşitler de mevcuttur. Ayrıca her ne kadar günlük kullanım için olmasa da hac ibadeti yerine getirilirken giyilmesi gereken ihramlara da terekelerde rastlamaktayız. İhramların *kırmızı ihram*⁴⁰⁹ ve *mor ihram*⁴¹⁰ gibi farklı renkleri de Kırımlılarca tercih edilmektedir.

Terekelere yansıyan kıyafetler arasında hangisinin kadın/erkek giysisi olduğu ayrımı genellikle yapılmamıştır. Dolayısıyla kaydı tutulan kıyafetlerin kim tarafından kullanıldığını tespit etmek güç gözükmektedir. Yine de *nefti hare zarflı kadın kürk*⁴¹¹ örneğindeki gibi nadiren de olsa giysiyi kullanan kişinin cinsiyeti belirtilmiştir. Belki tereke sahibinin cinsiyetini tespit ederek söz konusu ayrımı yapabiliriz. Fakat yukarıda bahsi geçen kürk bir kadının değil, Devlet Şah Mirza'nın terekesinde yer almaktadır.

Tablo 3.3. Kırım Hanlığı'nda kullanılan giyim eşyaları.

Küçük Kürk	Samur Kürk
Köhne Samur Kürk	Nefti Hare Zarflı Kadın Kürk
Tilki Kürk	Köhne Tilki Kürk
Nafi Kürk	Çuka Kürk
Çilkafa Kürk	Mai Çuka Şalvar
Mai Kastamonu Bogasi	Bükme Bogasi
Köprü Bükme Bogasi	Elvan Bogasi
Köhne Bogazlı Kaban	Mai Çuka
Mai Çuka Yağmurluk	Keten Gömlek
Nakışlı Gömlek	Nakışlı Don

⁴⁰⁶ KŞS 38, 50.

⁴⁰⁷ KŞS 38, 3.

⁴⁰⁸ KŞS 38, 51

⁴⁰⁹ KŞS 38, 9.

⁴¹⁰ KŞS 38, 50.

⁴¹¹ KŞS 38, 4.

Tablo 3.4. (Devamı) Kırım Hanlığı'nda kullanılan giyim eşyaları.

İhram	Kırmızı İhram
Beyaz Zıbın	Köhne Çizme
Gümüş Kuşak	Köhne Harir Kuşak
Sarık	Kalpak
Samur Kalpak	Kırmızı Şal
Akik Taşlı Hatem	Altın Küpe
Elmas Düğme	Gümüş Düğme

Giysilerin yeni ve eski oluşları dahi fiyatın belirlenmesinde etkilidir. Belgelere yansıdığı şekliyle eski tabiri için *köhne*, yeni için ise *cedid* ifadesi kullanılmaktadır. Buna göre normal bir *sarık* 200 akçe iken,⁴¹² *cedid sarık* 500 akçedir.⁴¹³ Ayrıca eski kıyafetlerin de terekelere not düşülmesi giysilerin eskimesine rağmen hala kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Kıyafetin fiyatının tespitindeki bir diğer unsur ise giysinin rengi ile alakalıdır. Örneğin rengi belirtilmemiş bir *ihram* 40 akçe değerindeyken,⁴¹⁴ *mor ihram* 150 akçe değerindedir.⁴¹⁵ Kumaşın boyama işlemine tabi tutulması ve işlem sırasında kullanılan şap madeni ile kök boyaların maliyeti de muhtemelen fiyata yansımakta ve artışa neden olmaktadır.⁴¹⁶

Her ne kadar yukarıda bahsedilen kategorilerin hiçbirisine dahil olmasa da kılıç ve tüfek gibi silahlara da terekelerde rastlanılmaktadır. Özellikle Kırım Tatarlarının sıklıkla akınlar düzenlediklerini ve geçimlerini bunlardan sağladıklarını düşünecek olursak bu tür silahların yaygın bir şekilde kullanılması gayet tabiidir. Kırımlılar kılıçlarına verdikleri değeri onları süsleyerek göstermektedirler. Bu bağlamda *gümüş kınlı kılıç*⁴¹⁷ ve *elmas*

⁴¹² KŞS 38, 8.

⁴¹³ KŞS 38, 48.

⁴¹⁴ KŞS 38, 8.

⁴¹⁵ KŞS 38, 50.

⁴¹⁶ Kumaşın boyanma işlemi için bkz. Emine Dengeç, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni", *Belleten* 75/272 (Nisan 2011), 138.

⁴¹⁷ KŞS 38, 48.

*taşlı kılıç*⁴¹⁸ gibi çeşitli yöntemlerle süslenmiş kılıçlara sahiptirler. Ayrıca kullandıkları tüfeklerin dahi *boylu tüfenk*,⁴¹⁹ ve *iki tabancalı tüfenk*⁴²⁰ gibi çeşitli versiyonları vardır.

4.2. KIRIM HALIĞI'NDA TARIM

Ana kara ile bağlantısı Or Kapı'dan sağlanan Kırım bir yarımada ülkesidir. Bu özelliğinin yanı sıra ılıman iklimi ve verimli toprakları bölge sakinlerinin tarımla uğraşmasını elverişli kılmıştır. Gilles Veinstein Kuzey Karadeniz'de bulunan Osmanlı kolonizasyon çiftliklerini değerlendirdiği bir çalışmada Kırım'ın yüzyıllar boyunca tarıma elverişli bir bölge olduğuna dikkat çeker ve Osmanlıların gelip böylesine verimli araziler üzerine yerleştiklerini de vurgular.⁴²¹ Ayrıca *Coğrafya-yı Târih-i Mülk-i Rum* adlı kitabın yazarı Cemal Nuri Kırım bölgesinin coğrafi özelliklerini şu şekilde sıralar:

“Şebe cezîre cennet- âsâ bir memlektir. İklim ve havası mu'tedildir. Sevâhili ba'zan alçak, ba'zan da yüksektir. Ekseriyetle girintili çıkıntılıdır. Menâzır-ı mütenevvi'a ve gâyet şâ'irane ve ressamânedir. Kırım'ın coğrafya-yı tâbi'î i'tibâriyle iki kısmı olup birini bozkırlar= steppes, diğerini dağlar terkib eder. Cenûb-ı şarkî teşkîl eden bu kısm-ı sâni adanın hemân sülûsâni cesâmettedir.”⁴²²

Bölgenin tarımsal zenginliğine dikkat çeken bir diğer isim Erşahin Ahmet Ayhün'dür. Ayhün, doktora çalışmasında Kırım'da 350 çeşit badem, 493 çeşit şeftali ve 253 çeşit de kayısı yetiştiğini belirterek bölgenin toprak zenginliğini vurgulamaktadır.⁴²³ Elbette tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilmesi için sürekli iş gücüne ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kırım'da da gerek duyulan iş gücünün büyük kısmı köylüler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Fakat Osmanlı'dan farklı olarak köylüler burada topraklarını terk etme konusunda daha rahattırlar. Fisher'a göre; köylülerin istedikleri zaman topraklarını bırakıp gidebilmesi, kabile beylerini korkutmuş ve köylülerin haklarını

---

⁴¹⁸ KŞS 38, 3.

⁴¹⁹ KŞS 38, 49.

⁴²⁰ KŞS 38, 4.

⁴²¹ Gilles Veinstein, “XVI. Yüzyıl'da Karadeniz'in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri”, çev. Yavuz Cezar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof Dr. S. F. Ülgener Armağanı* 43 (1987), 83.

⁴²² İlker Yiğit, *Osmanlı Mülkünün Tarihi Coğrafyası* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 81-82.

⁴²³ Erşahin Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 34.

gözetmelerini sağlamıştır.⁴²⁴ Ayrıca Erşahin Ahmet Ayhün'ün belirttiğine göre köylülerin yanı sıra esirler dahi tarım alanlarında çalıştırılmıştır.⁴²⁵

Eski kaynaklarda Kırım Yarımadası'nın hububat yönünden zengin olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle Kırım stepleri tahıl yetiştiriciliği konusunda verimlidir.⁴²⁶ Bölgede yetişen başlıca tahıl ürünleri; arpa, darı, çavdar ve buğdaydır. Bahsi geçen hububatlar çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Arpa ve darı özellikle hayvanların beslenmesinde etkiliyken, çavdar ve buğdayın öğütülmesiyle elde edilen un ile ekmek yapılmaktadır. 1705 yılında tahıl ürünlerinin ortalama fiyatları; 1 kile⁴²⁷ buğday 35 akçe,⁴²⁸ 1 kile arpa 30 akçe⁴²⁹ ve son olarak 1 kile çavdar 25 akçe⁴³⁰ şeklindedir.

Halil İnalçık Kırım kilesinin, İstanbul kilesinden 4 kat fazla olduğunu ve dolayısıyla Kırım'da 1 kile buğdayın 112,816-115,350 kg arasında bir ağırlığa tekabül ettiğini hesaplamıştır.⁴³¹ Fakat 38 Numaralı Kadı Sicili'nde Kırım kilesi yerine İstanbul kilesi kullanılmış olmalıdır. Zira Ahmet Doğan Şubat/Mart 1723 tarihine ait bir mahkeme kaydından hareketle 1 kile buğdayın fiyatının 150 akçe olduğunu belirtmiştir.⁴³² Bu bağlamda İnalçık'ın 1 kile buğdayın en az 112,816 kiloya denk düştüğünü belirtmesinden yola çıkarak bahsi geçen tarihte 1 kilo buğdayın 1.32 akçeye denk geldiğini hesaplayabiliriz. 38 Numaralı Kadı Sicili'ne yansıyan 1 kile buğday 35 akçe değerlendirmesinde ise Kırım kilesinin, İstanbul kilesinden 4 kat fazla olduğunu düşünerek 35 akçeyi 4 ile çarparsak 1 kile buğdayın fiyatı 140 akçeye denk gelir. Böylelikle kaydın yer aldığı 1705 yılında 1 kilo buğdayı 1.25 akçe şeklinde fiyatlandırabiliriz. Fakat kile-kilo oranının Kırım Hanlığı'nda yer alan kazalarda bile değiştiğini dikkate alırsak verilen fiyatların kesinlik teşkil etmesini bekleyemeyiz.⁴³³

Kırım Yarımadası'nın tarıma elverişli olması bölgeyi ziyaret eden seyyahların dahi dikkatini çekmiştir. 1660'lı yıllarda bölgede bulunan Evliya Çelebi yarımada hakkında

---

⁴²⁴ Fisher, Crimean Tatars, 24.

⁴²⁵ Ayhün, Kırım Hanlığı, 34.

⁴²⁶ Ahmet Doğan, *Kırım Bahçesaray'da Sosyo- Ekonomik Hayat (1700-1725)* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 245.

⁴²⁷ Ağırlık ölçü birimi olan kile Osmanlı Devleti'nde bölgelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin bir İstanbul kilesi 25,6589 kg ağırlığına denk iken Urfa kilesi onun yarısına denktir. Cengiz Kallek, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/ 568.

⁴²⁸ KŞS 38, 48.

⁴²⁹ KŞS 38, 48.

⁴³⁰ KŞS 38, 48.

⁴³¹ Halil İnalçık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I, The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, (Cambridge: Harvard University Press, 1995), 177.

⁴³² Doğan, *Bahçesaray'da Sosyo- Ekonomik Hayat*, 302.

⁴³³ Yaşa, *Bahçesaray*, 151.

detaylı bilgiler vermektedir. Özellikle hububat üretimi konusuna değinen Evliya Çelebi, toprağa tohumu ekildiğinde buğdayın 6 günde deve dişi boyutuna eriştiğini, siyah arpanın dahi 1 günde olgunlaştığını belirtmektedir. Ayrıca ekildikleri takdirde 1 kile buğday tohumunun 50 kile buğday, 1 kile darı tohumunun ise 100 kile darı mahsulü verdiğini eklemektedir.⁴³⁴ Evliya Çelebi bölgedeki üzüm bağlarını da dikkatle incelemiştir. Akmescid’de hiç bağ bulunmadığına fakat kazanın ortasından geçen Nehr-i Salgr’ın karşı kıyısında bağ ve bahçelerin yer aldığına dikkat çekmektedir.⁴³⁵ Bahçesaray’ın yeşilliğini ise gözler önüne sererek buradaki bağ ve bahçelerin bolluğuna vurgu yapmaktadır.⁴³⁶ Bölgedeki üzümün sulu olduklarını belirten Evliya; armut, vişne, kiraz, erik ve elmanın Kırım’da bolca yetiştiğini ifade etmektedir. Meyvelerin yanı sıra bölgede yetişen soğan, nane ve terenin dahi meşhur olduğunu eklemektedir.⁴³⁷

1767 yılında Kırım Yarımadası’nı ziyaret eden Baron de Tott da bölgenin tarımsal üretimi hakkında geniş bilgiler vermektedir. Özellikle toprağın mükemmelliği ve bitki örtüsünün bereketine vurgu yapmaktadır. Ayrıca güneşin sıcaklığı sayesinde çok fazla iş gücü harcamadan dahi tahıl üretiminin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bölgede kendiliğinden yetişen fındık ve kuşkonmaz gibi bitkilerin ise bazı yerlerde toprağı kapladığını açıklayan Baron de Tott, ayrıca çiçek ve lalelerin de bolca yetiştiğine dikkat çekmektedir.⁴³⁸ Bunların yanı sıra Kırım’daki üzüm yetiştirme tarzını eleştirerek, Kırımlıların üzüm yetiştirmede tercih ettikleri yöntemlerin mahsullerin kalitesini düşürdüğünü ifade etmektedir.⁴³⁹

Kırım coğrafyasının tahıl üretimi konusunda ne kadar verimli olduğu bilinmektedir. Öyle ki Kırım’ın Osmanlı Devleti’nin tahıl ambarı olduğu, İstanbul ve Anadolu’nun iâşesinin buradan sağlandığı iddia edilmektedir. Fakat Fırat Yaşa Kırım’da üretilen tahılın ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak boyutta olduğunu, elde edilen mahsulün diğer bölgeleri besleyebilecek seviyeye erişemediğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁰ Yine de elde edilen tahılın öğütülmesi için Kırım Hanlığı’nda birçok değirmen faaliyet göstermektedir. Bu amaçla değirmene taşınan buğday öğütülerek un haline getirilmektedir. Değirmen sahibi kişiler iş yüklerini azaltmak için yanlarında köle çalıştırabilmektedir. Değirmende çalışan

---

⁴³⁴ Evliya Çelebi, 7. *Kitap*, 219.

⁴³⁵ Evliya Çelebi, 7. *Kitap*, 228.

⁴³⁶ Evliya Çelebi, 7. *Kitap*, 218.

⁴³⁷ Evliya Çelebi, 7. *Kitap*, 219.

⁴³⁸ Baron de Tott, *Turks and Tatars*, 115- 116.

⁴³⁹ Baron de Tott, *Turks and Tatars*, 116-117.

⁴⁴⁰ Yaşa, *Bahçesaray*, 119.

köleler için bir kavram dahi gelişmiş ve onlar *degirmenci kazak*⁴⁴¹ şeklinde çağırılmışlardır. Buradan hareketle değirmende çalışmanın özel beceri gerektirdiğini, zira bu işi yapan kişilerin diğer kölelerden farklı şekilde adlandırıldıklarını düşünebiliriz. Fakat herhangi bir köle ile değirmende çalışan köle arasında fiyat farkı söz konusu değildir. Örneğin Devlet Şah Mirza'nın terekesine not düşülen değirmenci kazak 8.000 akçe,⁴⁴² yani ortalama bir köle değerindedir. Değirmende çalıştırılan kölelerin, değirmen menziline içerisinde konakladığı hatta burada kendi ailesiyle yaşadığı durumlar da mevcuttur. Örneğin Mayıs/Haziran 1705 tarihinde Neslihan Bike'nin çocuklarına miras bıraktığı değirmen sınırları içerisinde; 1 değirmenci kazak, değirmencinin oğlu gulam ve zevcesi cariye dahi yaşamaktadır. Fakat vefat eden Neslihan Bike'nin borçları tespit edilerek çocuklarına miras bıraktığı değirmenin satılması gerekmiştir. Böylelikle değirmen menzili içerisinde bulunan 3 göz değirmen, 1 evcağız, 1kıt'a arazi ve değirmenci köle ile ailesi 51.000 akçeye Ömer Aga'ya satılmıştır.⁴⁴³ Değirmenlerinin çoğunun statü sahibi kişilerin ellerinde olduğu düşünülmektedir. Zira diğer gayrimenkullere kıyasla fiyatları bir hayli yüksektir. Mesela Subaşı Köyü'nde bulunan 2 göz değirmen, 1 misafirhane ve 1 çardağın fiyatı 80.000 akçe olarak terekeye not düşülmüştür.⁴⁴⁴ Giray sülalesine mensup kişiler de değirmen alım-satımında yer almıştır. Örneğin Ahmed Aga, Sefa Giray Han'ın kızı Fatma Sultan Hanım'dan 800 esedi guraşa 3 göz değirmen, 2 bab çatma hane ve değirmenin yanında bulunan çayırı satın almıştır.⁴⁴⁵ Bu veriler değirmenlerin Kırımlılar arasında değerli olduğunu ve fiyatlarının herkes tarafından karşılanamayacağını göstermektedir.

4.3. KIRIM HANLIĞI'NDA HAYVANCILIK

Kırım Tatarları için hayvancılık önemli bir geçim kapısıdır. Alabildiğince uzanan geniş stepler, hava koşullarının elverişli olması ve kendi yaşam biçimlerinin bir getirisi olarak hayvancılık faaliyetleri gelişmiş ve gündelik hayatlarının da bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki cins atlar uzun süren yağma akınlarının vazgeçilmezi, yetiştirdikleri büyük sürüler ise en önemli besin kaynaklarıdır.

---

⁴⁴¹ KŞS 38, 57.

⁴⁴² KŞS 38, 4.

⁴⁴³ KŞS 38, 25.

⁴⁴⁴ KŞS 38, 50.

⁴⁴⁵ KŞS 35, 22.

4.3.1. Kırım Tatarlarının Gözdesi Atlar

Göçebe kültürünün devam ettiği 18. yüzyıl başlarında Kırım'da hayvancılık bir hayli önemlidir. Büyük sürüler şeklinde yetiştirdikleri hayvanlardan elde ettikleri hayvansal gıdalar, günlük diyetlerinin başlıca besinidir. Kırım Tatarlarının; at, öküz, inek, deve, koyun, keçi ve camış gibi hayvanlardan meydana gelen büyük sürüleri mevcuttur. Yağma akınlarından sonra bölge sakinlerinin en büyük geçim kaynağı bahsedilen hayvanlardır.⁴⁴⁶ Bölgede yer alan geniş bozkırlar hayvancılık yapılması için çok elverişlidir. Tarımsal üretimi yoğun bir şekilde yapmayan Kırımlılar, meralarda yetişen otları hayvanlarına yedirmektedir. Seyyah Johannes Schiltberger de bu durum üzerinde durmuştur. Schiltberger, yarımada sadece darı ekildiğini, insanların ekmek yemediğini, bunların yerine bu hayvanların etlerini yediklerini ve sütlerini içtiklerini ifade etmektedir. Ayrıca krala her sabah altın kâse içinde kısırak sütü takdim edildiğini de belirtmektedir.⁴⁴⁷ Bölgede yetişen otların besleyiciliği Evliya Çelebi'nin dikkatinden de kaçmamıştır. Vadilerde gün gün yetişen tırfıl, yonca, ayrık ve anız gibi bitkilerin çokluğuna vurgu yapan Evliya Çelebi, kara ot denilen otun bir at tarafından bir hafta boyunca yenilmesi halinde atın aldığı kilodan yürüyemez hale geldiğini eklemektedir.⁴⁴⁸

Hayvancılığın Kırım Tatarları arasında ne kadar önemli olduğunu belgelerden de anlamaktayız. Zira mahkemeye yansıyan davalar arasında hayvanların yer aldığı kayıtlar bir hayli fazladır. Hayvanlar arasında özellikle atlar Kırımlılar için hayati önem taşımaktadır. Zira atlar ile yağma akınları düzenlemekte ve elde edilen ganimetle hayatlarını idame ettirmektedirler. Düzenlenen akınlarda atların sayısı süvarilerin iki hatta üç katına ulaşabilmektedir. Tavernier'in de belirttiğine göre akınlara giden her süvari yanında iki-üç başka at da götürmektedir.⁴⁴⁹ Atların yetiştirilmesi esnasında bir dizi eğitim uygulanmaktadır. Eğitimin sonunda ise atlar, Tatarların istedikleri gibi dayanıklı ve uzun süren yolculuklara hazır hale gelmektedir. Uzun ve zorlu eğitimin ardından ancak çok az tay hayatta kalabilmektedir. Dolayısıyla atların fiyatları diğer hayvanlara nazaran daha yüksektir.

Kırım Tatarlarının gündelik yaşamında da atların etkisi büyüktür. Bozkır coğrafyasında ulaşımın sağlanmasında atlar tercih edilmektedir. Hemen her kesimden insanın sahip

---

⁴⁴⁶ Yaşa, *Bahçesaray*, 120.

⁴⁴⁷ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394- 1427)*, çev. Turgut Akpınar (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 116-117.

⁴⁴⁸ Evliya Çelebi, *7. Kitap*, 219.

⁴⁴⁹ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 323.

olduğu atların çeşitli türleri vardır. Atları nitelemek için yerel kayıtlarda *baytal, doru, doru kaşgar, doru baytal, ala baytal, cal baytal, ceyran baytal, kara baytal, ceyran, kısrak, yalkı, alaşa, kara alaşa, kaşka, aygır, sarı aygır* gibi terimler kullanılmaktadır. Atların fiyatları 300 akçe ile 1.800 akçe arasında değişmektedir.⁴⁵⁰

Kırımlıların atları bölgeye gelen seyyahların da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda atların nelerle beslendikleri ve nasıl yetiştirildikleri gibi birçok konu seyyahların ilgisine mazhar olmuştur. Evliya Çelebi, Kırım Tatarlarının atlarına yem ve yiyecek vermediklerini, atlarını oğlanlarıyla ovalara saldıklarını ve atların buralarda otladıklarını belirtir. Ancak sefer sırasında atlarını arpa ile beslediklerini de ekler.⁴⁵¹ Tavernier ise bölgedeki at türleri üzerinde durmaktadır. Seyyah, bölgede bulunan cins atların bir hayli çok olduğunu belirterek, bu cins atlar içerisinde ise bir tanesinin yabancılara satılmasının yasaklandığını ifade etmektedir. Hatta batıl inanç boyutunda önem verdikleri bu at cinsinin kendi milletleri arasında dahi satılmasını güçleştirdiklerini söylemektedir. Ayrıca Tavernier'in bahsettiğine göre cins atı olup da akınlara katılamayan yaşlılar, cins atlarını sefere katılan gençlere vererek elde edecekleri ganimeti yarı yarıya bölüşmektedir.⁴⁵² Tavernier atların nasıl yetiştirildiği üzerinde de durmuş ve detaylı bir açıklamasını vermiştir:

“Sekiz gün boyunca, eyerin üstüne kum ya da toprak dolu bir torba konur; ilk gün torba bir insan ağırlığındadır, daha sonra her gün torba biraz daha ağırlaştırılır ve sekizinci günün sonunda iki insan ağırlığına ulaştırılır. Atın yükü ağırlaştırıldıkça, otu ve suyu günden güne azaltılır ve kolanı da her gün biraz sıkılır. Bu sekiz gün boyunca, atın koşumları takılır ve iki-üç mil gezdirilir. Ardından sekiz gün boyunca, her gün atın yükü biraz daha hafifletilir ve sekizinci günde hemen hemen hiçbir şey kalmaz Aynı zamanda, önceki sekiz gün içinde olduğu gibi, yiyeceği ve içeceği azaltılır ve kolanı sıkılır. On altı günlük bu zorlu denemenin son-üç dört gününde ata ne yiyecek ne de su verilerek, gördürülen işe aç ve susuz olarak dayanamadığı sınanır.”⁴⁵³

Toplumun büyük çoğunluğunun hayvancılıkla uğraşmasından dolayı sahiplerinin tespit edilebilmesi için hayvanların kime ait olduğunu belirten damgalar (tamga) kullanılmaktadır. Hayvanları damgalama işleminin Cengiz Han döneminde bir alışkanlığa dönüştüğü düşünülmektedir. Buna göre Cengiz Han etrafında topladığı kabilelerin her birine birer damga vermiş, böylelikle her kabile kendi işaretini kullanarak

⁴⁵⁰ KŞS 38; 57, 50, 49, 32, 15.

⁴⁵¹ Evliya Çelebi, 7. Kitap, 215.

⁴⁵² Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 322.

⁴⁵³ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 322- 323.

hayvanlarını damgalamıştır.⁴⁵⁴ Baron de Tott da damgalama işlemini yazarak mal sahiplerinin; at, öküz ve koyun gibi hayvanlarını ısıtılmış demir bir çubukla işaretlediklerini belirtmektedir.⁴⁵⁵ Kayıp at vakalarında atların sahibini tespit edebilmek için damgalar hayati öneme sahiptir. Örneğin boz atını kaybeden Koşyeter, atının sağ yanında bir kuş damgası bulunduğunu belirtmiş ve bu delil olarak kabul edilmiştir. Buna göre kaybettiği atını Abd Gül'ün elinde bulan Koşyeter mahkemeye başvurmuştur. 2 sene önce kaybettiği boz atının sağ yanında kuş damgası olduğunu belirterek atını tarif etmiştir. İddiaları reddeden Abd Gül, atı 4 ay önce 1 beygire karşılık Aşçı Hasan ile takas ettiğini belirtmiştir. Fakat Baba bin Bodaş ve Gelakay bin Devlet Ali Sufi'nin şahitlikleriyle atın Koşyeter'e ait olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵⁶ Atı diğerlerinden ayırt edebilmek için kullanılan damgalama işlemi sadece belli başlı simgeleri içermemektedir. Ayrıca atın sahibi kendi adını dahi atın üzerine damgalayabilmektedir. Mesela Hazinedâr Başî Ali Aga'nın kaybolan ceyran atının üzerinde ismini taşıyan bir damga vardır. Eylül/Ekim 1705 tarihinde Hazinedar Başî Ali Aga'ya vekâleten mahkemede bulunan Ali Çelebi, İlyas Mirza'nın elinde bulunan ve sağ tarafında Ali damgası bulunan ceyran atın, müvekkiline ait olduğunu iddia etmiştir. İddialar İlyas Mirza'ya sorulduğunda inkâr etmiş ve atı 15 gün önce bir beygire karşılık Ali isimli kişiyle takas ettiğini belirtmiştir. Daha sonra şahitler eşliğinde atın Ali Aga'ya ait olduğu ispat edilmiştir.⁴⁵⁷ Atların eşkâli her zaman üzerlerindeki damgalar aracılığıyla belirlenmemekteydi. Pekâlâ atların taşıdığı yara izleri de onların tanınmasını kolaylaştırmaktaydı. Mesela Sehrab Efendi Mahallesi sakinlerinden Salih bin Arslan adlı kişi, kaybolan atının 2 kulağının delik olduğunu belirtmiştir. 2 buçuk sene önce atını kaybeden Salih, atını Resul Bey'in elinde bulmuştur. Kadıya atın 2 kulağının da delik olduğunu söyleyen Salih, Resul Bey'den şikayetçi olmuştur. Resul Bey ise iddiaları reddetmiş ve atı Kerş kasabasında Valan'dan 700 akçeye satın aldığını beyan etmiştir. Fakat şahitlerin devreye girmesiyle atın asıl sahibinin Salih olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵⁸

Kaybolan atlar her zaman bir başkasının elinde bulunmamakta, devlet görevlileri dahi kayıp atlara el koyabilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde bu görev bilhassa subaşılar verilmiştir. Böylelikle bulunan at ve köle gibi metalar, subaşılar teslim edilir, onlar da sahibi bulunana kadar bunları gözetirdi. Sahibi ortaya çıkana kadar ata yapılan günlük

---

⁴⁵⁴ Yaşa, *Bahçesaray*, 122.

⁴⁵⁵ Baron de Tott, *Turks and Tatars*, 52.

⁴⁵⁶ KŞS 38, 33.

⁴⁵⁷ KŞS 38, 11.

⁴⁵⁸ KŞS 38, 30.

masraflar beytülmalden karşılanır, daha sonra masrafların alınmasına karşılık at sahibine teslim edilirdi.⁴⁵⁹ Örneğin Yanbolu Kasabası'ndan Ahmed bin Mehmed, 6 ay önce kaybettiği atını Dib Tarhan Kazasının subaşısı olan Fazlı Çavuş'un elinde bulunduğunu ifade etmiştir. Fazlı Çavuş ise bahsi geçen atın kendisine Dib Tarhan'da teslim edildiğini belirtmiştir. Ahmed mahkemeye getirdiği şahitlerle atın kendisine ait olduğunu ispatlamıştır.⁴⁶⁰

Kayıp vakalarının dışında alım-satım meseleleri için de atlar dava konusu olabilmekteydi. Örneğin Hacı Ahmed Aga ile Onbaşı Ahmed arasında ortaya çıkan at satış anlaşmazlığı mahkemeye intikal etmiştir. Buna göre Hacı Ahmed Aga, bir sene önce Onbaşı Ahmed'e satması için 2.400 akçe değerinde 1 kara at, 2.000 akçe değerinde 1 ceyran at, 2.500 akçe değerinde 1 cal at ve 1.500'er akçe değerinde 2 boz atını vermiştir. Toplam değerleri 9.900 akçeyi bulan atların bir tanesi Koşan'da, geri kalanları ise İstanbul'da satılmıştır. Satışı yapılan atlardan elde edilen parayı Ahmed Aga talep etmektedir. Lakin Onbaşı Ahmed, sattığı atların toplam değerinin 4.400 akçe olduğunu belirtmiş ve mahkemede yaptığı satışları ispatlamıştır. Kadı 400 akçeyi atların nakli ve satışı boyunca yapılan masraflardan düşmüş, 1.600 akçenin daha önce Hacı Ahmed Aga'ya teslim edilmesinden Onbaşı Ahmed'in 2.400 akçe borcu kaldığına hükmetmiştir.⁴⁶¹ Dava kaydından da anlaşılabilir gibi Kırım'da yetişen atlar pekâlâ İstanbul'a götürülmekte ve orada kendilerine alıcı bulabilmektedirler. Ayrıca atları satması için biriyle anlaşmanın da mümkün olduğu görülmektedir. Belki de Hacı Ahmed Aga ilerleyen yaşından ötürü uzun ve yorucu bir yolculuğa dayanamayacağını düşünmüş ve atların satış işlemini Onbaşı Ahmed'e devretmiştir.

4.3.2. Öküzler, İnekler ve Koyunlar

Ulaşım ve özellikle akınlar da kullanılan atların dışında öküz, inek ve koyun gibi hayvanlardan oluşan sürüler Kırımlıların geçim kaynaklarını teşkil etmektedir. Tıpkı atlarda olduğu gibi öküz ve ineklerin de farklı cinsleri mevcuttur. Belgelerde *kara öküz*,⁴⁶²

---

⁴⁵⁹ Yaşa, *Bahçesaray*, 123.

⁴⁶⁰ KŞS 38, 35.

⁴⁶¹ KŞS 38, 14.

⁴⁶² KŞS 38, 50.

*kızıl öküz,*⁴⁶³ *sarı öküz,*⁴⁶⁴ *kaşka öküz,*⁴⁶⁵ *kobe öküz,*⁴⁶⁶ *sarı sığır,*⁴⁶⁷ *kara sığır,*⁴⁶⁸ *konar sığır,*⁴⁶⁹ gibi ifadeler büyükbaş hayvanları tanımlamak için kullanılmıştır. Koyunlar ise kısır ya da kuzulu şeklinde sınıflandırılmıştır. Kuzuların ortalama fiyatı 125 akçe, inek ve öküzlerin ise 300 ila 600 akçe arasında değişmektedir. Ayrıca ineklerin buzağısının olması fiyat artışına yol açmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde, şehrin et ihtiyacının karşılanması işi koyun eminine verilmiştir. Böylelikle koyun emini önce şehrin et ihtiyacını tespit eder, daha sonra ihtiyaç hasıl olan yerlere koyun sürülerini yönlendirirdi.⁴⁷⁰ Yerel kayıtlarda koyun emini Salih'in ismi yer almaktadır. Salih yüksek olasılıkla Bahçesaray şehrinin et iaşesinden sorumludur. Mahkemeye yansıyan ilk davada koyun emini Salih, Seydi Ali'ye olan borcundan dolayı dava edilmiştir. Seydi Ali, koyun eminine teslim ettiği koyunlardan 93 buçuk kuruş alacağını kaldığını belirtmiş, Salih ise borcunun 83 kuruş olduğunu ifade etmiştir. İddia sahibinden şahit talep edilmiş fakat Seydi Ali bunun için süre istemiştir. Yine de Salih'in beyan ettiği 83 kuruşluk borcunu da talep etmiştir. Böylelikle kadı bahsi geçen 83 kuruşun ödenmesine hükmetmiştir.⁴⁷¹ Davanın ilk oturumunda 83 kuruşluk alacağını temin eden Seydi Ali, belki de şahitleri bulduktan sonra iddia ettiği borcun kalanı için mahkemenin yolunu tutacaktır. Koyun emini Salih'in yer aldığı bir başka mahkeme kaydında ise bu kez kendisi mahkemeye gelmiş ve Hasan bin Hüseyin'e olan borcunu kayıt altına aldırılmıştır. Salih, Hasan'dan satın aldığı koyunlardan 255 kuruş borcu kaldığını mahkemede ifade etmiş, Hasan dahi bunu doğrulamıştır. Böylelikle aralarındaki alacak-verecek hesabı kayıt altına alınmıştır.⁴⁷² Salih koyunları satın aldıktan sonra muhtemelen şehirde bulunan salhanelere (hayvan kesim yerleri) yönlendirmiştir. Burada et kesim işlemi yapıldıktan sonra fiyat tespiti yapıp, etlerin dağıtılmasını sağlamıştır. Kırım Tatarlarının koyun etine olan ilgisi Evliya Çelebinin dikkatini de çekmiştir. Tatarların gece düzenledikleri sohbetlerde koyun kurban edip, etini şişlere dizerek pişirdiklerini

---

⁴⁶³ KŞS 38, 9.

⁴⁶⁴ KŞS 38, 2.

⁴⁶⁵ KŞS 38, 4.

⁴⁶⁶ KŞS 38, 2.

⁴⁶⁷ KŞS 38, 9.

⁴⁶⁸ KŞS 38, 8.

⁴⁶⁹ KŞS 38, 9.

⁴⁷⁰ Arif Bilgin, "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadi Yönetimi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 92.

⁴⁷¹ KŞS 38, 39.

⁴⁷² KŞS 38, 56.

yazmaktadır. Bu usülde pişen 50 vukiyyelik bir koyun etini bir Tatarın tek oturuşta yiyebildiğini de eklemektedir.⁴⁷³

Koyunlar sadece alım-satım meseleleri için dava konusu olmaz, kişiler arası anlaşmazlıklara da yol açabilirlerdi. Örneğin Aktacı Köyü'nden Meydan Gazi, koyunlarını itlaf ettiği gerekçesiyle Abdurrahman'dan şikayetçi olmuştur. Buna göre Meydan Gazi, çobanlık yapması için 9 adet kuzulu koyununu Abdurrahman'a vermiş ancak sekiz koyununu geri alabilmiştir. Meydan Gazi itlaf olan koyunların her birisi için 60 akçe talep etmektedir. Çoban Abdurrahman ise koyunların kendi hatası dışında helak olduklarını ifade etmiştir. Davacı Meydan Gazi'den şahit talep edilmiş fakat şahit bulamayınca Abdurrahman yemin etmiştir. Kadı, Meydan Gazi'ye davayı sonlandırmasını tembih etmiştir.⁴⁷⁴ Dava kaydında da görüldüğü üzere Kırım Tatarları arasında koyun sürülerinin otlatılması için çobanlık vazifesi gören birileri bulunmaktadır. Ayrıca koyunlar çobanın sorumluluğu altında olmasına rağmen kasıtlı bir müdahale ya da yapılan bir hata koyunların helak olmasına yol açmadığı takdirde koyun sahibi çobandan para talep edemezdi. Kırım Tatarları ayrıca sahip oldukları erkek köleleri hayvan sürülerinin başına koyarlardı. Hatta aralarında yapılan mükâtebe anlaşmalarıyla köleler verimli bir şekilde çalıştığı takdirde özgürlüklerini kazanabilmekteydi.⁴⁷⁵

Akına çıkmadıkları zaman diliminde büyükbaş hayvanlar, Kırımlıların yaşamlarını idame ettirmek üzere uğraştıkları işlerdi. Geniş meraları ve sulama imkanlarıyla bölge hayvancılık yapılması için ideal bir konumdaydı. Koyunların aksine büyükbaş hayvanların konu olduğu alım-satım kayıtlarına belgelerde rastlanılmamıştır. Ancak yine de miras ve tereke kayıtlarından bu hayvanların fiyatlarını tespit edebilmekteyiz.⁴⁷⁶ Kırım tatarlarının evlerinin yanında hayvanların barınması için birer ahırları da bulunurdu. Örneğin Arslan Mirza'nın miras bıraktığı evlerin arazisi içerisinde 1 çardak, 1 anbar, 1 misafirhane ve 1 ahır bulunmaktaydı.⁴⁷⁷ Yine Adil Şah Mirza'nın geride bıraktıkları arasında olan 1 evin bahçesi içerisinde de 1 misafirhane, 1 ahır ve 1 göz değirmen mevcuttu.⁴⁷⁸

---

⁴⁷³ Evliya Çelebi, 7. *Kitap*, 220.

⁴⁷⁴ KŞS 38, 6.

⁴⁷⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 125.

⁴⁷⁶ Büyükbaş hayvanların yer aldığı miras ve tereke kayıtları için bkz. KŞS 38; 59, 57, 50, 48, 23, 22, 9, 8.

⁴⁷⁷ KŞS 38, 22.

⁴⁷⁸ KŞS 38, 23.

4.4. KIRIM HANLIĞI'NDA TİCARET

Sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı Kırım Yarımadası, asırlar boyunca bir ticaret üssü görevi görmüştür. Çin'den gelen büyük ticaret yolunun doğudaki son noktası olması ve Doğu Avrupa'yı, Akdeniz ve Ön Asya ile birleştiren doğal bir iskele vazifesi görmesi Kırım'ı değerli bir ticaret merkezi haline getirmiştir.⁴⁷⁹ Tüccarlar vasıtasıyla bölgeye ulaşan malların, nehirler üzerinden iç kesimlere kolaylıkla ulaşması ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Nitekim limanlara indirilen mallar Don Nehri üzerinden Volga ötesine, Tuna Nehri kullanılarak Balkanlar ve Avrupa'ya; Yeşilirmak, Kızılırmak ve Sakarya Nehri üzerinden Anadolu'ya, Dinyeper, Aksu ve Dinyester Nehirleri aracılığıyla ise Ukrayna ve Baltık ülkelerine ulaştırılmaktadır.⁴⁸⁰

Bölgenin coğrafi konumu ve hinterlandı henüz Moğollar bölgeye ulaşmadan önce İtalyan tüccarların dikkatini çekmiştir. Karadeniz kıyılarına gelip bölgedeki tüccarlarla doğrudan iletişim kuran ilk İtalyan devleti Venedik'tir. Henüz 12. yüzyılların başında bölgeye ulaşan Venedik Şehir Devleti, Doğu Roma İmparatorluğu'yla Karadeniz ticareti konusunda anlaşma sağlamıştır.⁴⁸¹ Bu dönemde İslam ülkelerinin Karadeniz ile olan bağlantısı ise iki farklı yol üzerinden sağlanmaktaydı. Birinci yol, Trabzon'dan Kırım'a, ikinci yol ise Harezmi ve Volga üzerinden Güney Avrupa'ya ulaşmaktaydı.⁴⁸² Moğolların bölgeye gelmesi Venedikliler için bir tehdit oluşturmadı. Hatta onlar Sudak'ı İç Asya ve Çin'e yapacakları keşifler için ileri karakol şeklinde kullanmaya başladılar.⁴⁸³ Ayrıca 13. yüzyılın ortalarında Nicolò ve Maffeo Polo'nun ticaret yapmak için Sudak şehrini ziyaret etmesi de bölgedeki Venedik faaliyetini göstermektedir.⁴⁸⁴

13. yüzyılın ortalarında Altın Orda Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bölgenin ticareti Tatarların kontrolü altına girmiştir. Tatarlar denetimi ele geçirdiklerinde Sudak, Kefe, Azak, Kerç, Bulgar ve Ürgenç şehirleri hali hazırda kurulmuştur. Bunların yanı sıra Saray Berke ve Saray Batu şehirlerini kendileri kurmuşlardır.⁴⁸⁵ Saray Berke şehri konumunun

---

⁴⁷⁹ İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre", 191.

⁴⁸⁰ Yücel Öztürk, "Karadeniz Ticaret Ağları ve Kefe (XIV- XVI. Yüzyıllar)", *Archivum Ottomanicum* 34 (2017), 89.

⁴⁸¹ Marian Malowist, "Commercial Capitalism and Agriculture", *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th- 18th Centuries Collection of Essays of Marian Malowist*, ed. Jean Batou vd. (Leiden; Boston: Brill, 2010), 19.

⁴⁸² Yücel Öztürk, "XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", *Türk Dünyası Araştırmaları* 97/97 (Ağustos 1995), 114.

⁴⁸³ Malowist, *World Development*, 19.

⁴⁸⁴ Marco Polo, *Seyahatname*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 33.

⁴⁸⁵ Öztürk, "XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", 116.

da etkisiyle birlikte dericilik sanayiinde gelişmiştir. Ayrıca dokumacılık sektöründe de faaliyet göstermektedir. Dokumacılık için ihtiyaç duyulan ipekli ve pamuklu kumaşlar ise Orta Asya, Kafkasya, İran ve Çin'den karşılanmaktadır.⁴⁸⁶ Uzak bölgelerden yarımadaya giren ticari mallara karşılık bölge ahalisi hububat, deri, et ve süt ürünleri satmaktadır.⁴⁸⁷

Venedik Şehir Devleti'nin Karadeniz'de kuvvetlenmesiyle Doğu Roma İmparatorluğu burada adeta sömürge haline gelmiştir. Yardım almadan Latin hakimiyetini kıramayacağını anlayan Bizans, bir başka Latin şehir devleti Ceneviz'den yardım talep etmiştir. Ceneviz'in çıkarı ise Venedik'i bölgeden uzaklaştırıp onun yerini almaktır. Böylelikle iki devlet karşılıklı çıkarları için aralarında Kemal Paşa (Nif) Antlaşmasını imzalamışlardır.⁴⁸⁸ Antlaşmanın ardından 13. yüzyılın sonlarına doğru Ceneviz Güney ve Kuzey Karadeniz sahillerini ele geçirmiştir. Venedik ise Karadeniz'de Tana (Azak) ve Trabzon'u elinde tutarak bölgedeki faaliyetini sürdürmekteydi.⁴⁸⁹

Ceneviz şehir devleti Karadeniz'de etkili olmaya başladıktan sonra Kefe'yi kendi çıkarları doğrultusunda bir ticaret üssü şeklinde kullanmaya başlamıştır.⁴⁹⁰ Öyle ki Karadeniz'in güneyinde yer alan Trabzon, Sinop ve Samsun şehirleri birer Ceneviz kolonisine dönüşmüş, yönetim ve savunma bakımından Kefe'deki başkonsolosluğa bağlanmıştır.⁴⁹¹ Cenevizlilerin de etkisiyle birlikte gelişen Kefe, bölgedeki önemli ticaret limanlarından birisi haline gelmiştir. Şehrin önemi, meşhur seyyah İbn Battûta'nın da ilgisini çekmiştir. Nitekim Kefe'yi dünyanın en önemli limanlarından biri olarak yazmıştır.⁴⁹² Özellikle 1395 yılında Timur'un Azak şehrini harap etmesiyle Azak ticaretinin rotası Kefe'ye kaymıştır.⁴⁹³ Böylelikle Kefe rakipsiz bir şekilde bölgedeki en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Osmanlıların 14. yüzyılın son çeyreğinde Karadeniz'deki hakimiyetlerini güçlendirerek İtalyan kolonilerini bir bir ele geçirmesiyle birlikte Karadeniz ticaretinde gerileme meydana gelmiştir.⁴⁹⁴

---

⁴⁸⁶ Aleksandr Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 126.

⁴⁸⁷ Yakuboskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 129.

⁴⁸⁸ Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, haz. Mehmet Sağlam vd. (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1986), 150.

⁴⁸⁹ Öztürk, "XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", 119.

⁴⁹⁰ Öztürk, "Karadeniz Ticaret Ağları ve Kefe", 92.

⁴⁹¹ Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", 150.

⁴⁹² İbn Battûta, *Seyahatnâme*, 464.

⁴⁹³ Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 206.

⁴⁹⁴ Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", 158.

Anadolu ve Karadeniz'in ticaret hacimlerinden dolayı İtalyan Şehir devletlerinin ilgisini çektiği bilinen bir gerçektir. Öyle ki onlar Anadolu'da yeni palazlanmaya başlayan Osmanlı Devleti'yle dahi ticari imtiyazlarını korumak için çeşitli anlaşmalar yapmışlardır. Antlaşmaların ilki Ceneviz ile yapılmış, elde edilen imtiyazlara karşılık Ceneviz gemileri Osmanlı askerlerinin Gelibolu'ya geçmesine yardımcı olmuştur.⁴⁹⁵ 21 Mart 1390 tarihinde ise Venedik ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmada, önceden belirlenmiş vergileri ödemeleri halinde Osmanlı topraklarında güvenli bir şekilde ticaret yapabilecekleri güvencesi verilmiştir.⁴⁹⁶ Bunların yanı sıra 13. yüzyılın sonu ve 14. yüzyılın başlarında bölgede bulunan İtalyan misyoner rahipler tarafından kaleme alınan *Codex Comanicus*⁴⁹⁷ adlı sözlük, İtalyan şehir devletlerinin Karadeniz ticareti konusunda ne kadar hevesli olduklarını göstermektedir. Bölgede bulunan Türk kavimleri ile yapılan ticareti kolaylaştırmak adına yazılan sözlük, ayrıca Kırım'ın ticari yönden ne kadar önemli olduğunu da vurgulamaktadır.⁴⁹⁸

14. yüzyılda bölgeden ihraç edilen metaller arasında başı tahıl ürünleri çekmektedir. Ayrıca hububatın dışında yün, post, kürk, kereste, kenevir ve keten gibi bölgeden gelecek mallara Avrupa pazarlarında ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁹⁹ Fernand Braudel bahsi geçen ürünlerin yanı sıra kurutulmuş balık, havyar ve demirin bölge için önemli bir ihracat kalemi olduğunu belirtmekte ve bölgede yetişen buğdaya da İstanbul'un el koyduğunu eklemektedir.⁵⁰⁰ Fakat bölgede yetişen tahıl ürünleri ancak bölge sakinlerinin ihtiyaçlarına denk gelmektedir. Öyle ki hanım onayı alınmadan buğdayın ihraç edilmesi, hatta Osmanlı Devleti'ne dahi gönderilmesi yasaklanmıştır.⁵⁰¹

Bölgeden çeşitli ürünler ihraç edildiği gibi insanların gereksinimlerine göre farklı mallar Kırım limanlarına ulaşmaktadır. Gemilerle gelen ürünler, bölgedeki nehirlerin de yardımıyla Kırım Hanlığı, Moskova Büyük Knezliği, Lehistan, Deşt-i Kıpçak ve Volga

---

⁴⁹⁵ Anthony Luttrell, "Latin Responses to Ottoman Expansion Before 1389", *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, ed. Elizabeth Zachariadou (Rethymnon: Crete University Press, 1993), 123.

⁴⁹⁶ Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", *Belleten* 32/126 (Nisan 1968), 248.

⁴⁹⁷ Sözlük 2015 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Mustafa Argunşah- Galip Güner, *Codex Cumanicus* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015)

⁴⁹⁸ Yaşa, *Bahçesaray*, 154.

⁴⁹⁹ Marian Malowist, "Poland, Russia and Western Trade in the 14th and 16th Centuries", *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th- 18th Centuries Collection of Essays of Marian Malowist*, ed. Jean Batou vd. (Leiden; Boston: Brill, 2010), 143-144.

⁵⁰⁰ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayınları, 1989), 59.

⁵⁰¹ İnalçık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, 134.

tatarlarına sevk edilmektedir.⁵⁰² Bölgede en çok ihtiyaç duyulan meta pamuklu ve ipekli kumaşlardır. Özellikle tekstil ürünlerinde İç Anadolu ve Bursa'ya ihtiyaç duyulmaktadır.⁵⁰³ Akdeniz yöresinden ise sebze-meyve ve şarap getirilmekle birlikte Arabistan ve Hindistan'dan dahi çeşitli mallar ithal edilmektedir.⁵⁰⁴ Tüccarlar limanlara indirdikleri mallara karşılık *tamga* adı verilen %7 oranında bir vergi ödemek zorundadır. Ayrıca Şirin Bey'i de yaklaşık 3 altın tamga vergisi talep etmektedir.⁵⁰⁵

4.4.1. Hanlığın Osmanlı Devleti ile Ticaret İlişkisi

Karadeniz'in İtalyan şehir devletlerinden arındırılmasıyla birlikte bölgeden yapılan ticaretin güzergahı da değişmiştir. Hatta Karadeniz Bölgesi yabancılara tamamen kapatılarak adeta Osmanlı iç pazarına çevrilmiştir.⁵⁰⁶ Avrupa'ya akan mallar, Osmanlı hakimiyetinden sonra İstanbul ve Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Osmanlı Devleti ile sürdürülen ticarete genellikle *Kefeve akçe* adı verilen gümüş para kullanılmaktaydı. Kırım hanı tarafından bastırılan *Kefeve akçe* içerdiği gümüş oranı bakımından Osmanlı akçesinden aşağıdaydı. Öyle ki 2 *Kefeve akçe* 1 Osmanlı akçesine denk gelmekteydi.⁵⁰⁷

Kırım pazarlarından hem İstanbul hem de saray için gereksinim duyulan buğday, un, peynir, bal ve tereyağı nakli yapılmaktaydı.⁵⁰⁸ Genellikle bölgede ihtiyaç duyulmasına rağmen nadiren de olsa pamuklu ürünlerin, Kefe limanlarından başka bölgelere sevk edildiğini de görmekteyiz.⁵⁰⁹ Don Nehri ağzında yapılan mersin balıkçılığı ve havyar üretimi de İstanbul'a sevk edilen metalar arasında önemli bir yekunu kapsamaktaydı.⁵¹⁰ Bunların yanı sıra bölgedeki en değerli metalar kürk ve kuzeyli kölelerdi. Köleler sadece İstanbul pazarında alıcı bulmamakta ayrıca Anadolu'da da tercih edilmekteydi. Kürk ticaretinde kimi zaman problemler yaşanmaktaydı. Zira kürk ticareti çoğunlukla Moskova Knezliği'nin tekeli altındaydı.⁵¹¹ Bu durumda Osmanlı Sultanı kürk satın alması için

---

⁵⁰² Yaşa, *Bahçesaray*, 156.

⁵⁰³ Yücel Öztürk, "XVI. Yüzyılda Kefe'nin Yakın ve Uzak Hinterlandı ile Ticaret", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun II*, ed. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 1160.

⁵⁰⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 136-137.

⁵⁰⁵ Halil İnalçık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, 103.

⁵⁰⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 206.

⁵⁰⁷ Şevket Pamuk, *A Monetary History of Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 106.

⁵⁰⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 137.

⁵⁰⁹ Kerim İlker Bulunur, Akkirman gümrüğünü konu alan çalışmasında gümrük kayıtlarında Kefe'den pamuklu sevkiyatı yapan bir gemi kaydına rastlamıştır. Kerim İlker Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü", *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed. Mehmed Alpargu vd. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007), 565.

⁵¹⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 137.

⁵¹¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 157.

birini Moskova'ya göndermekte, elinde çara sunulmak üzere bir nâme taşıyan tüccar ise ihtiyaç duyulan kürk alımını yapmaktaydı.⁵¹² Kırım tatarları arasında kürkler bir hayli kıymetliydi. Öyle ki bir samur kürk neredeyse bir dükkân fiyatına denk gelmekteydi.

4.5. EKONOMİK HAYATTA KÖLELER

Özgürlüğü elinden alınarak başkasına ait bir metaya dönüşen köleler için bir hukuk anlayışı geliştirilmiştir. Bu bağlamda İslamiyet ve Hristiyanlık inancına göre; kişinin kendisi ile aynı dine mensup birini köleleştirmesi kesinlikle yasaklanmıştır.⁵¹³ Dolayısıyla iki semavi din için de sahip oldukları sınırların ötesine yapılan akınlar köle kaynağı anlamına gelmektedir. Kırım Hanlığı ise köle ihtiyacını Müslüman olmayan komşu devletlerden karşılamaktadır. Kırım Tatarlarının başlıca geçim kaynağı haline gelen yağma akınları, kısa aralıklarla sınır ötesine düzenlenmektedir. Akınlar esnasında genç, yaşlı, çocuk ayırt edilmeksizin ele geçirilen köleler kayıtlarda farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Kaynaklara yansıdığı şekliyle Kırım'da erkek köleler için; *kazak*, *gulam* ve *abd*, kadınlar için *cariye*, *marya* ve *devke*, çocuk köleler için ise *çora* ve *dogma* terimleri kullanılmaktadır.⁵¹⁴

Belgelerde köleleri tabir etmek için genellikle kazak ifadesi kullanılmaktadır. Fakat bu ifade kazak kökenli olmalarından kaynaklanmaz. Kayıtlara “müsellemi’l- mille ... asıl” şeklinde yansıyan ibare ile kölenin Eflak, Boğdan, Ukrayna, Moskof, Macar, Çerkes, Gürcü, Boşnak, Leh ya da Rus asıllı olduğu belirtildikten başka kölenin adı ve ne tür köle olduğu da yazılmaktadır.⁵¹⁵ Köleler fiziki özellikleri doğrultusunda betimlenmiştir. Örneğin uzun boylu, sarı sakallı, gök gözlü Rus asıllı Şaban,⁵¹⁶ uzun boylu, gök gözlü, sarı kumral sakallı Kaytas⁵¹⁷ ve orta boylu, ak sakallı, gök gözlü, Rus asıllı Andriye⁵¹⁸ belgelere dış görünüşleriyle birlikte kaydedilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak sakallı yani yetişkin erkekler için kazak köle tabirinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Andriye'nin ak sakallı olarak betimlenmesi de onun yaşına vurgu yapmaktadır. Gulam tabiri ergenliğe yeni girmiş, tüysüz oğlanlar için kullanılmaktadır. 6-7 yaşlarındaki çocuk

⁵¹² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 138.

⁵¹³ Zübeyde Güneş Yağcı, “16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları* 8/8 (Kış 2005), 15.

⁵¹⁴ Fırat Yaşa, “Desperation, Hopelessness and Suicide: An Initial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth Century Crimean Society”, *Turkish Historical Review* 9/9 (2018), 202.

⁵¹⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 163.

⁵¹⁶ KŞS 38, 56.

⁵¹⁷ KŞS 38, 35.

⁵¹⁸ KŞS 38, 40.

köleler ise çora şeklinde ifade edilmektedir.⁵¹⁹ Küçük kız köleler için farklı bir ifadeye yer verilmediğinden ancak çora olarak adlandırılan kölenin isminden yola çıkarak cinsiyet ayrımı yapabilmekteyiz. Mikhail Kizilov, çora şeklinde ifade edilen kölelerin, henüz çok erken yaşlarda esir düşmelerinden dolayı eski din ve yaşayışlarını hatırlamadıklarını belirtmektedir.⁵²⁰ Köle statüsünde doğan çocuklar için ise doğma tabiri kullanılmaktadır.

Kırım Hanlığı'nda yetişkin erkek köleler için kazak tabirinin kullanılması gibi yetişkin kadınlar için ise cariyeye ifadesi kullanılmaktadır. Bakire olmayan kadın köleye cariyeye denilmektedir. Devke ise bakire olanları nitelendirmek için kullanılmaktadır.⁵²¹ Zeynep Özdem'in belirttiğine göre Tatarca köle kız anlamına gelen marya da kadın köleleri belirtmek için tercih edilmektedir.⁵²² Bakire olmasının yanı sıra kadın kölenin güzelliği, yaşı, boyu ve marifetleri de fiyatının belirlenmesinde etkilidir. Öyle ki kart cariyeye şeklinde belirtilen bir kölenin değeri diğer cariyelere nazaran bir hayli düşüktür.⁵²³ Ayrıca bakire ve marya olarak nitelendirilenler, cariyelere göre daha yüksek fiyatlara satılmaktadırlar.⁵²⁴ Doğum yapmış kadın kölelere cariyeye denilmektedir. Dolayısıyla çocuk doğurmuş olmanın fiyatlara etki ettiğini söyleyebiliriz.

Din, kültür ve dillerini geri de bırakarak değişen statüleriyle birlikte Kırım Tatarları arasında yaşamaya uyum sağlayan kölelerin, hayatları da içine girdikleri yeni dünyayla birlikte değişmiştir. Yeni hayatlarına adapte olmaya çalışırken aynı zamanda içinde buldukları toplumu anlamaya çalışmışlar, onların yaşayış biçimlerini ve dinlerini benimsemişlerdir. Öyle ki birçok Hristiyan köle zamanla inançlarını değiştirmiştir. Leh, Ukrayna, Eflak, Boğdan, Rus, Gürcü, Macar ve Çerkez asıllı köleler Kutlu Saat,⁵²⁵ Şekeryaz,⁵²⁶ Nazmülk,⁵²⁷ Canbek,⁵²⁸ Kenan⁵²⁹ Feride,⁵³⁰ Şahbaz⁵³¹ ve Devletgeldi⁵³² gibi

---

⁵¹⁹ Nuri Kavak, "Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate", 61.

⁵²⁰ Mikhail Kizilov, "Slave Trade in the Early Modern Crimea From the Perspective of Christian, Müslim and Jewish Sources", *JEMH* 11/1-2 (2007), 7.

⁵²¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 164.

⁵²² Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, 88.

⁵²³ KŞS 38, 4.

⁵²⁴ Fırat Yaşa, "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/3 (2014), 664.

⁵²⁵ KŞS 38, 34.

⁵²⁶ KŞS 38, 47.

⁵²⁷ KŞS 38, 52.

⁵²⁸ KŞS 38, 50.

⁵²⁹ KŞS 38, 30.

⁵³⁰ KŞS 38, 55.

⁵³¹ KŞS 38, 40.

⁵³² KŞS 38, 7.

isimler olarak eski isimlerini terk etmişlerdir. Kırım'daki köleler dinlerini değiştirerek efendilerinin kendilerini azat edeceğini beklemektedirler.⁵³³ Elbette köleler inançlarını değiştirmeden Vasil,⁵³⁴ Eftani,⁵³⁵ Hena,⁵³⁶ ve İvan⁵³⁷ gibi sahip oldukları isimleri de kullanmaya devam edebilmektedirler.

4.5.1. Yağma Akınları ve Kölelerin Ele Geçirilmesi

Kırım Tatarlarının 1468'de düzenledikleri ilk akından itibaren seferlerden ele geçirilen esirler yarımada sakinlerinin başat gelir kaynağı olmuştur.⁵³⁸ Öyle ki onlar sık sık akınlara katılmış çok fazla sayıda esiri ülkelerine getirip köleleştirmişlerdir. Örneğin 1621 yılında II. Osman'ın bizzat katıldığı Hotin seferinde kırım süvarileri Lehistan içlerine kadar akınlar düzenleyerek 25.000 kişiyi esir almıştır.⁵³⁹ Halil İnalçık'a göre 1607-1645 yılları arasında düzenlenen akınlarda toplam 126.840 esir Kırım topraklarına getirilmiştir.⁵⁴⁰ Hanlığın ekonomisi için bir hayli önemli olan akınlar bölgede bulunan seyyahların da dikkatini çekmiş, insanların ana yurtlarından kaçırılarak köleleştirilmesi, yazarların merhamet duygusunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki 1769 yılında gerçekleşen son Tatar akımına şahitlik eden Baron de Tott, esir olarak ele geçirilen bir ailenin hanlığa götürülmesinin acıklı hikayesini aktarmaktadır. Buna göre esir kafilesi içerisinde atın eyerine asılı duran bir çuvalın içinde sadece kafası gözüken bir oğlan, yanındaki muhtemelen kız kardeşi olan küçük kız çocuğu ile aynı çuval içinde seyahat etmektedir. Anneleri arkalarında, babaları ise öndeki atın üstünde, belki de ilk pazarda satılıp, birbirlerinden ayrılmayı bekleyen çocuklar, aile olarak son anlarını yaşamaktadırlar.⁵⁴¹

Kırım hanı akın düzenlemeye karar verdiği zaman kabile beyleri askerlerini hazır ederek gerekli şartların sağlanmasını beklerlerdi. Han tarafından kabile beyleri ve yaşlılarına yazılan yarlıklar vasıtasıyla “filan gün filan mahalde bulunasınız” şeklinde bir ifade kullanılarak akına başlanılacak zaman ve mekân bildirilirdi.⁵⁴² Akına çıkmak için hasat

---

⁵³³ Yaşa, *Bahçesaray*, 165.

⁵³⁴ KŞS 38, 8.

⁵³⁵ KŞS 38, 48.

⁵³⁶ KŞS 38, 37.

⁵³⁷ KŞS 38, 34.

⁵³⁸ Zübeyde Güneş Yağcı, “Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, *Uluslararası Türkiye- Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiriler*, ed. Mehmet Alparğu vd. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 399.

⁵³⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 526.

⁵⁴⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emegi”, *Doğu Batı Makaleler II*, haz. Taşkın Takış (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008), 147.

⁵⁴¹ Baron de Tott, *Turks and Tatars*, 198.

⁵⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 71.

dönemi ve nehirlerin donması uygun zamanlardı.⁵⁴³ Sular donduktan sonra buzların üstünden nehirleri aşmak kolaylaşmakta, böylelikle Tatar atlıları daha süratli hareket edebilmekteydiler. Akına çıkmadan öncü kuvvet şeklinde gönderilen atlılar, esirler olarak bilgi toplamaktaydılar. Böylelikle düşman ordusuyla doğrudan yüzleşme ihtimaline karşı önlem alınmaktaydı.⁵⁴⁴ Daha sonra süratli akınlarla mümkün olduğunca çok köle zapt edilmeye çalışılmaktaydı. Ayrıca kendileri göçebe bir topluluk oldukları için gece gündüz akın yaparak kısa süre içerisinde çok sayıda köle ve eşyayı ele geçirebilmekteydiler.⁵⁴⁵ Elbette esirler sadece yağma akınlarıyla ele geçirilmemekte, pekâlâ Novo Brodo şehrinin Osmanlı askerleri tarafından fethedilmesi örneğinde olduğu gibi kuşatma yoluyla da köleler zapt edilebilmekteydi.⁵⁴⁶

Yarlıklar kendilerine ulaşır ulaşmaz mirzalar ve kabile beyleri akına çıkmak üzere hazır bulunurlardı. Zira yağma akını düzenlemek onların da çıkarıydı. Öyle ki buradan elde edecekleri köleleri satarak ekonomik sıkıntılarını giderebilirlerdi.⁵⁴⁷ Hanın yarlık göndermesine kalmadan kabile beyleri ve hanlıktaki üst düzey görevliler handan çapula çıkmak için icazet isteyebilirlerdi. Böylesine bir duruma şahit olan Evliya Çelebi, Polat Aga'nın "Sultânım bir bârgîr verseniz şu şehre bir çapul civerüp şu şılga kızlardan ve devkelerden alıp Kırımğa doyum varsak ölyüdüğümüzge gam yemezdik" şeklinde meramını Kırım hanına aktardığını yazmaktadır.⁵⁴⁸ Osmanlı Devleti, yaptığı anlaşmalar neticesinde Kırım Tatarlarının yağma akınlarına çıkmasını engelleyebilmekteydi. Nitekim böyle bir durumda han da kabile beylerinin esir akını düzenlemelerine izin vermemekte onların sadece davarları yağmalamalarına müsaade etmekteydi.⁵⁴⁹ Yine de

---

⁵⁴³ Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han*, 31.

⁵⁴⁴ Kızılov, "Slave Trade in the Early Modern Crimea", 8.

⁵⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 72.

⁵⁴⁶ Kuşatmada ya da meydan muharebesinde ele geçirilen esirlere nasıl davranıldığı, ganimet olarak ele geçirilen kölelerin askerler arasında nasıl paylaştırıldığı gibi konulara değinen Konstantin Mihailoviç durumu şöyle anlatır: Şehir teslim olurken, sultan küçük bir açık kapı dışında kalenin tüm parmaklıklarını kapattırdı. Türkler şehre girdi. Hane reislerine, evlerinde yaşayan hizmetkarlar da dahil olmak üzere kadın erkek herkesi alıp evlerini terk etmelerini, kalenin hemen dışındaki hendeklere gitmelerini ve mallarını evlerinde bırakmalarını buyurdular. Böylece, birbiri ardınca çıkıp gittiler. Sultan kapının önünde durdu ve oğlanları bir tarafa, kadınları bir tarafa ayırdı; erkekleri hendeklere gönderdi, yüksek zümreden insanların kellesini vurdurttu. Diğerlerinin şehre dönmesine izin verdi. Eşyalarına hiç zarar gelmemişti. Sultan, 320 oğlan ve 704 kadın ve kız seçti. Kadınları ve kızları kafirlerin arasında dağıttı. Oğlanları ise yeniçeri olarak aldı, denizin ötesindeki Anadolu'ya yolladı. Ben ve iki kardeşim de bu şehirde ele geçirildi. Konstantin Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 85.

⁵⁴⁷ Yaşa, *Bahçesaray*, 168.

⁵⁴⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı vd., 6. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 30.

⁵⁴⁹ Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han*, 31.

özellikle kıtlık ve kuraklık zamanlarında Tatarlar, Osmanlı Devleti'nin uyarılarına kulak asmayarak yağma akınları düzenlemekteydiler. Bu durumda 29 Eylül 1564 tarihinde merkezden gönderilen *name-i şerif* örneğinde görüldüğü gibi yapılan izinsiz seferden ele geçirilen esirlerin salıverilmesi ve hayvanların dahi sahiplerine iade edilmesi emredilmektedir.⁵⁵⁰

Ele geçirilen esirlerin kontrollü bir şekilde yarımadaya ulaştırılması gerekmekteydi. Kaçmalarını önlemek adına ele geçirilen insanların elleri ve ayakları bağlanırdı. Genellikle sicim ve zincir bağlama işi için tercih edilmekteydi. Fakat esir sayısının çok olduğu zamanlarda bu işlevi görece her türlü materyal kullanılırdı.⁵⁵¹ Esirler genellikle birkaç kişilik gruplar şeklinde bağlanılır,⁵⁵² böylelikle hem kullanılan materyalden tasarruf edilir hem de esirler birbirlerine bağlı oldukları için kaçmaları zorlaşırdı. Bağlama işleminin ardından bir yandan esirlerin sayımı yapılır öte yandan ise sorgulanarak önemli bir kişi olup olmadıkları anlaşılırdı.⁵⁵³ Ayrıca esirlerin giydikleri kıyafetlerden ya da ellerinin beyazlığından da statüleri tespit edilebilmekteydi.

Kafiler halinde yolculuk eden ve aynı zamanda akıncı süvarileri tarafından takip edilen esirler, yol boyunca karşılaştıkları zorlu şartlardan dolayı can verebilirdi. Zorla yürütülmenin yanı sıra kölelere sınırlı miktarda yiyecek ve su verilmekte; bir yandan da hastalık ve pislik ile boğuşmaktaydılar.⁵⁵⁴ Akınlarda esir alınanların durumu 17. yüzyılda bölgede bulunan Sir John Chardin'in de dikkatini çekmiştir. Chardin'in aktardığına göre, üzerlerindeki paçavralarla yarı giyinik halde limanlara ulaştırılan kadın ve çocuk kölelerin önce burada giysileri yenileriyle değiştirilmekte daha sonra onlara bir parça ekmek verilmekteydi. Çocukların kaçma girişiminde bulunmalarına karşın elleri sürekli zincirlerle bağlanmakta fakat kadınların ellerini kullanmalarına izin verilmekteydi. Köle tüccarlarının ilgisine sunulan kadın kölelerin fiyatları güzelliklerine göre değişmekteydi. Chardin de bir cariye için 20 krona satıldığına şahitlik etmiştir.⁵⁵⁵

---

⁵⁵⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972-1564/1564): Özet, Transkripsiyon ve İndeks (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995), 121.

⁵⁵¹ Cemal Çetin, *Sultanın Esirleri İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715)* (Konya: Palet Yayınları, 2015), 59.

⁵⁵² Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, 34.

⁵⁵³ Çetin, *Sultanın Esirleri*, 61.

⁵⁵⁴ Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar*, 139.

⁵⁵⁵ Sir John Chardin, *Lives and Exploits of the Most Distinguished Voyagers, Adventurers and Discoverers*, ed. Hugh Murray vd. (New York: H. Huntington, 1840), 255-256.

4.5.2. Esirler, Köle Pazarı ve Alım-Satım

Köle pazarlarında sergilenmek üzere hanlığa getirilen esir kabileleri, yarımada'yı ana kara ile birleştiren Or-Kapı'dan geçmek zorundaydı. Ele geçirilen esirlerin yarımada'ya sokulması esnasında köle başına belli bir oranda vergi ödenmesi gerekmekteydi. İlk vergi sınır noktasını koruyan Or kalesinde, ikincisi ise Kırk Yer (Çufut Kale) denilen yerde *tamğacı* ya da *tartnagcı* adlı görevli tarafından toplanmaktaydı.⁵⁵⁶ Ayrıca han da elde edilen köle ve ganimetten 10'da 1 oranında pay almaktaydı. İslam hukukuna göre ele geçirilen ganimetin 5'te 1'i sultana aittir. Fakat Alan Fisher'in belirttiğine göre Kırım Han'ı statü olarak Osmanlı Sultanı'ndan aşağıda olduğu için onun yarısı kadar oranda ganimetten pay almaktaydı.⁵⁵⁷ Artık yarımada'ya girdikten sonra kölelerin kaderleri tayin edilmekteydi. Kimisi köle pazarlarına götürülerek burada alıcı beklemekte kimisi ise Tatarlar tarafından kendi işleri için çalıştırılmaktaydı. Hayvancılık, tarım ve ticaret gibi farklı işlerle meşgul olan Tatarlar kölelerden bu alanlarda faydalanmaktaydılar.⁵⁵⁸

Satılması tasarlanan kölelerin büyük çoğunluğu Kefe'ye götürülmekteydi. Henüz İtalyan Şehir Devletleri döneminde özellikle köle ticareti için yarımada'nın en uğrak noktası olan Kefe, Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkim güç olmasıyla da ehemmiyetini korumaya devam etmiştir.⁵⁵⁹ Kefe'de bulunan köle pazarı bir hayli büyüktü. Öyle ki İtalyanlardan kalma yapıların yanına 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı binaları eklenince market alanı uçsuz bucaksız bir görüntü kazanmıştır.⁵⁶⁰ Hanlık kurulmadan önce Ermeni, Grek, Yahudi ve İtalyan tüccarlar bölgedeki köle ticaretini kontrol etmekte ve satın alınan köleleri Avrupa ve Mısır'a sevk etmekteydiler.⁵⁶¹ Osmanlı'nın bölge ticaretini ele geçirmesiyle birlikte köle arzı da İstanbul ve Anadolu'ya kaymaya başlamıştır.⁵⁶²

Arz talep ilişkisi doğrultusunda başta Anadolu'ya gönderilen köleler yarımada'da bulunan Taman, Azak, Anapa, Gözleve ve Kefe limanlarından gemilerle sevk edilmekteydi. Zikredilen her limanda köle satışının yapılması için ayrıca bir de pazar bulunmaktaydı.⁵⁶³ Genelde Taman'dan Kefe'ye götürülen esirler burada Anadolu tüccarının getirdiği

---

⁵⁵⁶ Kizilov, "Slave Trade in the Early Modern Crimea", 10.

⁵⁵⁷ Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea Slave Trade", *Canadian-American Slavic Studies* 6/4 (Winter 1972), 583.

⁵⁵⁸ Yaşa, "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları", 662.

⁵⁵⁹ Güneş Yağcı, "XVI. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", 17.

⁵⁶⁰ Fisher, "Muscovy and the Black Sea Slave Trade", 583.

⁵⁶¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 171.

⁵⁶² Güneş Yağcı, "XVI. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", 18.

⁵⁶³ Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *History Studies* 3/2 (2011), 375.

kumaşlara karşılık takas edilirdi. İstanbul ve Anadolu'ya taşınan köleler çeşitli iş kollarında çalıştırılmaktaydılar.⁵⁶⁴ Kefe'ye bağlı Kerç ve Kopa limanları da akınlardan elde edilen kölelerin sergilendiği diğer pazarlardı.⁵⁶⁵

Köle ticaretinden Osmanlı Devleti yüksek miktarlarda gelir sağlamaktaydı. Kefe gümrük kayıtlarına yansıyan girdiler de bunu doğrulamaktadır.⁵⁶⁶ İmparatorluk sınırlarında köle satışının gerçekleşmesi ancak *pençik* vergisinin ödenmesiyle gerçekleşiyordu. Talep edilen verginin ödenmesinin ardından tüccara *pençik* varakası verilmekte böylelikle gümrükten sorun yaşamadan geçebilmekteydi.⁵⁶⁷ Ayrıca kölenin alım-satım işleminde de vergi alınmaktadır. Alınacak vergi miktarı kanunnameler aracılığıyla bildirilmiştir. II. Bayezid kanunnamesine göre Kefe'de satışı yapılan her köle için alıcı ve satıcıdan 105'er Kefevi akçesi alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁸

Tablo 3.5. Kırım Hanlığı'nda satılan köleler.

Köleler	Para Cinsi	Değeri
Kaytas çora	Altın ⁵⁶⁹	18
Kart cariye	Altın	18
Ali sagir çora	Altın	30
Baygeldi	Altın	55
Eftani	Altın	85
Yusuf	Altın	90
Andir	Altın	95
Kaytas Gulam	Altın	100
Şahbaz	Altın	115

⁵⁶⁴ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Yıllık Konferansları, VIII (1975-1976)'dan ayrı basım* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 217-229.

⁵⁶⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, 137.

⁵⁶⁶ İnalçık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, 145.

⁵⁶⁷ Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800- 1909* (London: Macmillan Press, 1996), 19.

⁵⁶⁸ 210 akçenin yanı sıra farklı vergiler de alınmaktadır. "Tamgay-ı esir ki kurâdan şehir-i Kefe'ye esir gelse Tatar dan ve Çerkezden her esir için alandan ve satandan 105'er akçe-i Kefevî alınurmuş. Ve bundan gayri tuta yani dellâllik deyu binde sekiz akçe ve rubu' alınmış. Yine satsa alan 105 akçe ve satan hemân 27 verüb ve tuta dahi iki taraftan alınurmuş. Ve şimdiki hâlde alan yine satsa satan 27 vermez ve alan 105 vermez. Hemân gerü resm deyu 27 akçe verür." Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri 2. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 432.

⁵⁶⁹ Dava kayıtlarından yola çıkarak 1 altın= 1.66 kuruş şeklinde hesaplanmıştır.

Tablo 3.6. (Devamı) Kırım Hanlığı'nda satılan köleler.

Can Gazi	Altın	120
Kutlu Zaman	Altın	120
Gülbahar	Altın	140

Tablo 7’de belgelerde rastlanılan kölelerin fiyatları verilmiştir. En düşük kölenin fiyatı 18 altın olmakla birlikte en yüksek fiyat ise 140 altındır. Köle fiyatlarının tespit edilmesinde yaş, kuvvet, fiziki özellikler, bakirelik ve sahip olunan meziyetlerin doğrudan etkisi vardır. Örneğin kart cariye şeklinde nitelendirilen kölenin fiyatı yalnızca 18 altın iken bir başka cariye Kutlu Zaman’ın fiyatı ise 120 altındır. Fiyatlara doğrudan etki eden bir diğer unsur ise arzdır. Öyle ki sık sık akınlar düzenlenen 1650-1675 yılları arasında,⁵⁷⁰ erkek kölelerin ortalama fiyatı 35 ile 50 altın arasında değişmekte iken⁵⁷¹ hanlığın iç isyanlarla boğuşmaktan akın düzenleyemediği yıllarda fiyatlar iki katından fazla artış göstermiştir. Özellikle Azov’un 1695 yılında elden çıkmasıyla Kırım Hanlığı, yağma akınlarında fayda sağlayan önemli bir üssü kaybetmiş, dolayısıyla köle kaynağı kesintiye uğramıştır.⁵⁷² Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarının ardından ise Moskova’ya karşı akın düzenlemeleri, Osmanlı Devleti tarafından engellenmiştir.⁵⁷³ Bu şartlar altında ekonomik sıkıntılar baş göstermiş ve hanlık içerisinde 1701-1702 yılları arasında isyanlar patlak vermiştir.

Satışı yapılan kölenin fiziksel bir kusuru olduğunun anlaşılması satıcının belirli bir meblağı geri vermesini gerektirebilir, hatta ortaya çıkan anlaşmazlık neticesinde satış anlaşması iptal edilerek, köle sahibine iade dahi edilebilirdi. Örneğin Mayıs/Haziran 1705 tarihinde Gözleve’den Ahmed, 15 gün önce Cennet Han Bike’den aldığı cariye sahibine iade etmiştir. 15 gün önce yapılan satışta cariye Gülbahar’ı 16.725 akçeye satın alan Ahmed, cariyenin omzunun daha önceden çıktığını ve çıkığın yerine tam olarak yerleşmediğini dile getirmiştir. Bu nedenle satış anlaşmasının bozulmasını mahkemeden

⁵⁷⁰ Mikhail Kizilov, sadece 1654-1657 yılları arasında düzenlenen 38 akından toplamda 52.000 kişinin ele geçirildiğini yazmaktadır. Kizilov, “Slave Trade in the Early Modern Crimea”, 9; 1659-1660 yılları arasında yapılan bir başka akında toplam 80.000 civarında köle esir alınmıştır. Güneş Yağcı, “Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, 406.

⁵⁷¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 177.

⁵⁷² Kirill Kochegarov, “From the ‘Eternal Peace’ to the Treaty of Carlowitz: Relations between Russia, the Sublime Porte and the Crimean Khanate (1686-1699)”, *The Treaties of Carlowitz (1699) Antecedents, Course and Consequences*, ed. Colin Heywood vd. (Leiden; Boston: Brill, 2020), 195.

⁵⁷³ Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700* (New York: Routledge, 2007), 193.

talep etmektedir. Cennet Han'a vekâleten mahkemeye gelen Abdullatif Çelebi, söz konusu kusurun daha önceden meydana geldiğini kabul etmiş lakin satış yapılırken Ahmed'in kusuru fark ettiğini ve buna rağmen satışı gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. İddiasının ardından Abdullatif Çelebi'den şahit talep edilmiş fakat şahit bulamamıştır. Daha sonra Ahmed'e yemin teklif edilmiş ve bunun üzerine yemin etmiştir. Böylelikle Gülbahar sahibine iade edilmiştir.⁵⁷⁴ Gülbahar'ın omuzundaki kusurun bilinçli bir şekilde gizlenip gizlenmediği tespit edilememekle birlikte mahkeme kaydından anlaşıldığı üzere satış esnasında kusurun görüldüğü ve ona göre pazarlık yapıp, anlaşma sağlandığı durumda satışın iptal edilmesini gerektirecek bir neden ortaya çıkmazdı.

Köle tüccarları yasaklanmasına rağmen kölenin kusurlarını kapatarak ederinden fazla miktarlara satmaya çalışabilirlerdi. Daha fazla kar etmek için çeşitli hilelere başvuran tüccarların oyunlarına Evliya Çelebi dahi şahitlik etmiştir:

“Bir marifetleri de 7-8 kere doğurmuş, memeleri torba gibi sarkmış avratları hamama koyup hamamdan sonra yine çeşit çeşit saçıkıbrıs, düzgünce, ayva çekirdekleri, şap ve mazi ile yüzüne, gözüne ve aşağısına bu ilaçları yapıp al yanaklı ve turunç memeli taptaze bakire bir kız edip sıkma dârâyî kaftanlar ile esir tahtaları üzerine oturturlar. Bu zamane fitnesi yaşlı cariyeye görücüye çıkar. Müşterinin biri bu müşteri yüzü cariyeyi görünce alıp dipsiz kuyuya düşer gibi düşüp bu câriye ay başında hayız gördüğünde câriyeyi alan, ‘Ah canım, vah malım gitti’ diye feryada başlar...”⁵⁷⁵

Yasal yolların yanı sıra kanuna aykırı bir şekilde yapılan köleleştirmeye de köle ticareti gerçekleşmektedir. Öyle ki özgür bir Müslüman esir alınıp köle olarak pazarda satıcıya sunulabilirdi. Fakat pençik varakası olmadığı için gümrüklerden geçirilmemesi gerekirdi. Bu yüzden ülke dışına çıkarılmaktansa gümrüklerden uzak tutularak ancak ülke içerisinde ticareti yapılmaktaydı. Yasa dışı yollarla köleleştirilen kişi mahkemeye başvurarak hür olduğunu ispat ettiği takdirde özgürlüğünü geri kazanmakta ve ticareti yapan şahıs da cezalandırılmaktaydı.⁵⁷⁶ Örneğin 1704 yılının Ekim ayında mahkemede bulunan kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu İvaz bin Süleyman hür olduğunu iddia etmektedir. İvaz, Süleyman ve Fatma'dan doğma özgür birisiyken 18 sene önce yaşadığı kasabaya 7 Tatar askeri gelmiş, henüz çocuk olduğu ve kendi geçimini sağlayamayacağı için Akmesicid sakinlerinden Abdülkerim isimli kişi onu hür birisi olarak yanına almıştır. Daha sonra

⁵⁷⁴ KŞS 38, 25.

⁵⁷⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 551.

⁵⁷⁶ Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise*, 20.

Abdülkerim tarafından Karasu'dan el-Hac Yakup'a köle olarak satılmıştır. Yakup vefat edince de miras olarak oğluna intikal etmiştir. İvaz'ın iddiaları şimdiki sahibine sorulduğunda babası tarafından Abdülkerim'den satın alındığını doğrulamış fakat özgür olduğunu bilmediğini eklemiştir. İvaz'dan şahit talep edildiğinde Kablan Çavuş ve Hüseyin şahitlik edip İvaz'ın Abdülkerim'in yanına hür biri olarak girdiğini doğrulamışlardır. Şahitlerin de yardımıyla İvaz özgürlüğünü geri kazanmıştır.⁵⁷⁷ Abdülkerim'in işlediği suça karşılık ceza alıp almadığını bilmiyoruz. Muhtemelen dava esnasında mahkemede bulunmamaktadır. Belki de nerede yaşadığı hatta hayatta olduğu dahi bilinmemektedir. İvaz'ın özgürlüğünü ispat edebilmesi için her türlü iddia da olduğu gibi şahitler gerekmiştir. Fakat 18 sene sonra İvaz kendisini tanıyan birilerini nasıl bulmuştur? Belki de tesadüf eseri birbirleriyle karşılaştıklarında İvaz ayağına gelen bu fırsatı talihini döndürmek için kullanmış ve mahkemeye başvurmuştur.

Aile üyelerinin tahakkümüne maruz kalıp köle olarak satılmasına ses çıkarmayan kişiler de mevcuttur. Mesela orta boylu, uzun burunlu, sarı tenli Fatma kocası tarafından köle olarak satılmıştır. Temmuz/Ağustos 1705 tarihinde mahkemede bulunan Fatma, Akkirman'a bağlı Taş Câmî' Mahallesinden Mehmed ve zevcesi Emine'den mütevellit hür birisi olarak doğmuştur. 20 sene önce yine Akkirman ahalisinden Seyyit ile evlenmiş, burada uzun bir süre kaldıktan sonra kocasıyla birlikte Köpek Aga kabilesinin yanında yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra kocası kölemdir deyip Fatma'yı Kefe'den tacir İshak'a satmıştır. İshak, Tamanlı Ali'ye, Ali ise şimdiki sahibi olan Mahmud Beşe'ye 1 buçuk sene önce 185 guruşa satmıştır. Yaşadığı yerde onu tanıyan kimse olmadığı için Fatma mecburen yaşananlara ses çıkaramamış ve boyun eğmiştir. Fakat sonunda sahibi Mahmud ile Bahçesaray'a gelmiş, fırsattan istifade ederek doğup büyüdüğü kasabada yaşayan kardeşi Ebu Bekir'e durumunu bildirmiştir. Ebu Bekir de Fatma'yı tanıyan şahitlerle birlikte mahkemeye gelmiştir. Fatma'nın sahibi Mahmud Beşe, bahsi geçen tarihte Ali ile ticareti gerçekleştirdiklerini doğrulamış fakat öncesine dair bilgisi olmadığını da eklemiştir. Es-Seyyid el-Hac Mehmed ve Ahmed mahkemede şahitlik edip Fatma'nın hür birisi olduğunu doğrulamışlardır. Böylelikle Fatma hür olduğunu ispatlamıştır. ⁵⁷⁸ Yine kanun dışı satışı gerçekleştiren Mehmed'in mahkemede bulunmadığını söyleyebiliriz. Böylelikle Dava faili cezalandırmaktan ziyade kişinin özgürleştirilmesine hizmet etmiştir.

---

⁵⁷⁷ KŞS 38, 58. Okunuşu için bkz. s. 130.

⁵⁷⁸ KŞS 38, 18. Okunuşu için bkz. s. 137-138.

Bir Müslümanın köleleştirilip satılmasındaki en büyük dinamik muhtemelen satıştan kazanılacak miktarın cazip gelmesiydi. Kıtlik zamanlarında ya da ödenmesi gereken vergi borcunun biriktiği senaryolarda aile içinden kimselerin özellikle kızların köle olarak satılması vakalarına rastlanılmaktadır.⁵⁷⁹ Ayrıca 18. yüzyılın başında durma noktasına gelen yağma akınları, bu dönemde artan kanuna aykırı köleleştirme vakalarının muhtemel sebebidir.⁵⁸⁰ Satış gerçekleşirken mağdur tarafın ses çıkarmamış olması da bir hayli ilginç gözükmektedir. Zira Fatma kendisini satın alacak kişiye özgür olduğunu söylediği durumda bu kanunsuzluğa son verebilirdi. Belki de kocasına duyduğu korku, başına gelebileceklere katlanmasına ve sesini çıkarmamasına sebep olmuştur. Tabi henüz satış gerçekleşirken sessiz kalmak ileride uzun yıllar boyunca kaderlerine boyun eğmelerini gerektirmiştir. Öyle ki ancak kendilerini tanıyan birilerini buldukları zaman hür olduklarını ispatlayabilmekte ve özgürlüklerine kavuşabilmekteydiler.

4.5.3. Kölelerin Özgürlük ve Hak Arama Mücadelesi

Kölelerin özgürlüklerini geri kazanmaları için çeşitli yollar mevcuttur. Akla ilk gelen her ne kadar yasal olmasa da sıklıkla karşılaşılan firarlardır. Kayıtlarda herhangi bir firar vakasına rastlamasak da zaten bu teşebbüs ancak başarısızlıkla sonuçlandığında mahkemede sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla belki de teşebbüslerin hepsi en azından köleler için mutlu sonla neticelenmiştir. Köle firarlarını engellemek adına İslamiyet’le birlikte yeni söylemler türemiştir. Örneğin hadis kitaplarında “sahibinden kaçan kölenin geri dönünceye kadar namazının kabul olmayacağı, küfre gireceği, ölürse kafir olarak öleceği, kaçıp şirke giden, şirk toprağına giden kölenin kanının helal olduğu...”⁵⁸¹ gibi söylemler yer almaktadır. Tabi bu ifadeler sonradan Müslüman olan köleler için geçerlidir. Hristiyan bir köle için bahsi geçen hadisin herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Burada amaçlanan muhtemelen köleyi korkutarak kaçmasını engellemektir.

Firar eden köle için *abd-ı abık* söylemi kullanılmaktadır.⁵⁸² Kölelerin firar girişimi genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Efendisi kendisine kötü davranan köleler

---

⁵⁷⁹ Iris Origo, “The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, *Speculum* 30/3 (Jul 1955), 326.

⁵⁸⁰ Fırat Yaşa, “From a Chicken in Every Pot to a Time of Scarcity: Rethinking Slavery in the Crimean Khanate”, *Slavery and Abolition* 44/2 (2023), 14.

⁵⁸¹ Metin Ceylan, “İslam Hukukunda Kaçan Köle (Abık)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (2014), 60-61.

⁵⁸² Abdülkadir Şener, “Âbık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/306.

kaçarak daha iyi bir muamele ile karşılaşacaklarını ummaktadırlar.⁵⁸³ Kölenin kaçması sahibi adına maddi külfete yol açmaktaydı. Başarıyla neticelenen teşebbüsü sahibi için büyük miktarda mal kaybı anlamına gelmekte, bulunduğu takdirde dahi çeşitli ödemelerin yapılması gerekmekteydi. Bu bağlamda ödenmesi gereken miktar kanunnamelerde dahi yer almaktadır:

“Ve abd-ı âbık dutulsa yavacı (yuvacı) olan abd-i âbıkı dutup götürüne yirmi akçe vermek adet olmuştur. Âbıkın mevlası gelicek bir günlük yoldan kaçmışa otuz akçe; iki günlük yoldan kaçmışa altmış, üç günlük yoldan kaçmışa ve dahi ziyâde yoldan kaçmış yüz akçe muştuluk verir. Ve kulun kadı takdir eylediği nafakasını verir. Bunlardan gayri abd-i âbık dutup götürüne verdiği yirmi akçeyi âbıkın mevlâsından alır imiş...”⁵⁸⁴

Görüldüğü gibi öncelikle köleyi yakalayan kişiye, firarının kat ettiği mesafe göz önünde bulundurularak belirli bir meblağın ödenmesi gerekmektedir. Daha sonra kaçak köleye günlük ihtiyaçlarını giderebilmesi için kadının uygun gördüğü miktarda günlük nafaka bağlanmaktadır.⁵⁸⁵ Çalışmamıza konu olan dönemde Kırım’da yetişkin bir erkeğin 1 günlük nafaka ücreti 7 akçedir. Dolayısıyla alıkonulduğu her ay için 210 akçe ödenmesi gerekmektedir. Yetkililer sahibi ortaya çıkıncaya kadar köleyi 3 ay boyunca ellerinde tutmak zorundadır. Beklenilmesi gereken süre dolduktan sonra kölenin satışı *mezad* usulü yapılır ve elde edilen meblağ hazineye intikal ederdi.⁵⁸⁶ Satıldıktan sonra efendisinin zuhur etmesi satış işlemini değiştirmez zira köle sahibine iade edilmezdi. Ancak köle sahibi sipahi ise kölesini geri alabilmekteydi.⁵⁸⁷

Yasal olmayan yolların dışında kölenin sahibinin hizmetinde olduğu süre boyunca hürriyetini kazanabileceği çeşitli yöntemler mevcuttur. Esaret altındaki köleler özgürlüklerine giden yolda ilk olarak Müslüman olmayı tercih edebiliyordu. Bu amaçla efendilerinin gözüne girerek azat edilmeyi umut etmekteydiler. Ayrıca İslam dini cariyeye ve köle azadını teşvik etmiş hatta işlenen bazı günahlara karşılık kefarete olarak köle azat edilmesini emretmiştir.⁵⁸⁸ Köle azat etmenin bir ölüyü diriltmek kadar sevap olduğu da

---

⁵⁸³ Ehud Toledano’ya göre köleler yakalanacaklarını bilerek kaçmakta böylelikle sahipleriyle uzlaşarak yaşam koşullarını iyileştirebileceklerini düşünmekteydiler. Ehud Toledano, *As if Silent and Absent Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East* (New Haven; London: Yale University Press,2007), 74.

⁵⁸⁴ Akgündüz, *II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, 75.

⁵⁸⁵ Yaşa, *Bahçesaray*, 186.

⁵⁸⁶ Zübeyde Güneş Yağcı, “Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21- 23 Kasım 2014 Bildiriler II*, ed. Coşkun Yılmaz vd. (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2015), 270.

⁵⁸⁷ Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*, 164.

⁵⁸⁸ İzzet Sak, *Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 86.

dini hükümlerce belirtilmiştir. Her ne kadar ardında yatan nedeni tam olarak bilemesek de Kırım kayıtlarında kölelerin azat edildiği örnekler mevcuttur. Örneğin Bahçesaray'dan Abdulvahhab bin Ömer, orta boylu, gök gözlü kız yüzlü kölesi Kutlu Saat'i azat etmiş ve soy hakkından vazgeçtiğini bildirmiştir. Mart/Nisan 1705 tarihinde gerçekleşen azat işleminde Abdulvahhab'ın neden böyle bir karar aldığına yer verilmemiştir.

Azat edilen köleye *müdebber* köle denilmektedir.⁵⁸⁹ Müdebber kölenin azat edildiğini ispatlaması için sahibi ile mahkemeye gelip azat işlemini kayıt altına alması gerekir. Aksi takdirde başkasına ait bir köle olarak görülecektir. Örneğin Kenan dava kaydı olmadığı için özgür olduğunu şahitlerle ispatlamak zorunda kalmıştır. Mahneva'ya vekâleten mahkemede bulunan kocası Mesud, eşinin kölesi olan Kenan'ın itaatsizlik ettiğini mahkemede bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Kenan, Mahneva'nın eski eşi Arslan'ın kölesi olduğunu kabul etmiş fakat 32 sene önce azat edildiğini bildirmiştir. Buna göre Arslan annesinin ölümünden sonra Kenan'ı azat etmiş fakat o eski sahibiyile yaşamaya devam etmiştir. Kenan'dan iddiasını ispat etmesi için şahit talep edilmiştir. Kasay Sufi ve Kul Kara'nın şahitliği ile Kenan'ın 32 sene önce azat edildiği ispatlanmıştır.⁵⁹⁰ Görüldüğü gibi bazı durumlarda köleler azat edilse dahi efendisinin yanında kalmaya devam edebilmekte ve aralarındaki köle-efendi ilişkisini başka bir boyuta taşıyabilmektedirler. Muhtemelen dinlerini değiştirip farklı bir kimlik ve isme sahip olan esirler, tutsak hayatı yaşadıkları topraklarda kendilerine yeni bir hayat kurmuş ve bu şartlara uyum sağlamışlardır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra efendisinin yanında kalmaya ya da hanlıkta yaşamaya devam eden azatlı kölelerin sayıları bir hayli fazladır. Öyle ki Bahçesaray'da yer alan Rus Mahallesi'nin müdebber köleler için kurulduğu düşünülmektedir.⁵⁹¹

Firar etmesinin önüne geçmek ve aynı zamanda istihdamını kolaylaştırmak için efendi, kölesiyle anlaşma yapabiliyordu. Bahsi geçen anlaşmaya *mükâtebe* denilmektedir. Anlaşma şartları belirlendikten sonra köle şartları yerine getirirse azat edilmektedir. Şartlar arasında köleden belirli bir işi yerine getirmesi istenilebilirdi.⁵⁹² Örneğin Fırat Yaşa'nın yazdığı bir mükatebe anlaşmasında Raziye Bikeç isimli kadın, kölesine 50 koyun vermiş, bahsi geçen sürüyü 500 koyuna çıkarttığı ve bir de çoban getirdiğinde azat edileceğini

---

⁵⁸⁹ Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise*, 153.

⁵⁹⁰ KŞS 38, 30.

⁵⁹¹ Yaşa, *Bahçesaray*, 165.

⁵⁹² Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29/1 (March 1969), 115.

vaat etmiştir.⁵⁹³ Ayrıca efendi “yanımda 15 sene çalışırsa azat olsun” gibi bir ifadeyle de mükâtebe anlaşması yapabiliirdi.⁵⁹⁴ Belirlenen süre dolduğunda ise köle özgürlüğüne kavuşurdu. Azat edilen köleye, hürriyetine delil olarak *itakname* adlı bir belge verilirdi.⁵⁹⁵ Ayrıca itaknamelerin bir sureti de kadı sicillerine kaydedilirdi.⁵⁹⁶ Mükatebe anlaşması yapılan kölenin satılamayacağı düşünölmekle birlikte fetvalarda aksi bir durum söz konusudur. Örneğın kendisine sorulan “Zeyd, abd-i memlûkü Amr’a ‘bana on yıl hizmet eyle de âzâd ol’ deyip Amr dahi kabûl eylese, on yıl tamam olmadan Zeyd, Amr’ın rızası yok iken Amr’ı âhara bey’ eylemeğe kâdir olur mu?” sorusuna Ebussuûd Efendi “Ta’lik mahz ise olur, kitâbet ise olmaz” cevabını vermiştir.⁵⁹⁷

Mükatebe dışında kadın kölelerin azat edilmesini sağlayan bir başka yol daha mevcuttu. Efendisi ile girdiğı cinsel birliktelikten çocuğı olan cariyelere *ümme veledlik* statüsü verilerek özgür olmalarının önü açılıyordu. Yine de özgürlüklerini tam anlamıyla kazanmak için ya efendileriyle nikahlanmak ya da efendilerinin ölmesini beklemek zorundaydılar.⁵⁹⁸ Efendisinin çocuğunu doğuran cariyeler satılamazdı.⁵⁹⁹ Ayrıca bu birliktelikten dünyaya gelen çocuk da özgür sayılır dolayısıyla satılması söz konusu olamazdı. Fakat aksiyle de karşılaşmak mümkündür. Örneğın Karamış isimli şahıs, babası Canoş’un cariyesinden olma oğlu Hüseyin’i 130 kuruşa satmıştır. Buna göre eşinin 32 sene önce kendisine hibe ettiğı cariyesi Naste ile cinsel birliktelik yaşayan Canoş’un iki çocuğı olmuş ve bunları himayesine almıştır. Fakat daha sonra eşi Kirke bilmeden çocuklardan birisi olan Hüseyin’i, kendi oğlu Karamış’a vermiş, Karamış da aynı babadan mütevellit kardeşi Hüseyin’i, Halil Mirza’ya satmıştır. Daha sonra hür olduğunu ispatlamak için mahkemeye başvuran Hüseyin, şahitlerle birlikte iddiasını ispat etmiştir.⁶⁰⁰ Mahkeme kaydında Kirke’nin cehaletine binâen böyle bir işe kalkıştığı söylenilmektedir. Fakat oğlu Karamış’a kalacak mirasın bölünmesini engellemek için de pekâlâ Hüseyin’den kurtulmaya çalışmış olabilir.

---

⁵⁹³ Yaşa, *Bahçesaray*, 191.

⁵⁹⁴ Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, 221

⁵⁹⁵ Fırat Yaşa, “From a Chicken in Every Pot to a Time of Scarcity: Rethinking Slavery in the Crimean Khanate”, 6.

⁵⁹⁶ Ahmet Şamil Gürer, “Osmanlı Kölelik Tarihi Araştırmaları İçin Veri Kaynağı Olarak İtıkâmeler ve 1822 Yılına Ait Bir İtıkâme Örneğı”, *Journal of Turkish Studies in Memoriam Şinasi Tekin III* 32/1 (2008), 252.

⁵⁹⁷ Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*, 158.

⁵⁹⁸ Yahya Araz, “Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile ve Çocuk Annesi Caiyeler Üzerine Düşünceler (1790: 1800)”, *Kebikeç* 37 (2014), 238.

⁵⁹⁹ Ehud Toledano, “Slave Dealers, Women, Pregnancy, and Abortion: The Story of a Circassian Slave-Girl in mid-Nineteenth Century Cairo”, *Slavery and Abolition* 2/1 (1981), 54.

⁶⁰⁰ KŞS 38, 11.

5. SONUÇ

Sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekmiş ve bir dizi mücadelenin ardından nihayet imparatorluğun himayesi altına girmiştir. Hanlık, kuzeyden gelecek tehlikelere karşı set olmanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da yayılmasına ve hakimiyet kurmasına da hizmet etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferlere askeri kuvvetlerini göndermekten de geri kalmamıştır.

Kırım Hanlığı'nın toplumsal yapısı, şehircilik faaliyetleri, ekonomik boyutu ve kurumları Osmanlı Devleti'yle benzerlik göstermektedir. Örneğin hanlığın başkenti Bahçesaray, Anadolu'daki bir Osmanlı şehriyle kıyaslandığında kurumlarının benzerlik gösterdiği görülecektir. Öncelikle neredeyse her Osmanlı şehrinde bulunan tipik mahalle adlarından birisi olan Cami-i Kebir ismi, Bahçesaray'da da mevcuttur. Hansaray'ın da içinde bulunduğu bu mahalle şehrin en büyük mahallesidir. Osmanlı Devleti'ndeki gibi burada da mahallelerin merkezlerinde camiler yer almaktadır. Camilerin etrafında ise çeşitli vakıf binaları konumlandırılmaktadır. Yine Anadolu'da görülebileceği gibi burada da mahalleler isimlerini bölgede yaşamış önemli şahıslardan, coğrafi özelliklerden ve ibadethanelerden almışlardır. Aynı mahalle içerisinde yaşayan farklı kesimden insanlar görülmektedir. Her ne kadar aynı mahallede yaşamak için benzer dini inanca sahip olmak gerekli görülse de aksi durumlara da rastlanılmış, belki de bir arada yaşamının etkisiyle kişiler dinlerini değiştirip Müslüman olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde mevcut olduğu gibi Kırım Hanlığı'nda da kişilerin statü ve sınıflarını belirten unvanlar kullanılmaktadır. Örneğin mirza, beşe, ağa, çelebi, seyyid, efendi, şeyh, bike ve el-Hâc gibi unvanlar statü sahibi zengin kişiler tarafından kullanılmaktadır. Toplumu ayırıştırıcı statü farkı, kişilerin sosyal yaşantısını da etkilemekteydi. Özellikle evlenecek kişilerin aynı sosyal sınıfa mensup olması belirleyici bir faktördü. Ayrıca talep edilen mehr miktarı da kişinin statüsüyle doğru orantılıydı. Mesela Sefa Giray Han oğlu Bahadır Giray ile evlendirmek üzere talip olduğu Gök Bike'ye 1.400 altı mehr vermeyi kabul etmiştir. Fakat hanlığın orta halli ailelerine mensup kızları için istenilen miktar 150-250 altın arasında değişmektedir. Unvanların dışında sahip olunan mülk ya da giyilen giysi de kişilerin statüsünü gösteren unsurlardandır.

Toplumsal hayatı koruma ve suça engel olma sorumlulukları mahalleli tarafından yerine getirilmiştir. İlk aşamada mahalle için tehlike arz edecek kişiler kontrol edilmiş hatta gerektiği durumlarda mahalleden ihraçları da sağlanmıştır. Ayrıca işlenen suçlu kadıya bildirmek gibi bir vazifeyi de ifa etmişlerdir. Kadı ise mahkemeye intikal eden davaları Hanefi hukuku ve Osmanlı kanunnameleri ışığında neticelendirmeye çalışmıştır. Özellikle 1704-1706 yılları arasında artış gösteren suç vakaları III. Gazi Giray Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan isyanları işaret etmektedir. İsyen zamanlarında kargaşanın ve asayişsizliğin arttığını göz önünde bulundurursak hırsızlık, cinayet, haneye tecavüz, darp ve yaralama gibi olayların artması tabii gözükmektedir. Yine de bu tür suçların faileri için Kırım belgelerinde belirli bir terminolojinin gelişmemiş olması bunların dönemsal kargaşalardan ibaret olduklarını göstermektedir.

Yağma akınlarından elde edilen köleler, Kırım Hanlığının en büyük gelir kapısıdır. Bu bağlamda ortalama olarak her sene bir büyük akın düzenlenmekte ve elde edilen köleler İstanbul'da ve Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde sergilenmektedir. Özellikle Osmanlı ordularının Doğu Avrupa'daki ilerleyişi durduğunda Kırım hanının düzenlediği yağma akınlarından elde edilen köleler, Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacını karşılamak için önemli bir kaynak haline gelmiştir. Ele geçirilen kölelerin bolluğu da hanlıktaki köle piyasasını belirlemiştir. Örneğin sık sık akınlar düzenlenen 1650-1675 yılları arasında bir erkek kölenin fiyatı 35-50 altın arasında değişiklik gösterirken akınların durma derecesinde azaldığı 1704-1706 yıllarında fiyatlar iki katına çıkmıştır. Kırım yarımadası, köle kaynağı olmasının yanı sıra konumu gereği köle ticaretinde de önemli bir noktadır. Çeşitli yerlerden gelen tüccarlar, satın aldıkları kölelere karşılık bölgede bulunan limanlara pamuklu ve ipekli kumaşlar taşıyarak bölgenin dokuma ürünlerine olan ihtiyacını karşılamaktadır. Köle ticaretinin yanı sıra tarım ve hayvancılık da ekonominin temel taşlarındandı. Yağma akınlarının düzenlenmediği zamanlarda Kırım Tatarları büyükbaş hayvanlarıyla ilgilenir, sürülerini çoğaltmaya uğraşırlardı. Köleler de iş gücüne en çok ihtiyaç duyulan alanlarda yani tarlalarda istihdam edilirdi. Önceki dönemlerde bolca bulunmalarından dolayı köle fiyatları hemen her kesimden insanın erişebileceği miktardaydı. Fakat fiyatların katlanmasından dolayı bu dönemde köle sahibi olmak ancak belirli kesimden insanların karşılayabileceği bir imtiyaza dönüşmüştür.

6. KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

H. 1116-1117/ M. 1704-1706 Tarihli 38 Numaralı Kırım Şer'iyeye Sicili.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

6 Numaralı Mühimme Defteri (972-1564/1564): Özet, Transkripsiyon ve İndeks. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

Abacı, Nurcan. "Osmanlı Dönemi Bilirkişi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002), 75-84.

Abacı, Nurcan. "Bekledim de Gelmedin: 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadınlar ve Kayıp Kocaları". *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu* 41 (December 2014), 63-69.

Abacı, Nurcan. *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2001.

Abdulgaffar Qirimi, *Umdet ol- Ahbar*. haz. Derya Derin Paşaoğlu. Kazan: Academy of Sciences of the Tatarstan Republic, 1. Basım, 2014.

Açık, Turan. "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri". *Journal of History Studies* 9/5 (December 2017), 25-56.

Açık, Turan. "Yeminin İki Yüzü: Vicdani ve Toplumsal Kanaat Arasında Osmanlı Bireyi". *History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık* 5/2 (2013), 1-19.

Ahmed Cevdet Paşa. *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*. haz. Mustafa Zahit Öner. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 1. Basım, 2022.

Akbulut, İlhan. "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (Şubat 2003), 167-181.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, 2019.

- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt I Fatih Devri Kanunnameleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1.Basım, 1990.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt II Bayezid Devri Kanunnâmeleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Akkese. Ayten. “‘Gideyim de Kendimi Bir Çiğneteyim’ Yabancı Seyyahlara Göre Hamam Kültürü”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 133-149.
- Akyüz, Jülide. “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan ‘Mehir’ Hakkında Bazı Düşünceler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 213-230.
- Alkan-Günay, Nilüfer. “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı”. *OTAM* 26 (2009), 29-39.
- Alkan-Günay, Nilüfer. “Osmanlı Örfi Hukuku ve Kanunnâme-i Sultânî Ber-Mûceb-i Örfi Osmânî”. *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*. ed. Nilüfer Alkan Günay. 552-565. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Araz, Yahya. “Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790: 1800)”, *Kebikeç* 37 (2014), 233-260.
- Araz, Yahya. “Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz!”. *Toplumsal Tarih* 274 (Ekim 2016), 42-49.
- Araz, Yahya. “Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Doğu Batı* 64 (Şubat, Mart, Nisan 2013), 149-180.
- Artan, Tülay. “Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmî”. *Defter* 20 (1993), 91-115.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğulları’nın Tarihi Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım*. çev. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç. haz. Hayati Develi- Samih Rifat. İstanbul: Koç kültür Sanat Tanıtım A.Ş., 1. Basım, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri”. *Osmanlı Araştırmaları* 3 (Haziran 1982), 1-12.

- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”. *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 434-455. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1. Basım, 1992.
- Ayhün, Erşahin Ahmet. *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. “Kasâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”. *Belgeler* 3/5-6 (1966), 1-479.
- Barkey, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. çev. Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Baron de Tott. *Memoirs of The Baron de Tott on the Turks and Tatars*. 2 cilt. Dublin: L. White J. Cash- R. Marchbank, 1. Basım, 1785.
- Baykara, Tuncer. “Kaza”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 25/119-120. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Behar, Cem. *A Neighborhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*. New York: University of New York Press, 1. Basım 2003.
- Bıyık, Ömer. *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bilgin, Arif. “Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul’un İktisadi Yönetimi”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 90-101. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayınları, 1. Basım, 1989.
- Bulunur, Kerim İlker. “Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü”. *Omeljan Pritsak Armağanı*. ed. Mehmed Alpargu vd. 525-581. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2007.

- Burak, Guy. *The Second Formation of Islamic Law The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 2015.
- Canbakal, Hülya. “Vows as Contract in Ottoman Public Life (17th- 18th Centuries)”. *Islamic Law and Society* 18/1 (2011), 85-115.
- Canbakal, Hülya. *Society and Politics in an Ottoman Town Ayntab in the 17th Century*. Leiden; Boston: Brill, 1. Basım, 2007.
- Ceylan, Metin. “İslam Hukukunda Kaçan Köle (Abık)”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (2014), 56-73.
- Çağrı, Mustafa. “Emir bi’l- ma’rûf nehiy ani’l-münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâva-yı Ali Efendi Cild-i Evvel*. haz. H. Necati Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâva-yı Ali Efendi Cild-i Sâni*. haz. H. Necati Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Çetin, Cemal. “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vak’aları: Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”. *Turkish Studies* 9/1 (Kış 2014), 133-156.
- Çetin, Cemal. “Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645- 1750)”. *Journal of History Studies* 6/6 (Aralık 2014), 43-70.
- Çetin, Cemal. *Sultanın Esirleri İstanbul’da Bir Esir Kampı (1715)*. Konya: Palet Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Çıpa, Erdem. *Yavuz’un Kavgası I. Selim’in Saltanat Mücadelesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Çoşgel, Metin- Ergene, Boğaç. *The Economics of Ottoman Justice Settlement and Trial in the Sharia Courts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2016.
- Çotuksöken, Yusuf. *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 1. Basım, 2004.

- Davies, Brian. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*. New York: Routledge, 1. Basım, 2007.
- Dingeç, Emine. “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni”. *Bellekten* 75/272 (Nisan 2011), 135-158.
- Doğan, Ahmet. *Kırım Bahçesaray’da Sosyo- Ekonomik Hayat (1700-1725)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Dörtok-Abacı, Zeynep- Ergene, Boğaç. “The Price of Justice: Revenues Generated by Ottoman Courts of Law in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries”. *Journal of Near Eastern Studies* 81/1 (2022), 25-52.
- Dörtok-Abacı, Zeynep. “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”. *OTAM* 20/20 (Mart 2006), 105-115.
- Dörtok-Abacı, Zeynep. “Tarih Yazımında Yapısal Unutkanlık: Menhus Bir Mesele Olarak Küfürbazlar ve Küfür”. *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu* 41 (December 2014), 71-83.
- Duman, Mustafa. *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Ekin, Ümit. “19. Yüzyılda Kocaeli Sancağı’nda Çok Eşlilik Olgusu”. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III Bildirileri*. ed. Haluk Selvi. 919-926. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 1. Basım, 2017.
- Emecen, Feridun. *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1. Basım, 1997.
- Emecen, Feridun. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Erdem, Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800- 1909*. London: Macmillan Press, 1. Basım, 1996.

- Erdoğan, Ahmet. *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ergenç, Özer. “İdeal İnsan Tipi Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*. haz. Derya Önder. 423-428. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*. haz. Derya Önder. 94-104. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazılar*. haz. Derya Önder. 85-93. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*. haz. Derya Önder. 75-84. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Ergene, Boğaç. “Costs of Court Usage in Seventeenth- and Eighteenth- Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45/1 (2002), 20-39.
- Ergene, Boğaç. *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*. Leiden: Boston Brill, 1. Basım, 2003.
- Erkek Salih. “17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 2/1 (Temmuz 2009), 52-60.
- Erkek, Salih. “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür”. *Tarih Okulu Dergisi* 9/ 28 (Aralık 2016), 223-247.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu- Dizini*. haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2003.

- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 7. Cilt. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Faroqhi, Suraiya (ed.). *Türkiye Tarihi 1603- 1839 Cilt III*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2011.
- Faroqhi, Suraiya. “Zor Zamanları Atlamak: Bursa’da 1800 Civarında Pamuk ve İpek Ticareti”. çev. Ayşen Gür. *Ekmek Aslanın Ağzında Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*. ed. Suraiya Faroqhi. 155-174. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Fisher, Alan. “Muscovy and the Black Sea Slave Trade”. *Canadian-American Slavic Studies* 6/4 (Winter 1972), 575-594.
- Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Gerber, Haim. *State, Society, And Law in Islam Ottoman Law in Comparative Perspective*. New York: State University of New York Press, 1. Basım, 1994.
- Grehan, James. “The Mysterious Power of Words: Language, Law, and Culture in Ottoman Damascus (17th- 18th Centuries)”. *Journal of Social History* 37/4 (Summer 2004), 991-1015.
- Gümüüşçü, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Güneş- Yağcı, Zübeyde. “Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”. *Uluslararası Türkiye- Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500 1800) Bildiriler*. ed. Mehmet Alpargu vd. 393-418. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Güneş-Yağcı, Zübeyde. “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”. *Karadeniz Araştırmaları* 8/8 (Kış 2005), 12-30.

- Güneş-Yağcı, Zübeyde. “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, *History Studies* 3/2 (2011), 371-384.
- Güneş-Yağcı, Zübeyde. “Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21- 23 Kasım 2014 Bildiriler II*. ed. Coşkun Yılmaz vd. 267-283. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Gürer, Ahmet Şamil. “Osmanlı Kölelik Tarihi Araştırmaları İçin Veri Kaynağı Olarak İtiknâmeler ve 1822 Yılına Ait Bir İtiknâme Örneği”. *Journal of Turkish Studies in Memoriam Şinasi Tekin III* 32/1 (2008), 251-255.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Basım, 2021.
- Halim Giray. *Gülbin-ü Hânân*. ed. Bekir Günay. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Hall, Edward. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Book Editions, 1. Basım, 1969.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. ed. V. L. Menage. London: Oxford University Press, 1. Basım, 1973.
- Howorth, Henry. *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part II*. London: Longmans, Green and Co., 1. Basım, 1880.
- Ivanova, Svetlana. “The Divorce Between Zubadia Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth- Century Shari‘a Court of Rumelia”. *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*. ed. Amira El Azhary Sonbol. 112-125. New York: Syracuse University Press, 1. Basım, 1996.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, 2018.
- İmber, Colin. “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehir”. çev. Necmiye Alpay. *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. ed. Madeline C. Zilfi. 77-100. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2000.

- İnalcık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire". *The Journal of Economic History* 29/1 (March 1969), 97-140.
- İnalcık, Halil. "Giray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/76-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İnalcık, Halil. "Kalgay". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24/259. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İnalcık, Halil. "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi". *III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler*. 478-489. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1943.
- İnalcık, Halil. "Kırım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/449-457. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği". *Doğu Batı Makaleler II*. haz. Taşkın Taş. 123-153. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- İnalcık, Halil. "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi". *Bellekten* 8/30 (Nisan 1944), 185-229.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2003.
- İnalcık, Halil. *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I, The Customs Register of Caffa, 1487-1490*. Cambridge: Harvard University Press, 1. Basım, 1995.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XII. yüzyıla kadar)". *Bellekten* 61/232 (Aralık 1997), 597-700.
- Jean-Baptiste Tavernier. *Tavernier Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos'un Anısına*. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2006.
- Jennings, Ronald. "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus". *Studia Islamica* 78 (1993), 155-167.
- Jennings, Ronald. "Limitations of the Judicial Powers of the Kadı in 17th C. Ottoman Kayseri". *Studia Islamica* 50/50 (1979), 151-184.

Jennings, Ronald. "The Office of Vekil (Wakil) in the 17th Century Ottoman Kayseri", *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. ed. Ronald C. Jennings. 247-276. New Jersey: Gorgias Press, 1. Basım, 1999.

Jennings, Ronald. "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1 (January 1975), 53-114.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Mülli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 42. Basım, 2017.

Kallek, Cengiz. "Kile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25/567-570. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Karahasanoğlu, Selim. *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2021.

Karaman, Hayreddin. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi". *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997), 271-278.

Kavak, Nuri. "Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü". *Bilig* 55 (Güz 2010), 93-102.

Kavak, Nuri. "Kırım'ın Karasu Kazası'nda Bulunan Ticari Mekanlar ve Vakıf Eserleri, 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)". *The Black Sea Journal of Social Sciences* 1/1 (Güz 2009), 111-124.

Kavak, Nuri. "Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)". *Journal of International Eastern European Studies* 1/1 (Summer 2019), 59-72.

Kavaklı, Sibel. "Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyye Sicillerinden Örneklerle". *History Studies* 5/3 (Mayıs 2013), 117-142.

Kavuncu, Mualla. "Osmanlılarda Aile ve Kadın". *Dini Araştırmalar* 1/4 (Mayıs- Ağustos 1999), 143-168.

- Kaysunizade Nidai Remmal Hoca. *Tarih-i Sahib Giray Han*. ed. Özalp Gökbilgin. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 1973.
- Kermeli, Evgenia. “The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth- Nineteenth Centuries”. *Journal of Semitic Studies* 52/ 23 (2007), 165-210.
- Kizilov, Mikhail. “Slave Trade in the Early Modern Crimea From the Perspective of Christian, Müslim and Jewish Sources”. *JEMH* 11/1-2 (2007), 1-31.
- Kocheharov, Kirill. “From the ‘Eternal Peace’ to the Treaty of Carlowitz: Relations between Russia, the Sublime Porte and the Crimean Khanate (1686-1699)”. *The Treaties of Carlowitz (1699) Antecedents, Course and Consequences*. ed. Colin Heywood vd. 186- 200. Leiden; Boston: Brill, 1.Basım, 2020.
- Konstantin Mihailoviç. *Bir Yeniçerinin Hatıraları*. çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Köse, Saffet. “Hülle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/475-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kravets, Maryna. “From Nomad’s Tent to Garden Palace: Evolution of Chinggisid Household in the Crimea”. *Toronto Studies in Central and Inner Asia* 7 (2005), 47 60.
- Królikowska, Natalia. *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774)*. Leiden; Boston: Brill, 1. Basım, 2019.
- Kuban, Doğan. *Türk “Hayat”lı Evi*. İstanbul: Eren Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Kurat. Akdes Nimet. *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1972.
- Kurtoğlu, Fevzi, “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”. *Bellekten* 1/3-4 (Temmuz 1937), 641-655.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 1998.

- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı'nın Sosyo Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Luttrell, Anthony. "Latin Responses to Ottoman Expansion Before 1389". *The Ottoman Emirate (1300-1389)*. ed. Elizabeth Zachariadou. 119-134. Rethymnon: Crete University Press, 1. Basım, 1993.
- Malowist, Marian. "Commercial Capitalism and Agriculture". *Western Europe, Eastern Europe and World Development. 13th- 18th Centuries Collection of Essays of Marian Malowist*. ed Jean Batou vd. 15-72. Leiden; Boston: Brill, 1. Basım, 2010.
- Malowist, Marian. "Poland, Russia and Western Trade in the 14th and 16th Centuries". *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th- 18th Centuries Collection of Essays of Marian Malowist*. ed Jean Batou vd. 143-160. Leiden; Boston: Brill, 1. Basım, 2010.
- Manz, Beatrice Forbes. "The Clans of The Crimean Khanate". *Harvard Ukrainian Studies* 2/3 (September 1978), 282-309.
- Marco Polo. *Seyahatname*, çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Maydaer, Saadet. "16. Yüzyılda Kötülükte Ortaklık: Ailecek Hırsız Olmak". *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*. der. Fırat Yaşa. 127-153. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Maydaer, Saadet. "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 299-320.
- Milner, Thomas. *The Crimea, its Ancient and Modern History*. London: Longman, 1. Basım, 1855.
- Mohr, Melissa. *A Brief History of Swearing*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 2013.
- Oğuzoğlu, Yusuf. *Osmanlı Devlet Anlayışı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2. Basım, 2005.
- Origo, Iris. "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries". *Speculum* 30/3 (Jul 1955), 321-361.

- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Devleti’nde Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pimaş Yayınları, 17. Basım, 2018.
- Oruç Bey. *Oruç Beğ Tarihi*. haz. Nihal Atsız. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1. Basım, 1972.
- Özay, Hilal. “İslâm Miras Hukukunun Özellikleri”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Aralık 2008), 203-224.
- Özdem, Zeynep. *Kırım Karasubazar’da Sosyo- Ekonomik Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Özdemir, Rıfat. “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1800-1906)”. *Osmanlı Araştırmaları* 9/9 (1989), 101-157.
- Özel, Oktay. *Türkiye 1643 Goşa’nın Gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Öztürk, Said. “Kassam”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 24/579-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yücel. “Jeopolitik Perspektifte Kırım Yarımadası”. *Uluslararası Osmanlı Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Murat Ercan vd. 1-24. Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Öztürk, Yücel. “The Khanate of Crimea”. *The Turks Middle Ages*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 2/867-879. Ankara: Yeni Türkiye, 1. Basım, 2002.
- Öztürk, Yücel. “XIII. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 97/97 (Ağustos 1995), 113-136.
- Öztürk, Yücel. “XVI. Yüzyılda Kefe’nin Yakın ve Uzak Hinterlandı ile Ticaret”. *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun II*. ed. Osman Köse. 1157-1165. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2013.

- Öztürk, Yücel. Karadeniz Ticaret Ağları ve Kefe (XIV- XVI. Yüzyıllar)” *Archivum Ottomanicum* 34 (2017), 89-109.
- Öztürk, Yücel. *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1. Basım, 2000.
- Pamuk, Şevket. *A Monetary History of Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2000.
- Paydaş, Eren. “Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ocak 2016), 595-614.
- Peirce, Leslie. *Empress of the East How a European Slave Girl Became Queen of the Ottoman Empire*. New York: Basic Books, 1. Basım, 2017.
- Peirce, Leslie. *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. California: University of California Press, 1. Basım, 2003.
- Sahillioğlu, Halil. “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”. *Atatürk Yıllık Konferansları, VIII (1975-1976)’dan ayrı basım*. 217- 229. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1983.
- Sak, İzzet. *Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Saray, Mehmet. “Altın Orda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Saydam, Abdullah. “Ailenin Seçtiği Kocaya İtiraz: Trabzonlu Kızlar Mahkemedede”. *History Studies* 10/5 (Ağustos 2018) 137-153.
- Schacht, *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 1982.
- Schiltberger, Johannes. *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394- 1427)*. çev. Turgut Akpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Semerdjian, Elyse. “Off the Straight Path”, *Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo*. New York: Syracuse University Press, 1. Basım, 2008.

- Sezen, Lütfi. “Türkiye’de Evlenme Biçimleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 11/27 (2005), 185-195.
- Sir John Chardin, *Lives and Exploits of the Most Distinguished Voyagers, Adventurers and Discoverers*. ed. Hugh Murray vd. (New York: H. Huntington, 1. Basım, 1840.
- Sonbol, Amira El Azhary. “Introduction”. *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*. ed. Amira El Azhary Sonbol.1-20. New York: Syracuse University Press, 1. Basım, 1996.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 2011
- Şencan, Elif Evrim. “Dört Mekân Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Türk Kadınının Yaşam Alanının Mesafe Analiz Yoluyla İncelenmesi”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi* 10/20 (2014), 195-220.
- Şener, Abdülkadir. “Âbık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tamdoğan, Işık. “Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana”. *Islamic Law and Society* 15/15 (2008), 55-83.
- Taş, Hülya. Osmanlı Şehrinde ‘Mahalleli’nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?”. *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Toledano, Ehud (ed.). *Society, Law and Culture in the Middle East*. Berlin: De Gruyter Open Poland, 1. Basım, 2015.
- Toledano, Ehud. “Slave Dealers, Women, Pregnancy, and Abortion: The Story of a Circassian Slave-Girl in mid-Nineteenth Century Cairo”. *Slavery and Abolition* 2/1 (1981), 53-68.
- Toledano, Ehud. *As if Silent and Absent Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East*. New Haven; London: Yale University Press, 1. Basım, 2007.

- Toledano, Ehad. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Seattle; London: University of Washington Press, 1. Basım, 1998.
- Tucker, Judith. *In the House of the Law Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. California: University of California Press, 1. Basım, 1998.
- Tucker, Judith. *Women, Family and Gender in Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2008.
- Tuğ, Başak. "Ottoman Women As Legal and Marital Subjects". *The Ottoman World*. ed. Christine Woodhead. 362-377. (New York: Routledge, 1. Basım, 2012).
- Tuğ, Başak. *Politics of Honor in Ottoman Anatolia Sexual Violence and Socio- Legal Surveillance in the Eighteenth Century*. Leiden; Boston: Brill, 1. Basım, 2017.
- Turan, Mustafa. "II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9 (Ocak 1998), 389-429.
- Turan, Şerafettin. "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*. haz. Mehmet Sağlam vd. 147-158. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1. Basım, 1986.
- Turan, Şerafettin. "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)". *Bulleten* 32/126 (Nisan 1968) 247-284.
- Türk, Ahmet. *The Crimean Khanate Under The Reign of Gazi Giray II*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Uğur, Yunus. "Şehirler ve Şehirleşme". *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. ed. Mehmet Genç. 293-327. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 1. Basım, 2015.
- Ürekli, Muzaffer. *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441 1569)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1. Basım, 1989.
- Veinstein, Gilles. "XVI. Yüzyıl'da Karadeniz'in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri", çev. Yavuz Cezar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof Dr. S. F. Ülgener Armağanı* 43 (1987), 79-109.

- Yakubovskiy, Aleksandr. *Altın Orda ve Çöküşü*. çev. Hasan Eren. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1976.
- Yaşa, Fırat. “Bahçesaray: Kadim Gelenekler ve Yeni Arayışlar Arasında Bir Şehrin Panoraması”. *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*. ed. Okan Yeşilot vd. 347-374. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Yaşa, Fırat. “Between Life and Death: Slaves and Violence in Crimean Society in the Last Quarter of the 17th Century”. *SUTAD* 47/47 (Aralık 2019), 433-443.
- Yaşa, Fırat. “Born and Bred in Seventeenth- century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity”. *Children and Childhood in the Ottoman Empire*. ed. Gülay Yılmaz vd. 177-195. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1. Basım, 2021.
- Yaşa, Fırat. “Desperation, Hopelessness and Suicide: An Initial Consideration of Self Murder by Slaves in Seventeenth Century Crimean Society”. *Turkish Historical Review* 9 (2018), 198-211.
- Yaşa, Fırat. “From a Chicken in Every Pot to a Time of Scarcity: Rethinking Slavery in the Crimean Khanate”. *Slavery and Abolition* 44/2 (2023), 1-21.
- Yaşa, Fırat. “Kanuni Dönemi Bursa Mahkemesinde Bir Hülle Vakası ve Düşündürdükleri”. *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. ed. Burcu Kurt. 477-488. Bursa: Gaye Kitabevi, 1. Basım, 2019.
- Yaşa, Fırat. “Kırım Hanlığı’nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/3 (2014), 657-669.
- Yaşa, Fırat. “Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675)”. *SEFAD* 39 (2018), 389-402.
- Yaşa, Fırat. “Mütecessis Gözler: Osmanlı Bursa’sında Özel Alanın Muğlak Sınırları (16.Yüzyıl)”. *II. Selim Dönemi ve Bursa*. ed. Fırat Yaşa. 517-533. Bursa: Gaye Kitabevi, 1. Basım, 2020.
- Yaşa, Fırat. *Bahçesaray (1650-1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2021.

- Yazıcı, Muhammed. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Kamu Düzeni ve Subaşılık Kurumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Yılmaz, Fehmi vd. (haz.). *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*. ed. Erol Özvar. Ankara: Türk Bilimler Akademisi, 1. Basım, 2021.
- Yılmaz, Fikret. "Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair". *Toplum ve Bilim* 83 (Kış 1999/2000), 92-110.
- Yiğit, İlker. *Osmanlı Mülkünün Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, 2021.
- Yücel, Yaşar- Sevim, Ali. *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih- Yavuz- Kanuni*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım. 2020.
- Yücel, Yaşar. *I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1995.
- Zarinebaf, Fariba. "Women and the Public Eye in Eighteenth century İstanbul". *Women in the Medieval Islamic World*. ed. Gavin R. G. Hambly. 301-324. New York: St. Martin's Press, 1. Basım, 1998.
- Zarinebaf, Fariba. *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*. California: University of California Press, 1. Basım, 2010.
- Ze'evi, Dror. "Women in 17th- Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspective". *International Journal of Middle East Studies* 27/2 (May 1995), 157-173.
- Zilfi, Madeline. "Muslim Women in the Early Modern Era". *The Cambridge History of Turkey Volume 3 The Later Ottoman Empire 1603- 1839*. ed. Suraiya N. Faroqhi. 226-255. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2006.
- Zilfi, Madeline. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*. çev. Ebru Kılıç İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Zinkeisen, Johann. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Zülfe, Ömer. "Üsküf Üzerine". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 12 (2005), 167-190

7. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Muhammet AKSU

Yabancı Dili : İngilizce

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	Tarih	Düzce Üniversitesi	2023
Lisans	Tarih	Düzce Üniversitesi	2021
Lise		15 Temmuz Düzce Anadolu Lisesi	2017

YAYINLAR